

QURBANİ

ƏSƏRLƏRİ

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2006

*Bu kitab "Qurbani" (Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1990)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edəni, ön söz,
qeyd və izahların müəllifi:

Qəzənfər Kazımov

894.3611-dc22

AZE

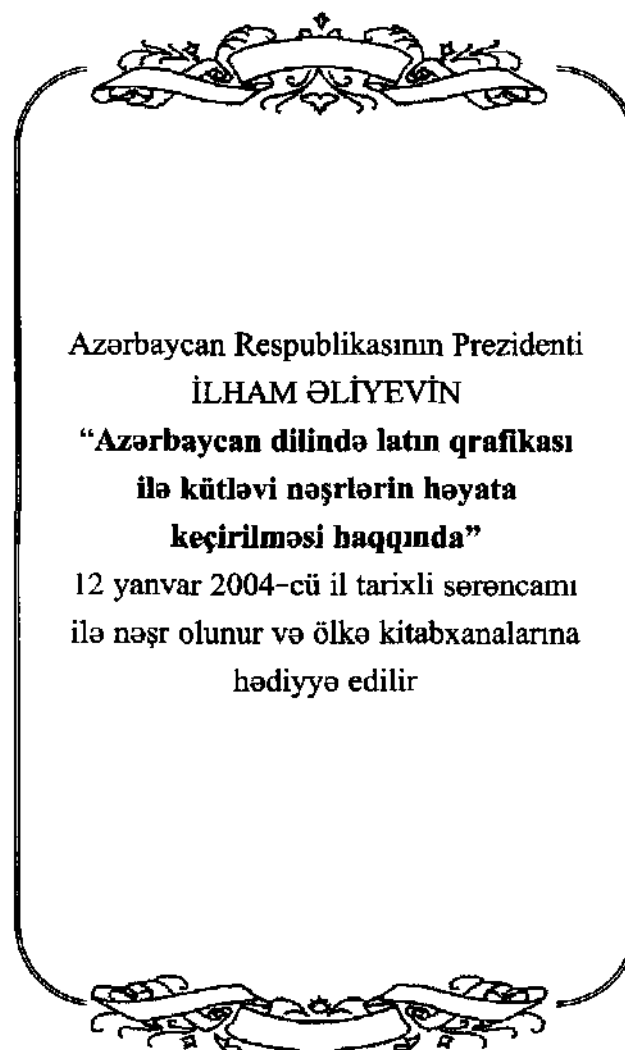
Qurbani. Əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 232 səh.

Qurbani irsini geniş təqdim edən bu kitaba görkəmli aşığın əvvəllər çap olunmuş əsərləri ilə yanaşı, müxtəlif mənbələrdən – dastan variantlarından, cümlələrdən, ayrı-ayrı aşıqlardan toplanmış yeni qoşmaları, gəraylıları, təcnis-ləri, deyişmələri, qılfbəndləri, divaniləri daxil edilmişdir.

ISBN10 9952-34-079-6

ISBN13 978-9952-34-079-2

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

ÖN SÖZ

Çox-çox qədimlərdən gələn, insanla yaşadı olan, onun ilk şüurlu əmək zərbələri ilə doğulan el ədəbiyyatı daim öz yolu ilə irəliləyib, böyük əksəriyyətin, çoxluğun mənəvi qida mənbəyinə çevrilib, rəsmi nəzərdən kənar olsa da, hakim təbəqə tərəfindən kifayət qədər qiymətləndirilməyə də, qədim dövrlərdə daha çox məddahlıq nümunələri kimi yaradılan yazılı ədəbiyyata da təsir göstərüb, ümumxalq mədəniyyətinin təşəkkülündə, xalqın mənəvi inkişaf və tərbiyəsində böyük rol oynayıb.

Gümüş piyalə üzərində Babil paltar geymiş Manna musiqiçisinin təsviri göstərir ki, ozan sənəti çox qədimdir. El ədəbiyyatının tarixi bu ədəbiyyatın yaradıcıları tərəfindən çox qədimlərlə, əfsanəvi dini inancların mənbəyi olan Adəm peyğəmbərlə əlaqələndirilmiş, aşuqlar özlərini Adəm atanın nəvələri saymışlar.

Məlumdur ki, aşuq ozan hazırlamış, aşuqlar qədim ozan sənəti içərisində yetişmişlər. Ozan və aşuq mərhələləri bir sənət növünün ciddi keyfiyyət fərqlərinə malik olan müxtəlif mərhələlərdir. Aşuq ədəbiyyatının özü də öz başlanğıcını uzaq keçmişdən götürür. Lakin aşuq sənətinin böyük vüsətlə meydana çıxdığı dövr XVI yüzillik hesab olunur.

XVI yüzillik bədii ədəbiyyatın, rəssamlıq və nəqqaşlığın, elmin və mədəniyyətin, sosial-ictimai münasibətlərin sürətlə inkişaf etdiyi, el sənətinin, sənətkarlığın yüksəldiyi, "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi əzəmətli abidələrin yenidən yazıya alındığı, hər sahədə milli özünüdərk, oyanışın gücləndiyi bir dövrdür. Bu dövr biri digərindən fərqlənən, müxtəlif sənət zirvələrini fəth edən Füzuli, Xətayi, Qurbanı kimi böyük söz ustaları yetirmişdir.

Füzuli klassik şerin bayrağını uca göylərə qaldırdı. Xətayi böyük əqidə yolunda qılınc ilə sözü məharətlə birləşdirdi. Qurbanı el sənətini xalqa daha yaxın yeni və böyük bir axara yönəltdi...

Qurbanı Dədə Qorqud zərrəsidir...

Dədə Qorqud xalq müdrikliyinin məhsuludur, Qurbanı poeziyası bir adamın – Dirili Qurbanın!

Dədə Qorqud Qurbanının başı üzərində işıq salıb keçir, Qurbanı bu işığı gücləndirir, ona yeni rəng verir!

Dədə Qorqud bir çox cəhətdən Homerin yaşıdır, Qurbanı – Füzuli və Xətayinin!

Dədə Qorqud öz nitqi ilə hərbi demokratiya dövrünün nitq xüsusiyyətlərini mühafizə edir, Qurbanı – feodalizmin kapitalizmlə birləşməyə, qovuşmağa doğru yönəldiyi dövrün!

Tufarqanlı Abbas, Xəstə Qasım, Valeh, Alı, Ələsgər də Dədə Qorqud zərrələridir müxtəlif əsrlərə səpələnib, hər biri bir əsrdən güc və işıq alıb, toplanma-toplanma "aşuq poeziyası" və ya "el sənəti" adlanan böyük bir sənət yaradıb. Ağ yolun – bayatıların, məsəllərin, tapmacaların, qoşma və gəraylıların, nağılların, dastanların üzərində yerləşən, böyük bir xəzinəyə söykənən bu sənətin kamil başlanğıcı Qurbanının adı ilə şöhrət qazanıb...

Qurbanının şeirləri dillər əzbəridir. Yüzilliklər ötsə də, hafizələrdə məhəbbətlə mühafizə olunub. İnsanın qəlb arzularını, məhəbbət və kədərini, nifrət və qəzəbini ifadə edən bu şeirlər uca və əzəmətli qayalardan süzülən sular kimi duru və şəffafdır. Feodal qaranlığında yaranmış Qurbanı ziyası faciələrlə dolu keçmişimizin faciələri üzərinə işıq salır. Hüzün, kədər, zamanın dəhşətlərindən şikayət dolu bu şeirlərdə böyük belalar qarşısında əzmlə dayanan, dəhşət və faciələrə sinə gərən insanın titrəyən və qəhərli səsi eşidilir. Bu böyük insanın qəlbində beşəri məhəbbət də güclüdür, gələcəyə inan da. Onun poeziyasına lirik, həzin, nıkbın bir intonasiya hakimdir. Qurbanı el sənətkarıdır, xalq ruhunu təmsil və tərənnüm edən bir şairdir.

Qurbanı ozan-qopuz sənətinin aşuq-saz sənəti ilə əvəzləndiyi dövrün böyük nəgməkdir. Yüksək poetik dili, sənətkarlığı şairin zəngin və uzun keçmiş olan bir ədəbiyyat zəminində yetişdiyini göstərir. Hələ tam şəkildə əldə edilməmiş və əslində, çox az toplanmış yaradıcılıq nümunələri göstərir ki, böyük və qüdrətli el sənətkarı misilsiz təb və istedad sahibi olmuşdur. Poeziyasının geniş vüsət qazanmasında Şah İsmayıl hərəkətinin, Şah İsmayılın fəalliyəti ilə ölkədə yaranmış dirçəliş və canlanmanın böyük təsiri olmuşdur. Qurbanı bu hərəkətə laqeyd qalmamış, Şah İsmayılın yaxını, dostu kimi, öz sazi, sözü ilə ictimai oyanışa kömək etmişdir.

Təəssüf ki, sənətkarla bağlı bir çox məsələlər hələ aydınlaşdırılmayıb. Qurbanı harada doğulmuşdur? Harada yaşamış və nə qədər yaşamışdır? Şairin acı şikayətləri, qarğışları nə ilə bağlıdır? Bu və buna bənzər suallar təkcə oxucular üçün deyil, tədqiqatçılar üçün də qaranlıqdır. Bunun bir mühüm səbəbi aşuq sənətinin yazıya alınmaması, hafizələrdə qorunmaq ənənəsidir. Hafizələr isə hər şeyi dəqiq qoruya bilmir, zaman özü bir çox hadisələri "redaktə" edir. İnsanın savad dərəcəsi, arzu və istəkləri, həyəcan və nifrəti, gündəlik qaygıları hafizələrin bir-birinə ötürdüklerini dəyişir, bir çox hallarda ilkin formaları tam qoruya bilmir. Qurbanı kimi bir sənətkar haqqında tarixin, abidələrin və insan hafizəsinin saxladıkları diqqətlə safçılıq edilməlidir.

Bir sıra klassik sənətkarlarımız kimi, Qurbaninin də həyatı haqqında məlumatı onun öz şeirlərindən alırıq. Şeirlərindən aydın olur ki, Qurbani Şah İsmayıldan bir qədər əvvəl doğulmuş və ondan çox yaşamışdır. Lakin İsmayılın qısa ömrü ilə bağlı bir sıra izlər olmasa idi, Qurbaninin ömrünün səhifələri tam qaranlıq qalardı.

“Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin ilk nəşrinə (1943) Qurbani haqqında məlumatı H.Arslı daxil etmişdir. O, Qurbaninin:

Mürşidi-kamilim, şeyx oğlu şahim,
Bir ərzim var qulluğuna, şah, mənim.
Əziz başın üçün, oxu yazğumu,
Agah ol halımdan gahbagah mənim –

sözlərinə əsaslanaraq göstərir ki, “bu qoşmada Qurbani öz şikayətlərini səmimi olaraq Şah İsmayıla söyləyir”¹. Bu qeydlərdə Qurbaninin Şah İsmayılın müasiri olması barədə fikir ümumi şəkildə söylənmişdir. Lakin sonralar H.Arslı Qurbaninin yeni tapılmış:

Mən haq aşiqiyəm, haq yola mail,
Kitabım Qurandır, olmuşam qail.
Ey mənim sultanım, Şah İsmayıl,
Dərdimin əlindən fəryadə gəldim –

bəndini misal gətirərək fikrini konkretləşdirməyə çalışmış və bu sahədə tapıntının özünə məxsus olduğunu göstərmişdir².

Görkəmli folklorşünas M.H.Təhmasib də ədəbiyyat tarixinin ilk nəşrindəki qeydə əsaslanaraq, Qurbani ilə Şah İsmayılın eyni dövrün şəxsiyyətləri olduğu barədə fikri H.Arslıya isnad etmişdir³.

Şəxsiyyətə pərostiş qurbanlarının yaradıcılığı nəzərdən keçirildikcə aydın olur ki, bir çox sahələrdə ilkin araşdırmaların əsil ünvanı vaxtilə unudulmuşdur. Qurbani haqqında ilk dürüst və əqlabətən məlumatı, onun Şah İsmayılın müasiri olması barədə fikri ilk dəfə Salman Mümtaz söyləmişdir. S.Mümtaz Qurbanini hazırda Diri dairəsində müşahidə edildiyi kimi, “Qurban” adı ilə tədqiq etmiş, həm də düzgün olaraq, el şairi kimi səciyyələndirmişdir: “Bu qədər ki, Qurbanım da bir şəri olmasa idi, onun da haqqında bir söz deyə bilməyəcəkdik. Amma bu şeir bizə köməklik edir. Ümid edirik

ki, biz yanlışmırıq, yazımız da doğrudur. ...Bildiyimiz bir şey varsa, o da budur ki, Qurban Şah İsmayıl Səfəvi Qafqazı aldığı zamanda yaşayıb, şahın vəzirələrindən birinə xoş gəlmədiyindən Qurbani qolubağlı Qarabağ tərəfindən Xudafərin körpüsündən keçirdərək İrana sürgün etmişdir. Qurban da bu əhvalatı şeirlə yazıb Şah İsmayıla yolladığından, şah onu bağışlayıb azad etmişdir”¹.

Qurbaninin Şah İsmayıl hakimiyyəti illərində (1501–1524) yaşadığı inkaredilməz olsa da, bu onun ömrünün yalnız həmin illərlə məhdudlaşması demək deyil. Şeirlərindən aydın olur ki, onun qolubağlı şah divanına aparılması Şah İsmayıl hakimiyyətinin ilk illərinə aiddir. Əgər o, Şah İsmayıl hakimiyyətinin ilk illərində şah divanına getirilmişsə, deməli, bu dövrdə bir şair kimi, bir şəxsiyyət kimi nəzəri cəlb edəcək yaşda olmuşdur. Bu məntiqə onun təvəllüd tarixi ən azı XV əsrin son rübünə aid olmalıdır. Bu onun Şah İsmayıldan yaşca bir qədər böyük olduğunu göstərir. Digər tərəfdən, o, Şah İsmayılın vəfatına şeirlər həsr etmişdir. Əgər Şah İsmayılın vəfatını şeirlə qeyd etmiş və onun dəfnində iştirak etmişsə – bu, inkaredilməzdir – deməli, Şah İsmayıldan sonra da yaşamışdır. Qurbaninin bir sıra şeirləri bu mülahizələrin hər ikisinin doğruluğunu təsdiq edir.

Qurbaninin “Mürşidi-kamilim, şeyx oğlu şahim” misrası ilə başlanan şəri, demək olar ki, “Qurbani” dastanının bütün variantlarına daxil edilmişdir və hamısının da əsas məzmunu bundan ibarətdir ki, Gəncədə Qara vəzirə bacara bilməyəcəklərini görən Qurbani ilə Pəri molla çağırıb şeyx oğlu şahı bir məktub yazdırırlar. Qurbani məktubu özü aparır və şahı verdikdən sonra həmin şəri söyləyir. Şübhəsiz, bütün bunlar şərin dastanlaşdırılması üçündür. Qurbani özü savadlı olduğu, elə həmin şeirdə “oxuyub elmimə çatdığım yerdə” dediyi halda, məktubu mollaya yazdırırlar və hətta molla əvvəlcə Perinin dediklərini əksinə yazır, lakin bu guya Qurbaniyə oyan olur, ona görə də məktubu yenidən yazdırır və s. Şeir aydın göstərir ki, Qurbani şeyx oğlu şahın – Şah İsmayılın qəbulunda olmuş və şikayətlərini ona çatdırmışdır. Qurbani “oğlu ölmüş Qara vəzir”in zülmələrindən, “seyrağının sirrindən baş açmamasından”, Xudafərin “qolubağlı” keçirilməsindən şikayətlənir, şahı əsil mətləbdən “agah etməyə” çalışır. Bunun ardınca söylədiyi daha kəskin şikayət şerində isə öz evində fərağat oturduğu yerdə onu vətəndən didərgin saldıqlarını bildirir:

Bülbül idim, ayrı düşdüm gülümdən,
Fələk vurdu, cüda saldı elimdən.
Qurbaniyəm, Qara vəzir əlindən
Şeyx oğluna şikayətə gəlmişəm.

¹ Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, I c., Bakı, 1943, səh.164.

² H.Arslı. Aşıq yaradıcılığı, Bakı, 1960, səh.34.

³ M.H.Təhmasib. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər), Bakı, 1972, səh. 346.

¹ “Qızıl Şərq” jurnalı, 1923, № 2–3, səh. 108.

Beləliklə, güman etmək olur ki, Qurbani Şah İsmayıl hakimiyyətinin ilk illərində şah divanına gətirilmiş və Şah İsmayıl tərəfindən dindirilmişdir. Şairi niyə incitmişlər, nəyi bəhanə etmişlər – məlum deyil. Dastanda bunlar məhəbbətlə əlaqələndirilir. Lakin, şübhəsiz, bunlar dastana uyğunlaşdırma-larla bağlıdır. Bu məsələyə müxtəlif vaxtlarda M.İbrahimov, M.H.Təhmasib və başqa alimlərimiz münasibət bildirmişlər. M.İbrahimov Qurbaninin bu vəziyyətini Şah İsmayıl hakimiyyətinin ilk illərində şairin “siyasi fırıl-daqların girdabına düşməsi” ilə əlaqələndirərək yazır: “O dövrdə zamanə o qədər bulanıq, həyat o qədər qeyri-sabit və etibarsız imiş ki, aşığın özü də göz-lən-il-mədən siyasi fırıl-daqların girdabına düşmüş, min belaya düşər olmuşdur. Şah İsmayıl ölkədəki xırda feodal hakimlərin əl-ayağını bir yere yığmaq, mərkəzləşmiş dövlət yaratmaq və Osmanlı sultanlığına qarşı təsirli mübarizə aparmaq üçün şiəliyi yalnız dini deyil, eyni zamanda siyasi və fəlsəfi bir bayrağa çevirdiyi zaman şiəliyə zidd olan (və ya belə hesab edilən) görüşlər şiddətli təqib olunur, bu görüşləri yaymaqda ittiham edilənlər isə ağır cəzalanırdılar... Yəqin ki, Qurbaninin də belə düşmənləri olmuşdur. Onlar böyük sənətkarın mütləq görüşlərindən, ilahiyyatla və xüsusən şiəliyin dar, dözülməz sektant tələbləri ilə düz gəlməyən sənətindən, həyat eşqi və humanizm ifadə edən poeziyasından onun əleyhinə istifadə etmiş, onu şiəliyə düşmən bir adam kimi qələmə vermiş, həbs olunmasına, qolubağlı halda Arazın üstündəki Xudaferin körpüsündən keçirdib şah divanına aparılmasına nail olmuşlar¹.

M.H.Təhmasib də həmin hadisə ilə əlaqədar təqribən eyni fikir söyle-mişdir: “Xətayi böyük planlarına mane ola biləcək xarici “düşmən”lərə qarşı vuruşduğu kimi, daxilə də qorxu yaradacaq qüvvələri məhv edir, öz haki-miyyətini möhkəmləndirirdi. İlk illərdə Şah İsmayıl ölkə daxilində olan başqa təriqətlərə qarşı da çox mahir siyasət aparmış, bu təriqətlərin bəzisi ilə yaxınlaşmış, bəzisi ilə üstüörtülü, bəzisi ilə isə açıqdan-açığa vuruşaraq sıra-dan çıxarmışdı. Bu gərgin mübarizə illərində, şübhəsiz ki, bəzi nüfuzlu mürsid-lərin, hörmətli müridlərin, eləcə də ayrı-ayrı təriqətlərə mənsub olan şairlə-rin təhlükəli görünənləri məhv edilmiş, zindanlara atılmış, təqib edilmişdi. Bizcə, belə təqib olunmuş, hətta həbsə alınıb Xudaferin körpüsündən qolu-bağlı dustaq keçirilmiş şəxsiyyətlərdən biri də Qurbani olmuşdur”¹.

Mahiyət etibarilə çox yaxın olan bu qeydlərin hər ikisində bir daha təs-diq edilir ki, Şah İsmayıl hakimiyyətinin ilk illərində Qurbani onunla “şah divanı”nda görüşmüşdür. Bu, şübhəsizdir, lakin, fikrimizcə, bu onların ilk gö-rüşü deyildir.

Məlumdur ki, Şah İsmayıl özünü yeniyetməliyindən güclü şəxsiyyət kimi göstərmiş, eyni zamanda sənəti, sənətkarı, xüsusən saz sənətini sevmiş, yüksək qiymətləndirmişdir. Ordusunu, tarixçilərin məlumatına görə, daim döyüş-qə-bağı ozan-aşıqlar sazla, sözlə çuşa gətirmişlər. İsmayıl özü də qoşmalar yaz-mışdır. Əgər Qurbani böyük sənətkar olmuşsa, Xətayi onu qiymətləndirməli idi və əslində, belə də olmuşdur. Şah Qurbanini cəzalandırmamış, əksinə, rəvayətə görə, rəğbətlə qarşılamışdır. Bizcə, Qurbani ilə Şah İsmayıl arasında təriqət itti-falı olmamışdır. Təriqət itti-falı olsa idi, Qurbani Şah İsmayıl müraciətlə “mürşidi-kamilim”, “pirim” söyləməzdi. Şah İsmayıl ətrafına qüvvə toplamalı olduğu ilk illərdə onu mürsid qəbul edən bir sənətkarı nə üçün incitməli idi? “Sərim təvəlladır, üzüm payəndaz; Yoxdur bundan qeyri bir mətah mənim” – deyən, bütün varlığını gənc şahə qurban verməyə hazır olan sənətkar nə üçün cəzalandırılmalı idi?

Şeirdəki bir neçə işarədən aydın olur ki, Qurbani ilə İsmayıl hələ bu hadisədən xeyli əvvəl tanış imişlər. Qurbaninin “əziz başım üçün” sözləri tarixi izləri mühafizə edirsə, yəni Qurbaninin öz dilindən çıxan ifadə kimi mühafizə olunmuşsa, burada şahə yaxınlıq, səmimi münasibət, bir qədər ər-k-yanalığ duyulmaqdadır. Yalnız çox yaxın olmaqla İsmayıl kimi bir şahə bu cür müraciət etmək olardı. Bu yaxınlığı şerin başqa misrasına əsasən S.Mümtaz da duymuş və qeyd etmişdir: “Qurbanın Şah İsmayıl yazdığı şeirlərdən bunu başa düşürük ki, Şeyx oğlu Şah İsmayıl Qurbanın mürsidi-kamili və piri imiş. Həblə də başa düşmək olar ki, Şah İsmayıl Qurbani tanımış. Çünki “Agah ol halımdan gahbagah mənim” deyə yazması ilə Qurbanın Şah İsmayıl bir növ yaxın olması görünür. Kim bilir, bəlkə bu dostluq Şah İsmayılın şair olmasına görə imiş”. Bu mülahizələri doğru hesab etsək də, biz Qurbaninin şahla yaxınlığının köklərini başqa məsələdə görürük. Məlumdur ki, İsmayılın təriqəti barədə söz-söhbət hələ onun kiçik yaşlarından əl-obaya yayılmış, hər tərəfdə müridlərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdu. Qurbani bunları eşitməyə və müəyyən mövqedə dayanmaya bilməzdi. Onun dini məzmunlu şeirlərində (hətta bir çox dünyəvi qoşma və gəraylılarında da) hürufiliyin və qızılbaş-şiə təriqətinin ideyaları özünü qabarıq göstərir. Qurbani qızılbaş hərəkatı ilə bağlı şəxsiyyət olduğundan, 14 yaşlı İsmayıl Şirvana ilk yürüş zamanı Diri kəndinin qarşısındakı Xudaferin körpüsündən keçərkən onunla görüşməyə bilməzdi. Onların ilk tanışlığı bu qədim körpünün tağları üzərində olmalı idi və heç şübhəsiz, belə də olmuşdur (mərhum yazıçı F.Kerimzadə “Xudaferin körpüsü” romanında bu cəhətin unudulması ilə bağlı qeydlərimizi nəzərə alaraq, “Çaldıran döyüşü” əsərində maraqlı epizodlarla ilk dəfə Qur-baninin bədii obrazını yaratmışdır). Qurbaninin əsərlərindən hiss olunur və

¹ M.İbrahimov. Aşıq poeziyasında realizm, Bakı, 1966, səh. 31-32.

¹ M.H.Təhmasib. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı, 1972, səh. 356.

buna əfsanələrdə, rəvayətlərdə də işarələr var ki, o, xeyli müddət şah sarayında yaşamış. Şah İsmayılın müxtəlif döyüşlərində sazının, sözünün gücü ilə iştirak etmişdir.

H.Araslı Sayat Novanın divanı yaradıcılığından danışarkən yazır: "Məncə, şairin "divanı" adlandırdığı heca vəznində qəzəlləri bir növ ustad-namədir. Aşıq öz ustadının əsərini oxumazdan əvvəl ustada həsr olunmuş divanı ilə məclisə üz tutur. Bu divanı bir qayda olaraq, Şah Xətayiyyə xitabən başlayır. Bu, təkcə Azərbaycan dilində yazılan divanilərdə deyil, erməni, gürcü dilində yazılan divanilərdə də belədir"¹. Şübhəsiz, Qurbaninin də belə divaniləri olmuşdur. Lakin onlar hələlik əldə edilməmişdir. Məlum olan iki divanı isə Şah İsmayıl adı ilə başlamaq üçün deyil, bilavasitə Şah İsmayılın özünə – vəfatına həsr olunmuşdur. Bu divanilər bir-birinə yaxın vaxtlarda yazılmışdır – biri Şah İsmayılın vəfatı günlərində, o biri bir neçə il sonra. Divaniləri ətraflı araşdırmaqla Qurbaninin həyatı haqqında məlumat almaq, təvəllüd tarixini öyrənmək mümkündür.

Şah İsmayılın qəfil ölümünə həsr etdiyi birinci mərsiyə – divanıda "Getmiş idim mürşüdüme dərdimə dəvə qıla" – mısrası ilə başlayan beyti aydın şəkildə göstərir ki, 1524-cü ilin yaz çağında Şah İsmayıl Şəki xanı Həsən bəylə Gürcüstan tərəflərdə ov edib Ərdəbilə qayıdarkən, Qurbani onunla təzəcə görüşüb ayrılmış, Diriyyə qayıtmış, hansı bir səbəbdənsə yenidən şahı görmək üçün Təbrizə gəlməli olmuş və qəfil dəfn mərasimi ilə rastlaşaraq şahın ölümündən sarsılmışdır:

Fələk, sənle vuruşmağa bir qabil meydan ola,
Tut əlimi, fürsət sənin, kaş belə əhsan ola.
Getmiş idim mürşidimə dərdimə dəvə qıla,
Mən nə bilim mən gəlinə xak ilə yeksan ola.

O şahın kəlmeyi-kəlamın zikr etmək gerek,
Tabutu sərv ağacından, kəfəni yapraq gerek.
Tez yuyun, tez götürün ki, məzara çatmaq gerek,
Bar-ilahım, necə qıydın, bir belə cavan ölə.

Ey könlüm, geygilən qarayı, xəndan eyləmə!
Bar-ilahi, böyük xanədanı viran eyləmə!
Haqq-taaladan səda gəldi: "Qurbani, çox qəm yemə,
Heç ola bilməz xanədanı-Şəfi viran ola!"

Divaninin Şah İsmayılın vəfatına həsr olunduğu barədə tədqiqatçılar arasında fikir ayrılığı yoxdur. Divaninin çox pozulmuş olmasına baxmayaraq, onun həqiqi məzmununa əsasən M.H.Təhmasib belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, şeir dastan variantında göstərildiyindən fərqli olaraq, bir gözələ deyil, "Şah İsmayıl Xətayi ölümünə yazılmış mərsiyədir" və son mısradakı "xanədanı-Şəfi" də "xanədanı-Şeyx Şəfi" olmuşdur¹.

M.H.Təhmasib Şah İsmayılın vəfatını Qurbaninin mədəyi-tarixlə qeyd etdiyini də göstərir. Qurbaninin:

Əzabdan yüz üç keçəndə
Əcəl camın içdi şahım,
Bu dünyadan köçdü şahım –

mısralarındakı "əzabdan" sözü əbcəd hesabı ilə 827 edir (Nəsiminin vəfat ili) və üzərinə 103 gəldikdə Xətayimin ölüm tarixi (hicri 930, miladi 1524) alınır.

"Qurbani" dastanının Gəncə versiyasında birinci divanidən dərhal sonra Becanın bir şey anlamadığını görən Qurbani üç kəlmə söz üçün izn istəyib ikinci divanını söyləyir. Əvvəlki divanı kimi, bu divaninin də dastan variantına nisbətən, dastana qeydlərdə verilmiş variantı əslinə daha yaxın qorunub saxlanmışdır:

Kufə əhli bihəyalar şərmə, həyanı atdılar,
Adəm olan yoldan çıxıb, bir-birin aldatdılar.
Qazılara rüşvət verib, şəri batıl etdilər,
Bu divan ki, divan deyil, ədalət divan gerek.

Axşam olcağın məşriqdə batdı şəms, doğdu qəmə, r,
Yer üzünə qülqülə düşdü ki, ta oldu səhər.
Ağlın itirdim, əlim titrər, göz ağlar, sər əsər,
Pirim girib ol niqabə, gətməyəydi cavan gerek.

Gerek, biçərə Qurbani, sən bu cəbrə dözsən,
Əl uzadıb o yasəmən bağdan bir gül üzəsən.
Yaşın yetirdin əlliyyə, indi üz tut yüzə sən,
Əslimiz türabidəndir, məskanimiz kan gerek².

Pozulmuş, variantlaşmış bu divanidən şairin təvəllüd tarixi barədə dəqiq məlumat almaq olur.

¹ Sayat Nova. Bakı, Azərneşr, 1963, səh. 10–11.

¹ M.H.Təhmasib. Gösterilən əsəri, səh. 375.

² Azərbaycan dastanları, I c., 1965, səh. 307.

Divaninin dastan variantında misra, fikir fərqi ilə yanaşı, rədif fərqi də var: dastanda rədif kimi buradakı “gərək”, “gözel” sözü işlənmişdir. *Gərək* və *gözel* sözlərinin ərəb əlifbası ilə yazılışı çox yaxındır, xüsusən əl yazısında kaf ilə lamın yaxın qrafikası nəzərə alsaq, bu sözlərin bir nöqtə fərqi var. Bu şeirdən və bir çox başqa şeirlərindən hiss olunur ki, Qurbani əsərlərinin əlyazma nüsxəsi olmuş, yaxud aşiqlər öz cib dəftərlərinə şeirləri qeyd etmiş, tələsik oxu və ya üzünü köçürmə prosesində bir çox söz və ifadələri yanlış oxumuş, o cümlədən bu divanidəki “gərək” sözünü “gözel” ilə əvəz etmişlər.

Divaninin nə məqsədlə yazıldığını M.H.Təhmasib belə izah edir: “...məna, məzmun, yəni kimlərin işə “Kufə əhli”nə, “Zina əhli”nə bənzədilmələrini, “qazilərə rüşvət verib şəriəti batıl etdiklərini”, “o gündən dünyaya qülgülə düşdüyünü” acı-acı təsvir edən şeir şairin çox geniş bir şəkildə səslənmiş, dünyaya “qülgülə salmış” bir hadisəyə qarşı narazılığını göstərir. Qazılara rüşvət vermək yolu ilə əldə edilmiş bu hökm, bu divan şairin üsyanına səbəb olmuş, onu: “Bu divan ki, divan deyil, ədalət divan gərək” deməyə məcbur etmişdir. M.H.Təhmasib fikrini dəqiqləşdirərək yazır: “Bizcə, bu, Çaldıran müharibəsində Xətayinin esir düşmüş hərəminin güclə ərə verilməsi hadisəsi ilə əlaqədar etiraz şeiridir”¹.

Lakin şeirin məzmunu aydın şəkildə göstərir ki, aləmə “qülgülə salan” bu hadisə Şah İsmayılın istəkli hərəmi Tachı bəyimin Sultan Səlim Yavuz tərəfindən zorla ərə verilməsi ilə bağlı deyil. Kəbinli bir qadını başqasına ərə vermək üçün (hələ bu fikrin özü də şübhəlidir) qazılara rüşvət vermək burada əsas dəlil kimi nəzərdə tutulub. Bu, ağlabatan deyil. Sultan Səlim niyə qazılara rüşvət verməli idi? Lazım gəlsə, onun bir işarəsi kifayət etməzdimi? Digər tərəfdən, misranın: “Qazılar rüşvət alıb şəriəti satdılar” variantı da var. “Pirim girib ol niqabə getməyəydi cavan gərək” misrası nə deməkdir? Bəlkə Tachının rübəndə-niqabə bürünüb ərə getməsinə işarə edilir? Bəs onda “cavan” sözü nədir? Qocalıb getməliydimi? Bu hadisədən (Tachı bəyimin zorla ərə verilməsindən) Qurbani niyə bu dərəcədə əsəbiləşməli, həyəcanlanmalı idi: “Ağlım itirdim, əlim titrər, göz ağlar, sər əsər”. Bizcə, bu şeir də Xətayinin ölümü ilə bağlıdır, lakin əvvəlki divanidən bir qədər sonra yazılmışdır.

Divaninin birinci bendi şeirin yazıldığı dövrün bedii təsvirini verir, ikinci bənd Xətayinin ölümündən sonra ölkə daxilində əmələ gələn özbaşınalıqları göstərir, üçüncü bənd isə nəticədir, fəlsəfi yekundur.

Birinci bəndin məzmunu nədən ibarətdir? Kufə əhli səviyyəsinə cənmiş bihəyələrin həyanı atması, adəm olanın yoldan çıxması, bir-birini aldatması, qazıların rüşvətxorluğu, şəriəti pula satmaları... tənqid edilir və müəllif Xətayi

hakimiyyəti illərində görmədiyi qaydasızlıqdan, özbaşınalıqdan şikayətlənərək: “Bu divan ki, divan deyil, ədalət divan gərək” nəticəsinə gəlir.

Şah İsmayıl Xətayinin qəfil ölümü onun yaratdığı dövlətə böyük zərbə vurdu. Qızılbaş əmirləri arasında divan işləri uğrunda qanlı döyüşlər başladı. 1524-1525-ci illərdə əmirül-üməra Div sultan Rumlu öz rəqiblərinə qalib gələrək, 10-11 yaşlı şahın müstəqil vəkili oldu. Çox keçmədən Çuhe sultanın təhriki ilə I Təhmasib Div sultanı öldürtdürür və Çuhe sultan vəkili olur. Əmir Hüseyn xan Şamlı ilə müharibədə Çuhe sultan da öldürülür. Çuhe sultanın mənsub olduğu təkəli tayfası dərhal onun oğlu Şahqubadı vəkili edirlər. Lakin ustach, rumlu, zülqədər və əfşar tayfa əmirləri buna razı olmayıb, təkəli əmirləri ilə döyüşə başlayırlar. Vəziyyəti belə gören I Şah Təhmasib təkəli tayfasının tamam qətlə yetirilməsini əmr edir və nəticədə böyük qırğın baş verir. Tayfa mübarizəsi 1534-1535-ci illərə qədər davam edir¹.

Şah İsmayıl dövründə möhkəm nəzarət altında olan əmirlər, qazılar, şəriət sahibləri indi əl-qol açıq, fürsətdən istifadə edirlər.

Qurbani ilə bir dövrdə yaşamış Mövlana Heyrəti qazi və müftülərin rüşvətxorluğundan bəhs edən qəsidəsində deyirdi:

Bəlkə də divan malından pul yeyirlər hər biri,
Sərbəser bol-bol soyurqal sahibi, pul sahibi.

Divan işləri uğrunda tökülən qanlar, əmirlərin həyasızlığı, hakimiyyət uğrunda mübarizədə bir-birinə kələk gəlib aldatma, əyanların yoldan çıxması, qazıların rüşvətxorluğu, şəriəti pula satmaları, vəqf malının mənimlənilməsi halları Təhmasib hakimiyyətinin ilk illəri üçün daha xarakterik olmuşdur. Lakin gənc şah yaşa dolduqca ölkəni nizamla salmağa başlamışdı. Ona görə də ikinci divaninin birincidən çox gec yazıldığı güman etmək olmaz. Şeirdə iki cəhət aydın duyulur. Birisi budur ki, Şah İsmayılın vəfatından son dərəcə müteəssir olan Qurbani bu kədəri hələ unuda bilməmişdir. Hiss olunur ki, qəfil ölümün vurduğu yara hələ qaysaq bağlamayıb. Digər cəhət isə budur ki, özbaşınalıqlar, rüşvətxorluq, vəkəlet uğrunda qantökme özünü şahın ölümündən müəyyən vaxt keçdikdən sonra göstərə bilərdi.

Şah İsmayıl hakimiyyətinin ilk illərində Div Sultan Rumlu onun xidmətində olmuş və şahla axıradək ləyaqətlə xidmət etmişdi. Gürcüstan səfəri zamanı (1516-1521-ci illər) Qurbaninin şahla birlikdə olduğunu, Div Sultanın ordusunu bir sıra səfərlərdə müşayiət etdiyini güman etmək mümkündür və Qurbaninin şeirlərindəki bəzi işarələr də belə düşünməyə imkan verir. Şah İsmayıl vəfat edərkən gənc şahın da vəkili Div Sultan olub. Vəkəlet və emir-

¹ M.H.Təhmasib. Göstərilən əsəri, səh. 376.

¹ О.Эфендиев. Азербайджанское государство Сефевидов. Б., “Эльм”, 1981, стр.69

ümərə mənsəbi uğrunda mübarizə, tayfalar arasında güclü çəkişmələr vaxtı gənc şahı aldadırlar ki, tayfalararası münaqişələrin səbəbi Div Sultandır. 1527-ci ilin iyulunda sarayda ilk faciəli hadisə baş verir. Div Sultan divana daxil olarkən şah ona atəş açır, ətrafdakılar isə onu qətlə yetirirlər.

Bizə belə gəlir ki, şeir məhz bu hadisə ilə əlaqədar qələmə alınmışdır. Çünki Div Sultanın öldürülməsi ilə Şah İsmayıldan sonrakı dəhşətli vəziyyət də qabarıq şəkildə aşkar olur: bu üç ildə həm qazıların sifəti, həm də əmirlərin hakimiyyət uğrunda qanlı döyüşləri özünü qabarıq göstərir. Deməli, ikinci divanının birinciden bir neçə il sonra – 1527-ci ildə yazıldığını güman etmək mümkündür.

“Axşam olacağı məşriqdə batdı şəms, doğdu qəmə”, – bu “şəmsin batması”, “qəmərin doğması” Şah İsmayılın vəfatına, çox gənc Təhmasibin hakimiyyətə gəlişinə işarə deyilmi? Şair “ağlım itirdim”, “əlim titrər”, “göz ağlar”, “sər əsər” deyərək böyük şahın ölümündən doğan kədərini ilə yanaşı, ölkədəki dəhşətli vəziyyətə də işarə etmirmi? İkinci bəndin son misrası bu fikri tamamilə aşkar şəkildə yekunlaşdırırmı: “Pirim girib ol niqabə getməyeydi cavan gerek”. Qurbani kimə “pirim” deyir? Taclı bəyim Qurbani üçün nə səbəbə pir ola bilərdi? Burada “niqab” gəlinlik niqabı olmayıb, aşkar şəkildə ölüm niqabı deyilmi? “Getməyeydi cavan gerek” lap aydın şəkildə “gerek cavan ölməyeydi” demək deyilmi?

Bütün ağır kədəri ilə yanaşı, şerin sonunda Qurbani özünə təskinlik verir, fələyin cəbrinə dözməyi məsləhət bilir. “*Əl uzadıb o yasəməni bağdan bir gül üzəsən*” dedikdə, İsmayılın çiçəkli həyatı nəzərdə tutulur, bu çiçəkli həyatın, bu “yasəməni bağın” bir gülü qədər iş görüb cəmiyyətə xidmət etmək arzu olunur.

Bu şerin ən qiymətli cəhətlərindən biri son bəndin üçüncü misrasında söylənilən fikirdir: “*Yaşın yetirdin əlliya, indi üz tut yüzə sən*”. Şair bu sözlərlə dostu İsmayılın faciəsindən az sonra öz ömrünün də müəyyən mərhələyə – yarı yaşa çatdığını, qocalığın başladığını söyləyir. İkinci bənddəki “sər əsər” sözləri də müəyyən mənada bunu təsdiq edir. Deməli, bu şeir yazılarkən Qurbaninin 50 yaşı tamam imiş.

M.H.Təhmasib şəri Çaldıran müharibəsi ilə əlaqələndirir. Bu hesabla Qurbaninin təvəllüd tarixi 1464-cü ilə aid olardı. Lakin bir çox faktlar göstərir ki, onun təvəllüd tarixini 1464-cü ilə aid etmək olmaz. Əgər belə olsa idi, Şah İsmayıl hakimiyyətinin ilk illərində onun azı 40 yaşı olmalı idi ki, bu da faktlara ziddir.

Dediyimiz kimi, Qurbaninin “mürşidi-kamil”ə müraciəti Şah İsmayıl hakimiyyətinin ilk illərində olmuşdur. Dastan xalq yaradıcılığı məhsulu olsa da, bir çox tarixi izləri mütləq qoruyur. Qurbani 40 yaşlarında Şah İsmayıl Gəncə xanının qızını almaqda çətinlik çəkdiyini, vəzirin ona mane olduğunu söyləməzdi. Deməli, bu cəhətdən Qurbaninin təvəllüd tarixini 1464-cü ilə

aid etmək olmaz. İkinci divanının Şah İsmayılın vəfatından bir qədər sonra yazıldığını və bu zaman Qurbaninin 50 yaşında olduğunu nəzərə alaraq, şairin təvəllüd tarixini 1477-ci ilə aid etmək olar. Bu tarix dastanda təsvir edilən və Qurbaninin şeirləri ilə üzə çıxan bütün məsələlərlə uyğun gəlir.

Şeirlərindən aydın olur ki, Qurbani bir neçə dəfə ictimai haqsızlıqla üzləşməli olmuşdur. “Eylədim” rədifli şeir göstərir ki, şair hələ çox gənc yaşlarında bir bəy oğlu ilə dostluq etmiş, onun yolunda “yaxa yırtmış”, “dadü bidad eyləmiş”, lakin elə onun yolunda da bilmədən “özü öz evini yıxmış”, düşmənlərini, paxıllarını sevindirmişdir. Bəy oğlu isə kömək əvəzinə, şairin paxılları, düşmənləri ilə namərdcəsinə kefdə olmuşdur:

Dost yolunda yaxa yırtmış, baş açmış,
Gecə-gündüz dadü bidad eylədim.
Öz əlimlə yıxdım özüm evimi,
Müddəilər evin abad eylədim.

Şahin-şonqar bəy oğlunun qolunda,
Seyrağıblar hamı sağü solunda,
Qurbani der: Bir namərdin yolunda,
Cavan ömrüm, heyf, bərbad eylədim!

Bu, Qurbaninin, görünür, hələ o qədər də məşhur olmadığı, çox gənc yaşlarında üzləşdiyi məhrumiyyətdir.

Qurbani “cavan ömrüm bərbad eylədim” desə də, bu hadisənin sonrakı nəticələri barədə əlavə qeydlərə təsadüf etmirik. Görünür, gənc, qızgın və qaynar şair qəlbi bəy oğlunun etibarsızlığını bir qədər şişirtmişdir.

Təqribən elə bu illərdə atasının da öldüyünü, “əli əllərdə”, “ağzi duada” yetim qaldığını söyləyir:

Humay kimi dövr eylərəm havada,
Babam öldü, yetim qaldım yuvada.
Bir əli əllərdə, ağzi duada,
Bir əli də ayağında saqinin.

Başqa mühüm bir hadisə də Qara vəzirin hərəkətləri ilə bağlı olub. Qurbaninin Xudafəridən qolubağlı keçirilməsi və şah divanına gətirilməsidir. Lakin bu hadisə yaxşı qurtarmış, şair cozalandırılmamış, əksinə, rəğbətə qarşılanmış, “mürşidi-kamil” tərəfindən köhnə dost kimi qəbul edilmişdir.

Aydın duyulur ki, şairin həyatı ilə bağlı başqa bir hadisə son dərəcə faciəli və ağrılı olmuşdur. Hiss olunur ki, şair qütbətdədir, qayğılar içəri-sindədir. "Hicran gecələri" şairin əlif qəddini əymişdir. Şair narazı və narahatdır. Hansı bir "bədəsil"insə qurbanı olmuş, onun fikrini, təklifini, daha doğrusu, hakim göstərişini bilən kimi "ömrünün zay olduğunu" başa düşmüşdür. Həm də hiss olunur ki, elə bir dövrdür ki, insanlar arasında zərrəcə hörmət qalmayıb, qardaş qardaşına xəyanət edir, namərdlər özlərinə qələbə arzulayır. Ölkədə özbaşınalıqdır, dəryaların bulanan, suların daşan vaxtıdır. Bütün bu hadisələri əks etdirən "Dönübdü" rədifli şeirdən aydın olur ki, Şah İsmayıl kimi qüdrətli şəxsiyyətin yeri boşdur. Hakimiyyət çox zəifdir. Lakin Qurbanini narahat edən təkə bunlar deyil, "bədəsilin" göstərişidir. Bu göstərişin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, həmin bədəsil – yerli hakim xəyanət edərək, gənc Təhmasibin türklərlə müharibəsi günlərində türklər tərəfə keçərkən, Qurbanini də özü ilə aparacağını bildirmiş və belə də etmişdir. Beləliklə, Qurbani zorla Türkiyəyə aparılmışdır. Vətən həsrəti də, qütbət ağrıları da, hicran gecələri də bununla bağlıdır:

Hicran gecələri qayğı çəkmədən,
Əlif qəddim əyri yayə dönübdü.
Bədəsilin eşidentək sözlərin
Yəqin etdim, ömrüm zayə dönübdü.

Dünyada qalmayıb zərrəcə hörmət,
Qardaş qardaşına eylər xəyanət,
Gədalar bəy olub, bəylər rəiyyət,
Ağ pullar çönüb rəbaya dönübdü.

Uçuşur dumlalar, səkir teyhullar,
Namərd adam qalibliyin arzular.
Bulandı dəryalar, həm daşdı sular,
Qaynaqsız bulaqlar çayə dönübdü.

Qurbaninin zorla Türkiyəyə aparıldığını tədqiqatçılar da təsdiq edirlər. Folklorşünas S.Paşayev yuxarıdakı şeirin son bəndinə əsaslanaraq yazır: "Bu sətirələr Qurbaninin "Qolubağlı Xudafəridən" keçirilib Türkiyəyə, Qarsa sürgün aparıldığını demirmi?.. Xətayi 1524-cü ildə vəfat etmişdir. Deməli, bu hesabla Qurbani 1514-1524-cü illər arasında, yəni Çaldıran müharibəsindən keçən on il arasında Türkiyədə qalmış, sonra vətənə qayıtmış, Xətayinin görüşünə getmiş, lakin onu görə bilməmişdir. Çünki o gəlincə "mürşüdü" "xak ilə yeksan" olmuşdur"¹.

Qurbaninin zorla Türkiyəyə aparılması barədə fikir doğrudur və biz də bu qənaətdəyik. Lakin bunun Çaldıran müharibəsindən sonraya aid edilməsi ilə razılaşmaq mümkün deyil və bir çox məsələlər bu fikri təkzib edir.

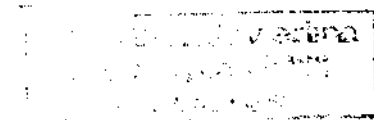
Dediymiz kimi, dastan bir müəllif tərəfindən yaradılıb xalq yaradıcılığına çevrilse də, o, əksərən əsil tarixi izləri qoruyub saxlayır. "Qolubağlı keçdim Xudafəridən" misrasının işləndiyi "mürşidi-kamilə" müraciətlə deyilən həmin şeir Qurbaninin gənclik illərinin məhsuludur. Qara vəzirdən şikayəti də onun Periyə qovuşmaq ümidlərinə mane olduğu üçündür. Bütün tədqiqatçılar – S.Mümtaz, H.Araslı, M.İbrahimov, M.H.Təhmasib bu şeirin Şah İsmayıl hakimiyyətinin ilk illərində yazıldığını qeyd edirlər. Əgər Qurbani 1524-cü ilədək əsirlikdə olsa idi, "qolubağlı" sürgün edildiyini elə 1524-cü ildə, şah vəfat etməmiş, üzrxahlıq məqsədilə ona göndərməli və ya şəxsən söyləməli idi. S.Paşayev elə belə də düşünür: "Mürşidi-kamilim, şeyx oğlu şahim" kimi misraların, müraciətlərin özü də göstərir ki, bunlar heç də əvvəldən tanış olmayan bir adamın, yaxud həyata hələ təzə qədəm qoymuş bir gəncin şah müraciəti deyildir, əksinə, bəlkə də çoxdan tanış və yaxın olan, dünyagörüşü ilə seçilən sədiq bir müridin öz "mürşidi-kamil"inə yaxından, öz yurdundan yox, çox-çox uzaqlardan, yad bir ölkədən şeir-məktubdur, hal-əhval bildirməsidir". Buradakı fikirlə heç razılaşmaq olmaz. O nə cür sədiq mürididir ki, istekli şah xəyanət edib, həm də belə bir məqamda "hal-əhval" tutmaq istəyir!

Qurbani heç yerdə on il "zimistan qəhri" çəkdiyini qeyd etməmişdir. "On bir il çəkmişəm zimistan qəhrin" deyir. Lakin aydın olur ki, hələ bu "zimistan qəhri" başa çatmayıb, davam etməkdədir, şair onun bir vaxt sona yetəcəyini nikbinliklə güman etsə də, uzana bilər. Yuxarıda isə həmin əsirlik həyatı on il müddətinə düşünülür.

Şah İsmayıl Çaldıranda məğlub olsa da, ölkənin parçalanmasına imkan vermədi. Sultan Səlimin məqsədi İsmayılı bir qüvvə, güclü bir rəqib kimi sıradan çıxarmaq idi və buna nail olduqdan sonra çəkilib getdi. İsmayıl ölkə daxilində öz güclü hakimiyyətini, nüfuzunu saxladı. İsmayılın dövründə, lap Çaldırandan sonra da hansı yerli hakim, ölkə daxilində hansı feodal artıq hərəkət edə bilərdi? Qurbani ölkədəki özbaşınalıqdan, qaydasızlıqdan nə cür şikayətlənə bilərdi? Şeirlərindən aydın olur ki, Qurbani Şah İsmayılı son dərəcə sədiq olub, onu fanatikkəsinə sevir və heç vaxt ona xəyanət etməyib. "Dərdinə sədiq olub, onu fanatikkəsinə sevir və heç vaxt ona xəyanət etməyib. "Dərdinə dəvə qılmaq" üçün sonuncu dəfə onun yanına gedərkən yazdığı və onun qəfil ölümünün, dəfinin şahidi olduğunu əks etdirən şeirdən görünür ki, o, Xətayidən lap təzəcə ayrılmış imiş. Özü də onun müəyyən təmənnə ilə getdiyi bu görüşdə heç bir qorxu-hürkü yoxdur, dostluq və qardaşlıq münasibəti var:

Getmiş idim mürşüdümə dərdimə dəvə qıla,
Mən nə bilim, mən gəlincə xak ilə yeksan ola.

¹ "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 6 iyul 1984, №54.

Halbuki o, əsirlikdən gəlsə də, bu təmkin, bu yaxınlıq şeirdə öz ifadəsini tapa bilməzdi.

Şah İsmayılın qəfil ölümü ilə əlaqədar 10 yaşında hakimiyyətə keçən oğlu Təhmasib, dediyimiz kimi, ilk illərdə feodalların, qızılbaş əmirlərinin əlində oyuncuğa çevrilmişdi. İlk on il hədsiz hərc-mərclik və qızılbaş tayfa başçıları arasında kəskin qanlı döyüşlər dövrü idi. Bu qanlı çekişmələrlə yanaşı, bir tərəfdən də Osmanlı türkləri tez-tez Azərbaycana hücum edirdi. 20 yaşlarında Təhmasib dövlət idarəçiliyini möhkəmlətmək, ölkəni nizama salmaq istərken daxildə və xaricdə böyük çətinliklərlə üzləşir. Əmirül-üməra Hüseyn xan Şamlı ən yaxşı torpaqları öz tayfasının əlində toplamağa çalışmaqda yanaşı, vaxtilə lələsi olduğu Sam mirzəni (Şah İsmayılın digər oğlu) hakimiyyətə keçirmək üçün Şah Təhmasibi zəhərləmək istəyir. Şah bunu eşidib Hüseyn xanı tükə-tükə doğrətdirir. Elə bu zamanlar Sam mirzə qardaşına xəyanət edərək, türk sultanı Sultan Süleymanın vassallığını qəbul edir. 1534-cü ildə Sultan Süleyman qızılbaş ordusunun Xorasan ətrafında özbəklərlə vuruşduğunu nəzərə alaraq böyük ordu ilə Azərbaycana hücum edir. Bu zaman bir çox qızılbaş əmirləri – Azərbaycanın cənub hissəsinin əmirül-ümərası Musa Soltan Mosullu, əyanlardan Məhəmməd xan Zülqədər oğlu, Hüseyn xan Təkəli, Qazi xan Təkəli və b. sultanın tərəfinə keçirlər. Şah Təhmasib öz ordusu ilə Van və Ərciş torpaqlarına çəkilir, ordu yorğun və türklərlə müqayisədə az olduğu üçün ciddi döyüşə girmir. Sultan öz ordusu ilə qışı Bağdadda keçirir və yenidən Təbrizə gəlir.

1534-1536-cı illərdə baş verən bu hərəkət dövründə vəziyyət elə idi ki, şah orduları cənubda – Van ətrafında qalmışdı. Təbriz-Mərənd-Xoy-Bidlis-Amid istiqamətində bütün səhərlərdə və hətta Arazdan şimalda yerləşən feodallar, qızılbaş əmirləri osmanlıların tərəfinə keçirdilər. Üstəlik belə bir dövrdə şahə qəsd, onu zəhərləmək meyli, şahın öz qardaşının xəyanəti və s. Şübhəsiz, Qurbanini təlatümə gətirən də bu hadisələr olmuş və aydındır ki, yerli hakim xəyanətlə osmanlı türkləri tərəfə keçərkən Qurbani kimi məşhur sənətkarı da zorla özü ilə aparmışdır. Beləliklə, Qurbani xəyanətkar əmirin qurbanı olmuş, onun “Qarslı Osmanın qonağı olmaq” təklifini eşidərkən dilidodağı əsmiş, “ömrünün zay olduğunu” başa düşmüşdür. Qurbaninin “*Qardaş qardaşına eylər xəyanət*”, “*Namərd adam qalibliyin arzular*” kimi misraları dövrün hadisələri ilə möhkəm səsleşir. Ölkədəki qarışıqlıqdan istifadə edən “qaynaqsız bulaqlar”ın “çaya döndüyü”nü kinayə ilə qeyd edən şair qoşmanın son bəndində tarixi hadisəni, kimin “qonağı” olduğunu və hara aparıldığını aydın göstərmişdir:

Biz də qonaq olduq Qarslı Osmana,
Yunistək lap daldıq qəri-ümmana,

Qurbani der: Dönsün belə zamana,
Göydəki ulduzlar Aye dönübdü.

Bu son bəndin ilk misrası ilə birinci bəndin ilk misrasını əlaqələndirdikdə məlum olur ki, Qurbaninin Qarsda – Osmanın dərğahında “qonaq”lığı uzun çəkib, “hicran gecələri” şairin əlif qəddini “oyri yaye” döndərüb. Şair düşmüş olduğu girdabın son dərəcə dərin, vəziyyətin son dərəcə mürəkkəb olduğunu bildirir; özünü dərğahın dərin yerinə, nəhəng balığın qamına düşən Yunis peyğəmbərlə müqayisə edir. Son misra şairin vətənpərvərliyini daha qabarıq ifadə edir – “Göydəki ulduzlar Aye dönübdü” sözlərində Qurbaninin Səfəvi xanədanına və bilavasitə Şah Təhmasib hakimiyyətinə rəğbəti ifadə olunmuş, ordu üstünlüyü ilə hücum edən Osmanlı türklərinin tərəfinə keçən əyanların, əmirlərin Şah İsmayıl və Təhmasib bərabəri olmadıqlarına işarə edilmişdir (bu son misranı ölkənin böyük ərazisində dalğalanan ay-ulduz nişanlı türk bayraqlarına işarə kimi də anlamaq mümkündür).

1536-cı ildə Sultan İstanbulla qayıdarkən, Qurbanini də Türkiyəyə aparmışlarsa və o, 11 il əsirlik həyatı keçirmişsə, 1547-1548-ci illərə qədər Türkiyədə Qarslı Osmanın “qonağı” olmuşdur.

Mühüm bir tarixi hadisə bu deyilənləri təsdiq edir.

1548-ci ilin yazında Sultan Süleyman üçüncü dəfə Azərbaycana hücum edir. 2 iyun 1548-ci ildə böyük itki ilə Təbrizi tərk edib, Türkiyəyə qayıdır. Bundan az sonra I Şah Təhmasib eşidir ki, Qars qalasını bərpa etmək üçün (Sultan geri çəkilərək qızılbaşlar qalanı dağıtmışdılar) Sultan dörd minlik ordu ilə Osman Çələbini Qarsa göndərib. Şah böyük oğlu İsmayıl Mirzənin başçılığı ilə Qarsa qoşun göndərir. İsmayıl mirzə qəfil hücumla Osman Çələbini məğlub edir. Osman Çələbi ağ bayraq qaldıraraq 600 nəfərlə şahzadənin qərargahına yaxınlaşır, lakin təslim olmaq əvəzinə, İsmayılın çox gənc olduğunu görərək (İsmayıl bu zaman 15 yaşında idi), qəflətən adamları ilə hücumə keçir, İsmayıl mirzə, çox gənc olmasına baxmayaraq, tarixçilərin dediyi kimi, özünü itirmir və qılınca əl atır, Osman Çələbi öldürülür.

Hec şübhəsiz, bu Qars – Qurbaninin aparıldığı şəhər, Osman Çələbi isə onun “qonağı” olduğu şəxsdir. Beləliklə, 11 illik əsirlik həyatı keçirən Qurbani 1548-ci ildə azad olmuş və vətənə qayıtmışdır.

Qurbaniyə şah cəza da verə bilərdi. Lakin, heç şübhəsiz, ağırlı-acılı, üsyankar, vətən həsrətli qürbət şeirləri onu xilas etmişdir. Digər tərəfdən, bu döyüşlərdə Qurbaninin gənclik illərindən tanış olduğu (bəlkə də, həqiqətən, bacısı ilə evləndiyi) gəncəli Şahverdi Soltan Ziyadoğlu, eyni zamanda məşhur Qaradağ sufilərindən (Qurbaninin həmyerlisi) Fərruxzad bəy iştirak edirdilər (Fərruxzad bəyin şah sarayında böyük nüfuzu var idi və buna görə də o, sonralar – 50-ci illərdə Türkiyəyə səfir göndərilmişdi). Onlar Qurbani ilə bağlı zorakılığı şahə çatdırıb, onun günahkar olmadığını üzə çıxara bilərdilər.

Elə bu illərdə Qurbaninin 70 yaşı tamam olurdu. Hiss olunur ki, şair 70 illiyini öz vətəninə, qədim Diridə, əmin-amanlıq şəraitində, şaha minnətdarlıq hissi ilə keçirmiş, “gözlə şah” deyə müraciət etdiyi عزیز dostunun - Şah İsmayılın xatirəsini daim öz qəlbində qoruyub saxlamış, İsmayıl yadigarı Təhmasibə və Təhmasib sarayına daim ehtiramla yanaşmışdır:

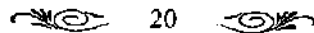
Qurbani qurbandı şahın derinə,
Derviş bilər xırqə nədi, dəri nə.
Ağam qiya baxdı, atdı derinə,
Yetmiş il bənd etdi Cəbrayıl, Pərim!

* * *

Qurbani Diri kəndində doğulub böyümüş və bu kənddən olduğunu şeirlərində dəfələrlə xatırlatmışdır: *İsmim Qurbanidi, kəndim Diridi* və ya: *Dirili Qurbanın arzi-halını yalvara-yalvara yara deyəsan*. Qoşmalarında, “Qurbani” dastanının müxtəlif versiya və variantlarında dəfələrlə rast gəldiyimiz qeyd və işarələr Qurbaninin yurdunu, doğulduğu, yaşadığı kəndi dəqiqləşdirməyə imkan verir. Dastanın Gəncə versiyasının əvvəlində deyilir: “Ustadlar belə nəql edirlər ki, qədimlərdən baş Xudaferin körpüsü ilə Araz-Kür qovşağı arasında Araz boyu yeddi yüz yetmiş iki kənd yaşayırdı. Bunların hamısı Dirili Hüseynalı xana baxırdı”. Dastanda təsvir edilən Hüseynalı xan Qurbaninin əmisidir, atası Mirzalı xanın qardaşıdır. Qurbani bu kənddə boya-başa çatmış, burada təhsil və buta almışdır. Diqqət edilsə, dastanda çox aydın deyilir: “*Arazla Kür qovşağı arasında*”, “*baş Xudaferin körpüsü*” yaxınlığında. Qurbaninin yurdunu nişan verən bu cür əlamətlər öz zənginliyi ilə indi də qalmaqdadır: dastan versiyalarında dağ – Diri dağı, kənd – Diri kəndi, buta verilən yer – Mazannə piri, yaxınlıqdakı çay – Araz çayı, körpü – Xudaferin, yaxın kəndlər – Soltanlı, Daşkəsən, dağın zirvəsində qəbirilər – Qurbani ilə Pərinin qəbri, bulaq yerləri, dağda zəhərli ilanların çoxluğu (bir versiyaya görə Qurbanini ilan çalıb öldürmüş və Diri camaatı əhaliyə, mal-qaraya ziyan verən ilanların çoxluğundan bu yurdu tərk etməli, Cənuba köçməli olmuşdur) və s. Qurbani yurdunu nişan verən faktlardır. Bura Cəbrayıl rayonu əraziləridir.

Qurbani öz qoşmalarında həm də Qaradağ mahalından olduğunu qeyd edir. Bu cəhət dastan variantlarında da öz ifadəsini tapmışdır. Məsələn, Nizaminin meqbərəsi yanında Mahmud bəyin sualına: “Qaradağlıyam, ay bəy, adım da Qurbanidir” – deyə cavab verir. Yaxud bir aşığın sualına eyni şəkildə cavab verir:

İsmim Qurbanidi, kəndim Diridi,
Qaradağdan Qarabağa gedirəm.

Qurbaninin yaşadığı dövrdə – Şah İsmayıl Xətayi vaxtında ölkə bəylərbəyliyə bölünmüşdü. Bəylərbəyliyə isə mahallara ayrılırdı. “Kür və Araz çayları arasındakı ərazi Qarabağ bəylərbəyliyinə daxil idi”¹. Lakin Arazın sol sahillərindəki bezi kəndlər Təbriz bəylərbəyliyinin Qaradağ mahalı ilə bağlı idi və sayısız müharibələrə, ərazi bölgülərinə baxmayaraq, bu kəndlər sovet hakimiyyəti illərinə qədər Qaradağ ilə əlaqəni kəsməmişlər. Həsənli, Xudayarlı və indi xarabalıqları qalmış Diri kəndi bu qəbildən idi. Həm də bu kəndlərdə yaşayanların bir qismi Qaradağ mahalından köçüb gələnlər idi. Qurbaninin də tayfası vaxtilə o yerlərdən gəlmişdir. Bunu şair özü də bir mısra qeyd edir: *Qurbani der: Əslim qaradağlıdı*. Bu səbəblərdən Qurbani özünü qaradağlı hesab etməkdə haqlı idi, lakin bu onun doğulub böyüdüüyü və dəfn olunduğu yerin Arazın şimal sahilində – indiki Cəbrayıl ərazisində olduğunu inkar etmir. Qəbri də burdadır.

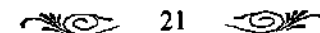
* * *

Qorqud atadan bu yana Azərbaycan ədəbiyyatında yüzlərlə el şairi və aşiq yetişmişdir. “Aşiq” sözü XII yüzillikdən işlənməyə başlasa da, tədqiqatçıların fikrincə, XVI əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında tam hökmranlıq qazanmış və Qurbani yaradıcılığı ilə aşiq sənəti ozan sənətinə üstələmişdir.

İndi biz Qurbanini də “aşiq” adlandırırıq, ənənəvi olaraq aşıqlar cərgəsində qeyd edirik, aşiq sənətinin yaradıcısı, babası kimi qiymətləndiririk. Lakin Qurbani bir çox cəhətdən məşhur aşıqlarımızdan fərqlənir. Şübhəsiz, el şairləri və aşıqlar bir xətt üzrə birleşir və bu xətt böyük xətdir. Bu xətt Dədə Qorquddan gəlir. Qurbani, Abbas, Qasım, Valeh, Ələsgər zirvələrini yaradır, XVIII yüzillikdə M.P.Vaqifi yetirir. Vaqif bu xəttin, bu qolun yazılı ədəbiyyata bağışladığı nümayəndəsidir.

Bu xətt ədəbiyyatımızda aşıqları və el şairlərini özündə nə qədər möhkəm birləşdirsə də, onları tam cəmləşdirmək mümkün deyildir. Aşiq hər şeydən əvvəl, məclis adamıdır, əvvəl özü görünür, sonra sözü; el şairləri isə daha çox sözləri ilə görünürlər, çox vaxt aşıqları da sözlə təmin edirlər. Yaradıcılığının ümumi ruhu göstərir ki, Qurbani el şairləri cərgəsində olmuşdur. El şairləri yazılı ədəbiyyatın nümayəndələri ilə deyil, ruhan bilavasitə ozan-aşiq sənəti ilə bağlıdır və yüksək cəmiyyət, “xass” hesab olunanlar üçün yaradılan ədəbiyyatın deyil, el üçün yaranan ədəbiyyatın nümayəndələridir. Bir cəhət də onun el şairi olduğunu əsaslandırır ki, heç bir şerində adının önündə “aşiq” sözüne rast gəlmirik. Şübhəsiz, Qurbani yaxşı saz çalıb-oxumağı da bacarmış, bir sıra saz havaları da yaratmışdır. Dediymiz kimi, Şah İsmayılın müridlərini döyüşqabağı cuşa gətirmək üçün saz çalıb-oxuduğu barədə rəvayətlər də

¹ Azərbaycan tarixi. Azərbaycan EA nəşriyyatı. Bakı, I c., 1958, səh. 269.

mövcuddur. Lakin onun şeirlərinin ahəng və əzəməti, ciddi sosial-fəlsəfi məzmunu şairin “toy aşığı” kimi təsəvvür edilməsinə imkan vermir. Ərəb əlifbasından istifadə ustalığı, bu əlifbadakı hərflər əsasında yaratdığı qıfıləndlər, dərin elmi-fəlsəfi və dini məzmunlu cəhannaməsi, cinas qafiyələri, dini və tarixi hadisələrə bələd olma dərəcəsi, fars dilində şeirlər yazması və s. göstərir ki, Qurbani savadlı bir şəxs olmuş, ərəb, fars dillərini bilmiş, mükəmməl təhsil almışdır.

Bu da maraqlıdır ki, yüzrlərlə el şairi və aşiq adları arasında öz strukturu baxımından “Qurbani”yə bənzər ikinci bir ada rast gəlmirik. Həm də görün-düyü üzrə, “Qurbani” ad deyil, təxəllüsdür və “i” şəkilçili bu cür təxəllüslər klassik Azərbaycan və ümumən Şərq poeziyası nümayəndələrinə məxsusdur: Firdovsi, Rudəki, Nizami, Xaqani, Nəsimi, Füzuli, Kişvəri və b. “Qurbani” istisnasını necə izah etmək olar? Necə olmuşdur ki, Qurbani el şairi ola-ola, bu cür təxəllüs götürmüşdür? Təxəllüs necə yaranmış, şairin əsil adı nə olmuşdur?

Bu sualların cavabını Qurbaninin mühiti ilə – klassik şerimizin o dövrdəki görkəmli nümayəndələri tərəfindən onun həqiqi bir şair kimi qəbul edilməsi, onlarla yaxınlığı, əlaqə və münasibəti, Şah İsmayıl ilə şəxsi tanışlığı, Həbib şair məclislərində iştirakı ilə izah etmək mümkündür. Bir sıra izlər və işarələrdən aydın olur ki, şairin əsil adı Qurban olmuşdur. “Qurbani” təxəllüsü isə XVI yüzilliyin ilk günlərində Şah İsmayıl ilə, onun ətrafındakı böyük sənət adamları – şairlər, alimlər, rəssamlar, naqqaşlarla yaxınlıq nəticəsində yaranmışdır. Yüksək şair istedadına görə sarayda ona “Qurban” yox, şair və təxəllüs ənənələrinə görə “Qurbani” deyə müraciət etmişlər, o da bununla razılaşmışdır.

Şairin adının “Qurban” olması barədə əsası onun öz şeirlərindən aılır. Bir sıra şeirlərinin möhür bəndində “Qurbani” yox, “Qurban” sözü mühafizə olunmuşdur. Həm də aydın hiss olunur ki, bunlar onun yaradıcılığının əvvəllərinə aiddir:

Qurban olmuş ismim mənim,
İlan yurdudu məskonim...

yaxud

Dirili Qurbani sən də sal yada,
Əməyini vermə, amandır, bada!..

Bunlardan əlavə, yaşadığı və dəfn olunduğu Diri dairəsində, Xudafərin ətrafı kəndlərində şair həm “Qurbani”, həm də “Qurban”, “Dirili Qurban” adları ilə yad edilməkdədir. Görünür elə bu cəhəti nəzərə alaraq, Salman Mümtaz 1923-cü ildə “Qızıl Şərq” jurnalında dərc etdirdiyi məqaləsini “El

şairi Qurban” adlandırmışdır (məqalənin adı Qurbaninin el şairi olması və əsil adı barədə fikirlərimizi təsdiq etməklə yanaşı, Salman Mümtazın necə həssas bir tədqiqatçı olduğunu da göstərir).

Bələliklə, şairin əsil adı Qurban olmuş, Xətayi ilə tanışlığa qədər “Dirili Qurban” imzası ilə yazmış və buradakı “Dirili” sözü şairin doğulduğu ərazinin adını mühafizə etməklə, el şairləri və aşiqlərə məxsus təxəllüs ənənələrini saxlamışdır: Tufarqanlı Abbas, Məlikbəllı Qurban və başqalarında olduğu kimi (Qurbaninin adının Qurban olması onu Məlikbəllı Qurban, Ağdabanlı Qurban və b. ilə qarışdırmağa əsas vermir. Əvvələ, Qurbaninin şəri öz ruhu ilə seçilir, digər tərəfdən onlar “Məlikbəllı”, “Ağdabanlı”, bu isə “Dirili”dir və şeirlər bu cəhəti, bu cəhət isə möhürbəndi ilə şeirlərin müəllifini mühafizə edib saxlamışdır).

Saray mühitinə düşərkən “Dirili Qurban” imzası əyalətçilik, mədəni gerilik əlamətlərinə malik olduğu, saray şair məclisi iştirakçılarının ənənə və zövqünə uyğun gəlmədiyi üçün şair, dediyimiz kimi, “Qurbani” təxəllüsünü qəbul etməli olmuşdur. Burada bir mühüm təsir mənbəyi də “mürşidi-kamil” hesab etdiyi və özünə mürşid seçdiyi Şah İsmayılın yaradıcılığı və “Xətayi” təxəllüsü olmalıdır, çünki qoşma və bayatı janrlarına, ustadnamələrə böyük marağı olan Şah İsmayıl özü də klassik şairlər kimi təxəllüs seçmişdi.

Bu mülahizələrimizi bir sıra başqa faktlar da təsdiq edir. Qurbaninin əldə olan şeirlərində “Qurbani der” ifadəsi möhürbəndində böyük üstünlük təşkil edir. “Der” sözünü Nəsimi də, Füzuli də, başqaları da işlətməmişlər. Lakin bu sözü təkrar-təkrar işlətmə baxımından Qurbani xeyli fərqlənir. “Abbas və Gülşən”, “Vəh və Zəmirgər”, “Məhəmməd və Gülşən” dastanlarının hər birində bu söz cəmi bir dəfə işlənmiş, “Tahir və Zöhre”də, “Şah İsmayıl”da isə heç işlənmemişdir. Şah İsmayıl Xətayinin “Sazım” kitabındakı 60 qoşmada 9 dəfə təsadüf etdiyimiz bu sözü Qurbaninin 61 qoşma və gəraylısında (“Azərbaycan aşığı və el şairləri”, I c., B., 1983) 21 dəfə rast gəlirik. Bu hal Xətayi – Qurbani yaxınlığını öyrənmək baxımından maraqlıdır, lakin Qurbanidə söz aşkar şəkildə çox işlənmişdir. Canlı xalq dilinə böyük üstünlük verən, “Göz dəyər sənə”, “Bənövşəni” tipli şeirlərin müəllifi canlı danışq dilində geniş seçiyyə qazanmamış belə bir sözü bu qədər aludə ola bilməzdi.

Məsələ burasındadır ki, möhürbəndlərinin hamısında “Qurbani der” ifadəsini “Qurban deyər” şəklinə salmaq olur və şeirdə heç bir naqislik yaranmır (“Qurbani” sözündəki ağırlıq, sanbal istisna olmaqla): *Qurbani der: Heç kim yarın öyməsin. – Qurban deyər: Heç kim yarın öyməsin; Qurbani der: Əslim qaradağlıdı. – Qurban deyər: Əslim qaradağlıdı* və s. Bu hal əsas verir deyək ki, “der” sözü Qurbani şeirlərində “Qurban deyər”in “Qurbani der” şəklinə salınması ilə çoxaldılmış və heç şübhəsiz, bu proses şairin öz sağlığında “Qurbani” təxəllüsünün el arasında yayıldığı günlərdə başlamış, sonralar da

davam etmişdir. Lakin Qurbaninin "Dirili Qurban" imzası ilə yazdığı ele şeirləri də var ki, "Qurban" sözünü "Qurbani" şəklinə salmaq mümkün olmamış və şeir ilkin variantını qoruyub saxlamışdır: *Peri sənə qurban, Dirili Qurban!*

Bezi şeirlərində "Qurban" sözünü "Qurbani" şəklinə salmaq üçün misrada dəyişiklik aparıldığı aşkar görünməkdədir. Məsələn, şairin:

Dirili Qurbanın ərzi-halını
Yalvara-yalvara yara deyərsən –

misralarında "Qurban"-ı "Qurbani" etmək üçün "Dirili" sözündən ikinci "i"-ni atmışlar: *Dirli Qurbaninin ərzi-halını...*

yaxud

Gül dibini xara qoydun,
Bülbülü ah-zara qoydun,
Qurbani biçara qoydun,
Gedirsən get, gəlirəm mən –

bəndində üçüncü misranı "Qurbani biçara qoydun" şəklində təhrif etmişlər.

Görkəmli el sənətkarının ele şeirləri də var ki, əksinə, "Qurbani" sözünü "Qurban" şəklinə salmaq olmur. Məşhur "Cəbinin təcəlla, camalın günəş" misrası ilə başlayan fəlsəfi qoşmasında şair mələklərdən gileylənir, lakin axırda özünün beşər olduğunu, hələ mələklər səviyyəsinə yüksəlmədiyini, buna görə də nahaq mələklərin üzünə durduğunu etiraf edərək özünü danlayır:

Qurbani, beşərsən, həddini tanı,
Məlaik üzünə durmaq ayıbdır.

Bu misralar lap qədim variantlarda da belədir, əksərən bu cür qalmışdır və görünür bu cür şeirləri şair "Qurbani" təxəllüsünü qəbul etdikdən sonra yazmışdır, ona görə də belə şeirlərdə "Qurbani"-ni "Qurban" şəklində dəyişmək üçün misranı tam dağıtmaq və yenidən qurmaq lazım gəlirdi.

Nəhayət, Qurbaninin bir şəri qeyd etdiklərimizi daha əyani təsdiq edir. Nuru bəy adlı yaxın bir dostuna zarafat şəklində yazdığı bu şeirdə Qurbani həm adını, həm də təxəllüsünü qeyd etmişdir. Məlum olur ki, at həvəskarı olan Qurbaniyə dostu Nuru bəy bir at bağışlamış, lakin tezliklə at ölmüş, Qurbani yenə də piyada qalmışdır. Şərin son beytində deyilir:

Qurbani, sevdinin atdırsa əgər,
Söylə at yerişli Qurbandır imdi.

Qurbaninin göz açdığı Diri kəndi bağlı-bağatlı, tər bənövşəli, lələli-nərgizli, ətirli çiçəklərlə dolu olan Diri dağının qoynunda olub, qalın meşəsi, uca çinarları, nar kolları, üzüm və əncir bağları, şirin bulaqları, hər cür ov heyvanları, gözəl zəmi və tarlaları, Xan Arazın gur suları ilə dünyanın ən zəngin və gözəl guşələrindən idi.

Bu yerlər öz füsunkar təbiətini yenə də qoruyub saxlamışdır. Diri dağının zirvəsinə doğru uzanan dərələrdə əncir, üzüm və nar bağları insanı xəyalən 500 il əvvələ aparır. Qurbani bulağı uca çinarlara dirilik verir. Kəliklərin qaqqıltısı yolçunu yoldan eleyir.

Qədim Mazanəne pirinə axışib gələnlər buranı Azərbaycanın uzaq elatları ilə bağlayırmış. Ulu Xudafərin uzaq-uzaq ellərlə bu yerlər arasında bir körpü imiş. Qurbani göz açıb bunları görmüş, təbiəti və insanları burada sevmişdir. Elə buna görə də şairi ən çox insan və təbiət, insan məhəbbəti, təbiət gözəllikləri əfsunlamışdır. O öz ilhamını ana vətəndən, onun uca dağlarından, keçilməz meşələrindən, gur çaylarından almışdır.

Qurbani insanı, insanın daxili, ruhi aləmini, təbiətin gözəlliklərini dərinləndirən duymuş, yüksək şair istedadının gücü ilə onları ustalıqla mənalandıra bilmişdir. Təbiətin gözəl guşəsində doğulan Qurbaninin təsvir etdiyi sevgili obrazı peri də təbiətin özü qədər saf, gözəl, təravətli, zərif və sevimlidir. Qurbani pərisi bahar nəsimi kimi xoş, dağ çiçəkləri kimi ətirlidir. Onun qəlbində kədər də var, dodaqlarında təbəssüm də. Küsməyi də var, bəzişməyi də. Vətənin özü qədər sevimlidir. Bir qönçə kimi xarı da var, bir laçın kimi sarı da. Bəzən bu gözəlin öz əli ilə yandırdığı çırağı yaxmağı da var, oğrun-oğrun baxmağı, öz baxışları ilə aşıqı yandıрмаğı da... Bunlar real insanın dərini duyğularının ifadəsidir.

Qurbaninin şeirlərində sevgili öz gözəlliyi ilə təbiəti gözəlləşdirir, təbiətin gözəllikləri isə sevgilini səhər şəfeqi ilə nura boyayır, onun saçlarına min bir ətir çiləyir. Təbiətin və gözəlin həmahəng, əlaqəli, müqayisəli təsviri Qurbani şərinin mayasını, mənbəyini təşkil edir. Bu müqayisədə təbiət əfsunu bir aləmə çevrilir.

Tanrı səni xoş camala yetirmiş,
Səni gören aşıq ağlın itirmiş.
Mələklərimi dərməmiş, göyden gətirmiş,
Heyf ki, dəriblər az bənövşəni.

Qurbani der: Könüm bundan sayrdı,
Nə etmişəm, yarım məndən ayırdı?!
Aynılıqını çəkib boynu əyirdi,
Həç yerdə görmədim düz bənövşəni.

Şairin zövqü, istək və arzuları sevgiliyə münasibətində, gözəl pərinin zahir və mənevi aləminin təsvirində özünü daha qabarıq göstərir. Şair daneyixəli evlər yıxan, şirin dilli, cənaah aya, günə bənzər, arı benizli, məhəbbəti aşiqə tərəf olan bir gözəl təsvir edir. Onun təsvir etdiyi gözəl xoş rəftarlıdır, sifətdə Yusifin yarı Züleyxa kimidir, xubların xubudur. Boyu uzundur, buxağında gözəl xallar asılıb. Mirvari qolbaqlı, bəyaz biləklidir. Bu gözəlin tel kənarında şanası, belində halqa-halqa, qıvrım-qıvrım, çinbəcin on dörd hürük var. Süzgün gözləri ilə qiya baxmaqla ortalığa qan salır, aşiqin ağ ürəyinə qara nöqtə qoyur. Gümüş piyaləli, altun ayaqlı, sürəhi gərdənli, qaymaq dodaqlı, ceyran yerişli, ayna qabaqlıdır. Günəş nişanəli, qəmərisallıdır. Qoynunun içi cənnətləməkdir. Əbrişim telləri, müressə saç, kaman qaşları var... Qurbani pərisinin təsviri çox zəngindir. Buradakı müqayisələr klassik poeziyadan da qaynaq almışdır, el ifadə tərzindən də.

Bütün bu əlamətlər, müqayisə və bənzətmələr əksəriyyət etibarilə real insan cizgilərinin təsvirindən ibarətdir. Bununla belə, Qurbani pərisinə o qədər də sadə nəzərlə baxmaq olmaz. Onun təsvir etdiyi sevgili obrazı həmişə eyni mahiyyətdə olmayıb, eyni real zəminlə bağlı deyil. Qurbani pərisi bir çox hallarda rəmzi pəridir, "qaşı Kəbə küncü" olan, "nurdan bade içib eşqə dalan" yarıdır və şairin nəzərində belə bir sevgiliyə qovuşmaq haqqa vasil olmaq deməkdir. M.H.Təhmasib bu cəhəti təhlil edərək yazırdı: "O da (Qurbani – Q.K.) öz məşuqəsinə hüsn-mütləq kimi yanaşmış, ona olan məhəbbətinə rəmzi mənə vermiş, "əhli-həqq"ın öz "nigar"ına olan məhəbbətini izhara çalışmış şairlərdəndir¹. Qurbaninin məhəbbət lirikasına diqqətlə nəzər saldıqda bu fikrin doğruluğuna şübhə qalmır. Onun bir çox şeirlərində aşiqin böyük əzablara dözərək, şəriət, tərifiqət və həqiqət kimi sufi mərhələlərini başa vurmaqla "ədəb almaq", "ərkana yetişmək", Allaha qovuşmaq yolunda göstərdiyi fədakarlıq ön plandadır.

Qeyd etməliyik ki, XV-XVI əsrlərdə yaşayıb-yaradan şairlərimizin – Hamidi, Xəlili, Kişvəri, Süruri, Şahi və başqalarının əsərlərində də tərifiqət meyilləri, əhli-həqqin öz məbuduna məhəbbətinin təsviri müşahidə edilir. Lakin onlar bir küll halında tərifiqətçi şairlər hesab olunmurlar. Bu dövr, M.H.Təhmasibin də qeyd etdiyi kimi, müxtəlif tərifiqətlərin şüəliklə birləşdiyi, qovuşduğu dövrdür. Ona görə də ədəbiyyatımızda istər-istəməz o dövrün tərifiqətçilik meyilləri müəyyən yer tutmuşdur. Lakin xalqa yaxın olan görkəmli sənətkarlar orta əsr feodal zülmünü, ictimai əsarət və ədalətsizlikləri dərk edərək dünyəvi məhəbbətin, real eşqin, insan azadlığının təsvirinə öz əsərlərində daha geniş yer verirdilər. Xalqa yaxın olan belə qüdrətli sənətkarlardan biri də Qurbani olduğundan onun yaradıcılığında dini-mistik fikir-

lərə nisbətən, dünyəvi məhəbbət, mənevi azadlıq ideyaları daha üstündür. Ümumən Qurbani sənətində dünyəvilik, dünyəvi eşq, real həyatın və real gözəlin təsviri elə güclü, elə zəngin və qüdrətlidir ki, bunların arasında rüumuzatla bağlı misralar itib-batır, nəzəri cəlb etməir və xüsusən müasir oxucu üçün bir əhəmiyyət kəsb etməir. Onun özündən sonrakı poeziya ustalarına bu istiqamətdə böyük təsiri olmuşdur. Şairin "Gülə-gülə", "Tez-tez", "Aldatdı məni", "Gəldim", "Qadasın aldığım", "Gəlirəm mən", "Dilbər" və s. gəraylıları, "Kənarında", "Göz deyər sənə", "Eylədi", "Bənövşəni", "Bəhanədi bu" kimi qoşmaları real və zərif insan hissələrinin, insanın ürək çırpıntılarının, həqiqi məhəbbətin, təbii duyğuların poetik ifadəsindən ibarət olan gözəl şeirlərdir.

Şairin gəraylıları real el gözəlinin naz-qəmzəsini, aşiqin məhəbbət və qayğılarını, əzabkeşliyini, zərif, dərin hissələrini incə və həzin lirizmlə, qüvvətli müqayisələrlə, yumor və təbəssüm doğuran obrazlı ifadələrlə əks etdirir. Vaxtilə bulaq üstə tez-tez görüşən sevgililər indi, nədənsə, az-az görüşürlər. Bu soyuqluğun, dönüklüyün səbəbini aşiq dərinlərdə axtarır, sevgilinin ürəyindən keçənləri məhəbbətin gözü ilə dərk edir:

Həç gəlmirsən bulaq üstə,
Gündə üç yol gəlirəm mən.
Üzüme soyuq baxırsan,
Ürəyini bilirəm mən.

Bulaq başında barmaqları üşüyə-üşüyə su dolduran el qızlarının real, təbii obrazı qədim Dirini, onun buz bulaqlarını, nəsil-nəsil ötüb keçən insanların həzin bir intonasiya ilə göz önündə canlandırır:

Axsamdan yağın qar çıxıbdı düzə,
Kəsilib bulaqdan yolu qızların.
Sənəyin doldurub qoyanda düzə,
Üşüdü barmağı, əli qızların.

"Dilbər" şeri, dərin qatda yerləşən bəzi işarələrə diqqət etməsək, bütün dini-mistik fikirlərdən uzaq, canlı, real, təbii hadisələrin ifadəsidir:

El köçüb, otaq xəlvətdi,
Gəlsən, alam busən, dilbər!
Günüz səbrü qərarımı,
Gecə yuxum kəsən dilbər!..

Şairin poetik təsvirində sevgili öz yerışı, duruşu, geyimi, hərəkətləri, boyu-buxunu, ədaləti ilə canlı və təbii insandır, həqiqi el gözəlidir. Lirik qəhrəman

¹ M.H.Təhmasib. Göstərilən əsəri, səh. 365.

öz sevgilisinin yolunda bütün cəfalara dözməyə hazırdır, onu hər şeydən, hətta öz nəzərlərindən, yolların qubarından belə qorumağa can atır:

Al-yaşıl geyinib durma qarşımda,
Yayın bədnəzərdən, göz dəyər sənə.

Dəstələ zülfərin, yere dəyməsin,
Yollar qubarlanar, toz dəyər sənə.

Hələ M.P.Vaqifdən iki əsr əvvəl Qurbaninin cəfakəş qəhrəmanı fanatizmin çox güclü olduğu bir aləmdə sevgilisini yaşamaqsız görmək istəyir, onu yuxuda görməyi ilə təsəlli tapır və ona da belə yuxular arzulayır:

Ay üzünü görmək istər, sevdiyim,
Söylə görüm bəs bu yaşmaq nədəndi?..

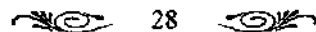
Hər gecə vaxtında görürəm səni,
Sən allah, sən tanrı, sən də gör məni...

Ulu babalarımızın 500 il əvvəlki istək və arzuları, məhəbbət və kədəri insan qəlbinə rıqqətə gətirən Qurbani poeziyasında ədəbi yadigarlaşdırılmışdır.

* * *

Qurbaninin şeirlərinin ictimai-estetik dəyəri böyükdür. Şair hakimlərin vəfasızlığını, namərdliyini acı-acı pisləmişdir. İctimai zülmə, özbaşınalıqlara, haqsızlıq və ədalətsizliyə, rüşvətxorluq və tufeyliliyə qarşı narazılıq, etiraz ifadə edən qəzəbli və qəhərli şeirlər onun yaradıcılığının mühüm qolunu təşkil edir. Zəmanə insanların namərdliyi, vəfasızlığı, düşmənin, paxılın tonəli sözləri, çərxi-fələyin sitemləri, başdan-başa ədalətsizliklərlə dolu olan dünya “boş ələk”, yediyi duz-çörəyi itirənlər, amansız fələyin cəfası, namusu satanlar, nəhan dərddər, naşı ovçular, naşı təbiblər, hicran gecələri, bulud havalar, sızıldayan yaralar, rüzgarın darlığı, ziminə qəhri, çuğul, kəzzab sözləri, şah qəzəbi, qürbət el, qürbət məkan, ağa-nökər əksliyi (“*Kimi ağa, kimi nökar, Nökər olan cəfa çəkar*”) – Qurbani rəmzlərinin natamam silsiləsidir. “*Şeş atdım, çuhar oynadım, Axır fələk uddu məni*” deyən şair zamanəsində hər adama dərd açmağın da mümkün olmadığını qeyd edir:

Söylə dərdin bilənlərə,
Dərd başına gələnlərə.

Hər üzünə gülənlərə,
Etibar etməmək olmaz.

Qurbaninin yaşadığı dövrdə, Şah İsmayıl və onun oğlu Şah Təhmasibin zamanında vəzirlər ölkə daxilində böyük ixtiyar sahibləri idilər. Baş vəzir ali divana rəhbərlik edirdi, onu “sahibdivan” adlandırırdılar. Bir çox ədalətsizliklərin mənbəyi bu vəzirin ədalətsiz hökmləri ilə bağlı idi. Baş vəzirdən əlavə, ayrı-ayrı vilayətlərdə hakim və şahzadələrin də vəzirləri var idi. Qurbani bir əyalət vəzirinin təmsalında vəzirərə nifrətini çox qabarlıq ifadə etmişdir. Hiss olunur ki, o özü də hansı vəzirinsə ədalətsiz hökmü ilə böyük əzablara düçar olmuşdur: “Oğlu ölmüş vəzir qəza eylədi”; “Vəzir də mənimtək kəmin almasın”; “Zülm eləyən vəzir namərd oğludu”... Şairin “Başım üstə qanım içən cəladım” adlandırdığı vəzirdən şahə şikayət etdiyi də (“Qurbaniyəm, Qara vəzir əlindən, Şeyx oğluna şikayətə gəlmişəm”), bir klassik gəraylısında onu min cür lənətlədiyi də məlumdur:

Vəzir, sənə qarğayıram,
Haq diləyin yetirməsin!
Göydən min bir bəla cəsa,
Birindən sənədən ötürməsin!

Bu gəraylıdakı kəskin qarğış və söyüşlər səbəbsiz olmamışdır. Şairi vəzirin fitvası ilə Xudafəridən qolubağlı halda cənubə keçirmiş, yurdundan didərgin salmağa çalışmışlar:

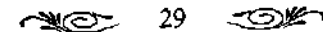
Şair olan dərzi alır pərindən,
Baş açmadım səyrağın sərindən,
Qolubağlı keçdim Xudafəridən
Üzüm gülmez, heç açılmaz, ah, mənim!

Qurbaninin şeirlərində qürbət, hicran gecələrin təsviri çox təsirlidir. Şair vətəndən uzaqlarda üzünün bir an gülmediyini dəfələrlə qeyd etmişdir:

Kəstə düşüb qürbət eldə yatıram,
Bir kimsənəm yoxdu oyada məni...

Bağrım dəlik-dəlik, sinəm peykandı,
Mənim üzüm gülmez vətəndən ayrı!

Belə hallarda şair vətən həsrəti, vətənə qayıtmaq arzusu ilə çırpınmışdır:

Nə ola, bir şadlıq xəbəri gələ,
Yüklənə barxanam cillərə doğru!

Şəxsi həyatında baş vermiş kədərli hadisələr, müşahidə etdiyi, şahidi olduğu faciələr onun şeirlərinin ictimai-siyasi kəsarinə güclü təsir etmişdir.

Qurbaninin şeirlərinin bir qismi dini məzmunla malik olub, sufilik və hürufiliyin, qızılbaş-şie təriqətinin ictimai-fəlsəfi ideyalarına əsaslanır. Yer, göy, təbiət, kainat haqqında fikirləri, dörd ünsür – ab, atəş, xak, bad barədə müləhizələri onun dövrün təriqətçilik ideyaları ilə bağlı olduğunu göstərir. Bu cəhəti qoşma və geraylılarında da müşahidə etmək mümkündür. Lakin bu vaxta qədər dastanlarda ixtisar edilmiş bir çox deyişmələri başdan-başa dini etiqad və inanclarla, islamın meydana çıxdığı dövrlərdən və daha qədimlərdən mövcud olan dini əfsanələrlə bağlıdır. Xüsusən Dədə Yediyarla bağlı deyişmələrdə daha çox nəzərə çarpan bu cəhət, heç şübhəsiz, dövrün ümumi təbii-tarixi ənənələrindən irəli gəlirdi. Bu şeirlərdə haqqa ermək, haqqa qovuşmaq ideyaları zamanımıza qədər qorunub saxlanmışdır. Dini şəxsiyyət və hadisələrə işarələr bir küll halında onun şeirlərində müəyyən yer tutur. Xüsusən Əli mədhinə həsr olunmuş şeirləri nəzəri daha çox cəlb edir. Onu da qeyd etməliyik ki, bu cür şeirlərdə də Qurbaninin sənətkarlıq qüdrəti aydın görünməkdədir:

Damanda qalmışam, yetiş dadıma,
Özünü Xeybərə yetirən Əli!
O dəm zülfüqarı çəkən zəbanə,
Dinsizləri dinə getirən Əli!

Mənim pirim kövsər üstə sağıdı,
Möminlərin yeri cənnət bağdı.
Qurbaninin bu gün müşkül çağıdı,
Cəmi müşkülləri bitirən Əli!

Bütün bunlarla yanaşı, aydın duyulan budur ki, real təbiət hadisələri, təbiət və insan gözəllikləri, zamanın təbii qayğıları, insanın istək və arzuları Qurbanini özünə daha çox çəkmişdir, buna görə də onun poeziyasında həqiqət aləminin, real duyğu və düşüncələrin təsviri aparıcıdır.

* * *

Qurbani xalq şerinin, yeni realist şerin ilk böyük və parlaq yaradıcısı, aşiq-saz sənətinin babası sayıldığından xalq şeri zəminində yazıb-yaradan bütün sonrakı sənətkarların yaradıcılığına güclü təsir etmiş, onların ilkin öyrənmə, nümunə məktəbi olmuşdur. Şair XV əsrin sonlarında, XVI əsrin əvvəllərində ümumxalq dilinə məxsus adi, sadə, lakin zəruri məfhumların ifa-

deçilərini elə böyük cəsarət və ustalıqla poeziya dilinə daxil etmişdir ki, sonrakı dövrlərdə bu yolda tərəddüd etməyə bəhanə qalmamışdır. Qurbani şerinin poetik qəlibindəki *qadasın aldığım, qurban olduğum, durum dolanım başına* kimi ifadələr, müraciətlər, *şahlar şahı, gözəllər gözəli, xublar xubu* kimi milli səmimi poetik birləşmələr, *pəri, xuda, şahı-mərdan, sər, payəndaz, axırzaman* kimi səciyyəvi rəmzi leksika sonralar Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Aşiq Valeh, Aşiq Ələsgər kimi ustad aşıqların, Vaqif və Zakir kimi şairlərin poeziya dilində bol-bol işlənməyə başlamış, özünə daha geniş yol açmışdır. Bu cür söz və ifadələrə Qurbanidən xeyli əvvəllər də poeziya dilində rast gəlmək mümkün idi, lakin el şairləri və ustad aşıqlar üçün onların ilkin yatağı əksərən Qurbaninin nüfuzedici poeziyası olmuşdur. Bunu həmin şairlərin Qurbani ifadə tərzinə, Qurbaninin obrazlarına, mövzularına, qafiyə və rədiflərinə, cinsalarına, qarğış və yumoruna təkrar-təkrar müraciət və dönümləri aşkar göstərir. Qurbaninin obrazları ondan sonra gələnlər tərəfindən sevilə-sevilə tərənnüm edilmiş, onun nifrət bəslədiyi, lənətlədiyi obrazlar, xarakterlər nifrətlə lənətlənmiş, hecv və satira obyektinə çevrilmişdir. Qurbani “Bənövşə” sindon sonra saysız “Bənövşə”lər yaranmışdır. “Bənövşə”lər çox, hər birində şair duyğusu ilə dolu bir aləm... Lakin Dədə Şəmşir demişkən:

Aşiq Qurbanidən qalib nişana,
Torpaqdı bizə də, ona da ana.
Boynunu pərişan əymisən yana,
Salmısan qəlbimi dərdə bənövşə.

Qurbaninin şeirlərinin zəngin poetik imkanları göstərir ki, böyük el şairi ulu babaların yaratdıqlarını, insanın min illərlə qazandığı bilikləri zəhmətlə, məhəbbətlə mənimsəmiş, onların içərisindən bülür kimi parlaq fikirlər, obrazlar, ifadələr seçib götürmüşdür.

Qurbanidən əvvəlki el şairlərinin az-az gəlib çatmış misra, bənd və bütöv şeirləri bir daha təsdiq edir ki, ümumxalq Azərbaycan dili elə o dövrlərdə də xalq sənəti üçün tükenməz imkanlara malik olmuşdur. Bu dildən Qurbani də, Füzuli də, Şah İsmayıl Xətayi də istifadə etmişdir. Lakin eyni mənbədən – ümumxalq Azərbaycan dilindən qidalanmış bu üç sənətkarın hər biri dilə başqa-başqa yönərdən yanaşmış, hərə onu başqa bir baxımdan cilalamışdır.

Qurbani daim xalq içərisində olmuş, öz şeirlərini çox vaxt sazın müşayiəti ilə ifa etmiş, onun kütləyə, zəhmət adamlarına təsirini bilavasitə müşahidə etmiş, diş altında “xırıldayan” kəlmə və ifadələrə qarşı baxışlardakı sual anlamış, şeir dilini onların zövqünə, ruhuna uyğun kökləmişdir. Şair insan və təbiətdə elə cizgilər seçə bilmişdir ki, onlar bu gün də, gələcəkdə də əhəmiyyətini itirməyəcəkdir.

Qurbaninin fikirləri də gözəldir, ifadə tərzı də, M.H.Təhmasibin söylədiyi kimi, "Bu mahir sənətkarın qələmindən hər nə çıxmıssa, gözəl çıxmışdır". Ona görə də şeirləri beş yüz il hafızələrdə dolşa-dolaşa nəsilərdən nəsilərə keçmiş, yüzilliklər arxasından özünə yol açmışdır.

Şübhəsiz, bütün başqa sənətkarların əsərlərində olduğu kimi, Qurbaninin poeziyasında da fonetik, leksik, qrammatik-üslubi vasitələr və fikrin digər ifadəlilik əlamətləri kompleks halda şairin bədii dilinin tərkib elementlərini təşkil edir. Sözlərin çoxmənalılığı, antonim qarşılaşdırmalar, fikrin sinonim cərgələrlə ifadəsi, omonimlər və ustalıqla yaradılmış cinas qafiyələr, frazeoloji vahidlər, atalar sözləri və məsəllər, yeri gəldikcə fikrin dialoq şəklində ifadəsi Qurbani poeziyasının bədilik keyfiyyətlərini şərtləndirən amillərdir. Qurbaninin şeirləri təbii və nəfəsli kimidir, şəhərin ılıq nəfəsi qədər mülayim və ətirli, insanda xoş duyğular yaradır, onu ülvyyəyə, həyatın gözəlliklərinə səsləyir, ona ruh və qanad verir:

Səhərin dan yeli kimi,
Əsmə, qadasın aldığı!
Mənim sebrü qərarımı
Kəsme, qadasın aldığı!

yaxud

Durum dolanım başına,
Aşıqından küsən dilbər!
Gözlerini dik gözüme,
Nə mən dinim, nə sən, dilbər!

Bunlar aşıqın dilindən qoparılan sözlər, cümlələr yox, ürəyindən qoparılan pıçıltılardır; bunları qulaqla yox, ürəklə, qəlblə qəbul etmək, duymaq, bu xəfif və həzin pıçıltıları duyğuların dili ilə mənimsəmək mümkündür. Aşıqın qadasın aldığı, sebrini kəsmək, başına dolanmaq, gözünü gözüne dikmək kimi ifadələri üzərində qurulmuş həyəcanları təbii və güclüdür.

Şairin böyük məharətlə yaratdığı cinaslar təbii, aydın və ahəngdar olması, fikir dərinliyi ilə diqqəti cəlb edir, cinas qafiyələrin Qurbani sənəti ilə yüksək səviyyəyə qaldırıldığını sübut edir. Şair cinas yaratma texnikasına dərin bələd olmuş, omonimlərin, omofonların, omoqrafaların köməyi ilə səlis və yadda qalan mənalı cinaslar yaratmışdır. "Bir dala", "Bircə üz indi", "Yara yüz", "Bir də yüz", "Nə sinə bağlar" kimi ahəngdar və gözəl təcnisləri bunu aydın göstərir.

Qurbaninin seçib işlətdiyi *tərlən duruş, qıya baxış, sərxoş yerləş, şirin sözlü məhəbbət, qıvrım tellər, bəyaz bilək, şeydə bülbül* kimi bədii təyin və epi-

tetlər, zərif müqayisələr sevgilini ucaltmaq, yüksəltmək, aşıqın əzabkeşliyini, sebr və dəyanətini göstərmək üçün uğurla seçilmiş dil vasitələridir. Şair öz sevgilisini Leyli, Əsl, Şirin ilə, özünü cəfəkeş Məcnunla, Yağubla, Yusiflə müqayisə edir.

Şeirlərinin bədilik və xəlqilik keyfiyyətləri bir də onun ümumxalq frazeologiyasından istifadə ustalıqları ilə bağlıdır. Bədii dilində işlənmiş məsəllər şairin müdrikliyinə müvafiqdir:

Məsəldi dəyərlər: "Qurd qocalanda
Tülkü meydan açıb, dovşan gülürmüş".

Şeirlərində bəzən bütöv bir bənddəki fikir ümumiləşmiş, aforistik mənə ilə dolğunlaşdırılmışdır.

Qurbaninin ən kədərli şeirlərində belə nikbinlik, yumor, istehza və kinayə müşahidə olunur. Xəlqi poeziyada bu hal, dövrü nəzərə altdıqda, nikbinliklə, təzadı halların ustalıqla əlaqələndirilməsindən doğur:

Bir busə istədim ağ üzde xaldan,
Açıqlandı dedi: Al, sənə qurban!

"İndi" rədifli qoşması göstərir ki, şairin kəskin satirik şeirləri də olmuşdur.

Qurbani Azərbaycan dilinin estetik keyfiyyət və imkanlarını dərinləndirən, nəyi necə işlətmək prinsiplərini praktik şəkildə gözəl bilmişdir. O, dilin inkişaf meyillərini şair duyğusu ilə düzgün dərk edərək, Azərbaycan nitq mədəniyyətinin yüksəlişi, saflaşması, dilin yad və arxaik ünsürlərdən təmizlənməsi baxımından əməli əhəmiyyətə malik olan gözəl poeziya yaratmışdır. Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin cəlalanıb hazırkı səviyyəyə yüksəlməsində onun şeirlərinin xüsusi rolu olmuşdur.

* * *

Qurbaninin əsərlərinin toplanması, nəşri və tədqiqi sovet dövrünə aiddir. 1927-ci ildə S.Mümtəzin tərtib etdiyi "El şairləri" kitabından başlayaraq, Qurbani mətbuat üzvü görür, "Mənim", "Təllənir", "Olmaz" kimi Qurbani inciləri çap olunaraq oxuculara çatdırılır. 30-cu illərdə S.Rüstəm, M.Rahim və başqaları bu işi davam etdirmiş, daha sonralar folklorşünas Ə.Axundov min misraya qədər Qurbani şeirini əhatə edən "Qurbani" dastanını çap etdirməklə daha faydalı iş görmüşdür. A.Dadaşzadə 1972-ci ildə şairin 55 şeirini çap etdirmiş (Qurbani. "55 şeir"), "Azərbaycan aşıqları və el şairləri" kitabında (1983) şairin 74 şeiri verilmişdir. Şübhəsiz, bütün bu çaplar aşıqların, el sənətkarlarının hafizəsinə əsaslanır. Təzkirələr klassik şeir üstünlüyü vermiş, el

şairlərinin sənətinə əksərən laqeyd qalmışdır. Ona görə də Qurbaninin zəngin irsindən hələlik az şey əldə edilmişdir.

Qurbanini qoruyub saxlayan, əsrdən-əsrə ötürən onun sənətinin böyüklüyü, xalqın qəlbinə və ruhuna yaxınlığı olmuşdur. Buna baxmayaraq, keçən yüzilliklər ərzində hafizələr onun şeirini tam olduğu kimi qoruya bilməmiş, şairin bir sıra şeirləri təhrif edilmiş, bir-biri ilə, yaxud başqalarının əsərləri ilə qarışdırılmış, pozulmuş, bir çox hallarda müasirləşdirilərək leksik və frazeoloji tərkibi dəyişikliklərə uğramışdır. Lakin bütün bu prosesdə şairin tutarlı beyt və misralarını, başqa cür deyilməsi mümkün olmayan bəndlərini dəyişə bilməmişlər; özünəməxsus tutarlı qafiye və rədləri əsrlərin sınağından daha yaxşı çıxmışdır. Mövcud təhriflərin dəqiqləşdirilməsi və islahı üçün qədim əlyazma nüsxələrinə böyük ehtiyac vardır. Axtarışlar göstərir ki, katiblər şairin sənətinə göz yuma bilməmiş, onun bir sıra şeirlərini hələ bir neçə əsr əvvəl yazıya almışlar. XVIII və xüsusən XIX əsrin cümlələrində şairin 10-a qədər şeirinə rast gəlmək olur. Doğrudur, bu şeirlər də vaxtilə hafizələrdən toplanmışdır, lakin yazıya alınma tarixi nisbətən əvvəllərə aid olduğundan müqayisələr aparmağa və bəzi qüsurları aradan qaldırmağa imkanvermə baxımından daha faydalıdır.

Hələlik Qurbaninin şeirlərindən qeydə alınmış ən qədim əlyazma nüsxəsi 1775-ci ilə aid cümgdəki:

Cəbinin təcəlla, camalın günəş,
Küll şeyün halik – Allah deyibdir.
İki qabe-qövsün qürətüleynin
Bilməzəm qanıma nə susayıbdır! –

bəndi ilə başlayan qoşmadır (RƏİ, B-2692/3645). Beş bəndlik bu şərə iki başqa cümgdə də rast gəlmək olur. Bunlardan biri XIX əsrə (RƏİ, B-1327/3900), digəri XX əsrin əvvəlinə aiddir – 1917-ci ildə yazıya alınmışdır (MDƏİA, fond 533, say 1, sax. vah. 63). Lakin hərəsi bir əsrə aid olan bu əlyazmalar da bir-birindən fərqlənir. Qoşmanın əvvəli və sonu daha sabit qalmış, ara bəndlərdə dəyişiklik olmuşdur. XVIII əsrə aid əlyazması daha məntiqidir. Müxtəlif nüsxələrdə müşahidə olunan təzə misralardan hiss olunur ki, şeir daha çox bənddən ibarət imiş.

XIX əsrə aid cümgdə Qurbaninin başqa iki şəri – “Namidarıdı” rədlili qoşması və “Dilbər” geraylısı da var. Qoşma sonralar yazıya alınmış variantlardan xeyli fərqlidir. Təkcə son bəndlərə diqqət yetirmək kifayətdir.

Əlyazmada:

Qurbani der: İki zülfün həyyadır,
Quranda müənbər qülhüvəyyadır.

Desələr, sərində bu nə sövdadır,
Deyin, bir pərinin yadigarıdır.

“Azərbaycan aşığı və el şairləri” kitabında:

Mənim dərsim əlifdəndi, beydəndi,
Bir gözəl sevmişəm, cana faydadı.
Desələr, Qurbani, bu nə sevdadı,
De ki, bir pərinin yadigarıdır.

Göründüyü kimi, çap nüsxəsində qoşma xeyli ləşdirilmiş, ilk misraları mənasız şəkllə salınmışdır.

Mir Mehdi Xəzaninin Azərbaycan Dövlət Arxivində saxlanılan XIX əsrə aid “Cümg-bəyaz”mda təsadüf edilən “Mahtab olmaz” rədlili qoşmadan aydın olur ki, şairin “Olmaz” və “Dar olmaz” rədlili qoşmalarının bəndləri qarışdırılmış və iki qoşmadan birinin son bəndi unudulduğu üçün möhürbəndləri eyniləşdirilmişdir.

XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərinə aid bir cümgdə (RƏİ, B-1964/13672) Qurbaninin fars dilində bir şəri qeydə alınıb. Bu, hələlik, şairin fars dilində təsadüf edilən yeganə şeridir. Qitə şəklində olan bu şerin üzərində onun Qurbaniyə aid olduğu xüsusi qeyd edilmişdir. Şeir üç bəytdən ibarətdir:

Cəng ba xud, sülh ba düşmən tərqiye dini mast,
Kaferü mömin həmə yekreng də aine mast.

Əz dəmc sərdə səbükməğzan zica key mirəvim,
Tudeye gəbra gübare daməni təmkine mast.

Bəhse həftadü do millət həq bovəd də kişə eşq,
Hər ke in fəhməd, nure didəye həq bine mast.

Bu şeir göstərir ki, Qurbani həqiqətən bilikli, dünya elmlərinə, müxtəlif dillərə və dillərə, dini və ictimai tarixə bələd bir şəxs olmuş, görkəmli şair, həqiqi bir el sənətkarı kimi xalq içərisində nüfuz qazanmış, öz əsərləri ilə müterəqqi fikirlər, ideyalar tərənnüm etmiş, xalq fikrinin istiqamətlənməsində mühüm rol oynamışdır. Özü ilə, öz nöqsanları ilə mübarizə, başqa xalqlarla sülh şəraitində özünü təkmilləşdirmə tarixən hər bir müterəqqi cəmiyyətin amalı olmuşdur. “Eşq aləmində 72 millətin sözü həqdır” dedikdə şair müxtəlif xalqların hüquq bərabərliyini nəzərdə tuturdu. Bu, müxtəlif xalqlara eyni cür baxış, indiki istilahla desək, beynəlmilətçilik idi. Burada mənasız

feodal müharibələrinə şairin kəskin etirazı var. Şair açıq-aydın qeyd edir ki, min illərlə ağılsız müharibələrin qurbanı olmuş ata-babalarımızın qubarı bizim təmkin etəyimizə çöküb onu ağırlaşdırmışdır və biz yüngülbeyinlərin, müharibəqızışdırıcıların toruna düşməməliyik.

Bu fikirlər bu gün də əhəmiyyətliyədir.

Bu kiçik şerin mənası böyükdür. Bir neçə mısra da şair ictimai-siyasi, fəlsəfi-estetik baxışlarını ustalıqla ifadə edə bilmişdir. Şeir Qurbaninin Azərbaycan dili ilə yanaşı, fars dilində də əsərlər yazdığını göstərir, feodal qaranlıqdan özünə yol açaraq dövrümüze qədər gəlib çatan belə bir sənətkarın tədqiqinin vacib və zəruri olduğunu söyləməyə əsas verir.

* * *

“Bənövşə” müəllifi bu gün də maraqla oxunur, gələcəkdə də insanları düşündürəcək. Yalnız lirik şeirləri deyil, dini, ictimai-siyasi, fəlsəfi şeirləri də oxucuya zövq verir. Buna görə də bu kitabda folklorşünaslarımızın əldə etmiş olduqları bütün tapıntıları əsaslandıq, cümləri araşdırdıq, qocaları və müxtəlif el sənətkarlarını dinləməklə əldə etdiklərimizi bir yerdə topladıq, oxucuları şairin ədəbi irsinin nisbətən geniş toplusu ilə tanış etməyə çalışdıq.

Şübhəsiz, ağıllı və xeyirxah insanlar gələcəkdə onu daha da zənginləşdirəcək, ilkin yanlışlıqları aradan qaldıracaqlar.

Qəzənfər Kazımov

DOLANA-DOLANA

Alçaq yerdən duman qalxar,
Dağı dolana-dolana.
Göy üzünü alar bulud,
Mahı dolana-dolana.

Kimi ağa, kimi nöker,
Nöker olan cəfa çəkər,
Bülbül ağlar, qan-yaş tökər,
Bağı dolana-dolana.

Qurbani murada yetdi,
Canan gəldi burdan ötdü.
Nobat¹ gəldi, mana yetdi,
Saqi dolana-dolana.

OLMAZ

Fənd elmə fəlli dərviş,
Belə kar eyləmək olmaz!
Yıxıbsan könlüm evini,
Mürğü zar eyləmək olmaz!

Söylə dərdin bilənlərə,
Dərd başına gələnlərə.
Hər üzünə gülənlərə,
Etibar eyləmək olmaz!

¹ Növbə

Qurbaniyə gətir məzə,
Dərd üstündə dərdim təzə.
Dərdbiləni dərdbilməzə,
Giriftar cəyləmək olmaz!

ALLATDI MƏNİ

Ay ağalar, ay qazılar,
Yar yaman allatdı məni.
Əl atdım yarı dəstinə,
Yar kənara atdı məni.

Tor qurdum çeşmim gölüne,
İlişdi sonam telinə
Düşdüm dilbilməz əlinə,
Aldı, ucuz satdı məni.

Qurbanidi mənim adım,
Adəm atadı bünyadım.
Şeş atdım, çahar oynadım,
Axır fələk uddu məni.

GƏLDİM

Yar, seni ədalət bildim,
Mən qapına dada gəldim.
Çox cəfa çəkdim yolunda,
Ömrü verdim bada gəldim!

Ləbin içib çeşmim qanı,
Olmuşam cəllad qurbanı,
Qoynundu əttar dükanı,
Nə əcəb bu, dada gəldim!

Qurbanidi mənim adım,
Mövlamdan aldım muradım,
Sinəndi çarşım, bazarım,
Şəkərə, nabata gəldim!

GƏLİRƏM MƏN

Heç gəlmirsən bulaq üstə,
Gündə üç yol gəlirəm mən.
Üzümə soyuq baxırsan,
Ürəyini bilirəm mən.

Kaş ki gözəl olmuyaydın,
Sarıliban solmuyaydın,
Mənnən aşna olmuyaydın,
Ayrılanda ölürəm mən.

Gül dibini xara qoydun,
Bülbülü ah-zara qoydun,
Qurbanı biçərə qoydun*,
Gedirsən get, gəlirəm mən.

PƏRİM GƏLSİN

Nə əcəb sevdəyə düşdüm,
Deyin bundan Pərim gəlsin!
Əcəl şərbətini içdim,
Deyin bundan Pərim gəlsin!

Dağların başı dumandı,
Didəmin yaşı ümmandı,
Bu gələn Şahi-xubandı,
Deyin bundan Pərim gəlsin!

Yolunda qoymuşam canı,
Kırpıqları töker qanı,
Bu gələn Şəhrəbanı,
Deyin bundan Pərim gəlsin!

* Qurbanını biçərə qoydun (burada və sonra "*" işarəsi sözün və ya misranın variantları əsasında dəqiqləşdirildiyini göstərir – tərtibçi).

Əyninə geyib qırmızı,
Yalav¹ kimi yanır üzü,
Bu gələn vəzirin qızı,
Deyin bundan Pərim gəlsin!

Mən ağlaram zarı-zarı,
Bu zülmü götürməz tarı.
Bu gələn Qurbanın yarı*,
Əcəb gəlsin, Pərim gəlsin!

DİLBƏR

Durum dolanım başına,
Aşıqindən küsən dilbər!
Gözlerini dik gözüme,
Nə mən dinim, nə sən, dilbər!

Mina qəddin zəbərcəddi,
Nə desən cana minnətədi,
El köçüb, otaq xəlvətədi,
Gəlsən, alam busən, dilbər!

İtirmişəm maralımı,
Bir sinəsi yaralımı,
Günüz səbrü qəralımı,
Gecə yuxum kəsən, dilbər!

Qurbani özünə bəydi,
Yar həsrəti qəddim əydi,
Nə dedim xətrinə dəydi,
Bu mən, dilbər, bu sən, dilbər!

¹ Alov

* Gələn Qurbanının yarı

GÜLƏ-GÜLƏ

Girdim yarın bağçasına,
Dedim dərdim gülə, gülə.
Mən ona elə müştəğam,
Necə bülbul gülə, gülə.

Naşı bağban, satma gülü,
Haramdı axçası, pulu,
Küsdürdün şeyda bülbulü
Daha gəlməz gülə, gülə.

Qurbaniyəm, erməmişəm,
Yar qəsrinə girməmişəm,
Belə cəllad görməmişəm,
Aldı canım gülə-gülə.

TEZ-TEZ

Canım təbib, gözüm loğman,
Mənim dərdim ara tez-tez.
Bu dərd məni çox incidir,
Sızıldayır yara tez-tez.

Sevdim gözəllər muyunu
Heç kəsə verməz oyunu,
Tülək-tərmanın oyunu¹
Qismət etmə sara tez-tez!

Qurban ağlar eldən ötrü*,
Bülbul ağlar güldən ötrü,
Birce nazik bəldən ötrü
Günüm keçdi qara tez-tez.

¹ Oyunu

* Qurbani ağlar eldən ötrü

QADASIN ALDIĞIM

Səhərin dan yeli kimi,
Əsmə, qadasın aldığı!
Mənim səbrü qərarımı
Kəsmə, qadasın aldığı!

Bizim bağda gül dərginən,
Sıx könlünə, tel hörginən,
Ağ üzdən buse verginən,
Əsmə¹, qadasın aldığı!

Qurbani aşiq üzünə,
Qurbandı ala gözünə,
Baxma yadların sözüne,
Küsmə, qadasın aldığı!

YETİRMƏSİN

Vəzir, sana qarğayıram,
Haq diləyin yetirməsin!
Göyden min bir bəla ensə,
Birin səndən ötürməsin!

Evində düşsən naçaq,
Sağ gözünə batsın bıçaq,
Oğul-uşaq düşsün qaçaq,
İstədiyin gətirməsin!

Oturubsan ağ otaqda,
Qan qusasan laxta-laxta,
Səni görüm ölə vaxtda
Dilin kəlmə gətirməsin!

¹ Əsirgəmə; esmə, titrəmə

Qurbani, qaldın burada*,
Çağır, xudan yetsin dada!..
Meyitin qalsın arada,
El yığılıb götürməsin!

ŞAD ELƏRLƏR

Sizin yerdə adət bu imiş,
Qəmgin könlü şad elərlər.
Yeyerlər nanü neməgi,
Bir gündə bərbad elərlər.

.....
Bir gör fələyin dövrünü,
Mən çəkmişəm çox cövrünü,
Yazıq Qurbanın könlünü¹
Gah qəmgin, gah şad elərlər.

VAR

Demirəm qarı kasıbdı,
Bir inək, bir danası var.
Qabaqda qarpız gizlənər,
Dalında topxanası var.

Axşam olar, düşər soyuq,
Damlara yığılar toyuq,
Yumurtası yüzə yovuq,
Xeyli dadlı şorbası var.

Qurbani yayınmaz sözdən,
Geyinib ağ çitdən, bezdən,
Çox qorxuram Əsmər qızdan,
Əlində bir payası var.

* Yazıq Qurbani könlünü

GEDİM

Canım ana, gözüm ana,
Bir dua qıl, mən də gedim.
Sənə qurban özüm, ana,
Bir dua qıl, mən də gedim.

Südü mənə halal elə!
Bir xudadan sən də dilə!
Mən də gəlim gülə-gülə,
Haq deyənə əməl edim.

Qurbaniyəm, vara-vara,
Qurban olum nazlı yara.
Gecə-gündüz yolum ora,
Sırr sözümü sənə dedim.

ŞAH XƏTAYİ

Gözel şahim şeyx oğludu,
Şah Xətayi, Şah Xətayi!
Şahi-mərdana bağlıdı,
Şah Xətayi, Şah Xətayi!

Bu dünyada bir haq divan,
O dünyada cənnətməkan,
Qoy var olsun türki-zəban,
Şah Xətayi, Şah Xətayi!

Qurbani tək qul penahı,
Qibleyi-ələmin mahı,
Ol cahanın qibləgahı,
Şah Xətayi, Şah Xətayi!

KEÇDİ

Dağ döşündə maral gəzər,
Tellərini darar gəzər,
Yarım məndən kənar gəzər,
Qoymun, xanlar, yarım keçdi,
Könlü ahü zarım keçdi!

Bu dağların başı bütün,
Ürəyimin yaşı bütün,
.....

Qoymun, xanlar, yarım keçdi,
Gözü intizarım keçdi!

Ərisin dağların qarı,
Tökülsün çaylara sarı,
Bu keçən Qurbani yarı*,
Qoymun, xanlar, yarım keçdi,
Üzü gülüzarım keçdi!

AĞACDANDIR

Sazım, gəl mənimlə danış,
Sənin əslin ağacdandır.
Ağac dedim, bikef oldun,
Xurmadakı ağacdandır.

Çağırın gəlsin aşiqi,
Aləmə salsın işığı,
Həsən-Hüseynin beşiyi
O da ki var, ağacdandır.

* Qurbanın yarı

Ey Qurbani, batma yasa,
Uzun sözün eylə qısa,
Musanın əlinə əsa,
O da ki var, ağacdandır.

QALDI

.....
.....
Qurban olmuş ismim mənim,
İlan yurdudu məskənim,
Belə imiş son qismətim,
Axır Pərim harda qaldı?

BƏNÖVŞƏNİ

Başına döndüyüm, ay qəşəng pəri,
Adətədi, dərəllər yaz bənövşəni.
Ağ nazik əlinlə dər, dəstə bağla,
Tər buxaq altında düz bənövşəni.

Tanrı səni xoş camala yetirmiş,
Səni görən aşiq ağlın itirmiş,
Mələklərimi dərmış, göydən gətirmiş?
Heyif ki, dərblər az bənövşəni.

Başına döndüyüm, bağa gəl, bağa,
O gözəl hüsnündən bağa nur yağa.
Dəstə-dəstə dərrib taxar buxağa,
Bənövşə qız iylər, qız bənövşəni.

Səhər olcaq şeyda bülbul oxuşdu,
Hökm olundu, süleymanlar yerişdi,
Sərt qış gəldi, gülün vaxtı sovuşdu,
Daha iyləmirik biz bənövşəni.

Qurbani der: Könlüm bundan sayrıldı,
Nə etmişəm yarım məndən ayrıldı?!
Ayrılıqımı çəkib boynu əyrildi,
Heç yerdə görmədim düz bənövşəni.

SEVİNSİN

Ay ariflər, bu dünyanın üzündə
Təzəcə açılan güllər sevinisin!
Bir əyri çalmalı, xumar gözlünün
Zülfünü dağdan yellər sevinisin!

Gəlsin bahar fəsli, açılsın yazlar,
Göllərə tökülsün ağ quba qazlar,
Bəyzadə oğlanlar, xanзадə qızlar,
Yar ilə danışan dillər sevensin!

Qurbaniyəm, mən sevərim Narıncı,
Yar-yar deyib oldum axır zarıncı,
Almanı, heyvanı, narı, turuncu,
Bu dördünü dərən əllər sevensin!

NAMİDARIDIR

Bir gözəl sevmişəm güneylərindən,
Hüsnü şol əqlimin namıdarıdır.
Aydır məşşatəsi, gündür məşəli,
Cahan xublarının cəlvədarıdır.

Bilsə canan gəldiyimi "can" eylər,
Canı ələ alıb ərməğan eylər,
Nəsihət qəməzənə ver ki, qan eylər,
Gözəllər şuxinin sitəmkarıdır.

Qurbani der: İki zülfün həyyadır,
Quranda müənbər qülhüvəyyadır,
Desələr, sərində bu nə sövdadır,
Deyin bir pərinin yadigarıdır.

OLMAZ

Ey şəmi-pərvanə, Salatın pəri,
Sənin hüsnün kimi mahtab olmaz.
Didarına sənin müştaq olanın
Bidar olur, gözlərində xab olmaz.

Bir qula ki, haqdan qəzəb olmasa,
Gorda bir meyyitə əzab olmasa,

Aralıqda şeytan, kəzzab olmasa,
Dünya bərhəm yeyüb, heç xarab olmaz.

Ey qaşları kaman, kirpikləri ox,
Gözləri hərami, qəməzləri şux,
Gözəl adam, səni sevdim dəxi çox,
Könül versə hamı, kimsə bab olmaz.

Qurbani der: Səndə çoxdur nəzərim,
Bürqədə yazıla sən mənim yarım,
Ta sən sağ ol, tuti dilli nigarım,
Mən ölsəm, bu aləm heç xarab olmaz*.

DƏYƏR SANA

Sallana-sallana gələn Salatın**,
Gəl belə sallanma, göz dəyər sana.
Al-yaşıl geyinib qarşıda durma,
Satqın seyrəğıbdan söz dəyər sana***.

Getmə, getmə görüm kimin yarısan,
Hansı bəxtəvərin vəfadarısan?!
Kölgədə dayanmış quzey qarısan****,
Şəhərin yelləri tez dəyər sana.

Qurbani der: Heç kəs yarım öyməsin,
Düymələ yaxanın çarpaz düyməsin,
Dəstələ zülflərin, yerə dəyməsin,
Yollar qübarlanar, toz dəyər sana.

* Mənsə ölüm, bu aləm heç xarab olmaz

** Sallana-sallana gedən Salatın

*** Yayın bəd nəzərdən, söz dəyər sənə

**** Kölgədə bəslənmiş quzey qarısan

QIZLARIN

Axşamdan yağan qar çıxıbdı dizə,
Kəsilib bulaqdan yolu qızların.
Sənəyin doldurub qoyanda düzə,
Üşüdü barmağı, əli qızların.

Gözəllər yığılıb hamısı kəndə,
Sənəyin doldurub burdan ötəndə,
Şamaxı şəddəli gərdənbənd təndə,
Əyrimcədən keçər bel qızların.

Qurbani der: Bu dərdləri biləsiz,
Qohum-qardaş yığılıban gələsiz,
Adna axşamında bəlgə qoyasız,
Kəsilə qovğası, qalı qızların.

İSTƏRƏM

Coxdur cahan içrə nəzənin dilbər,
Özümə münasib yarı istərəm.
Ola tərən gözlü, həm yaşda uşaq,
Mana ola etibar istərəm.

Gözəllərin görək incə bəlləri,
Şəkərdən, nabatdan şirin dilləri,
Qoynumda isinə nazik əlləri,
Məhəbbətin mana sarı istərəm.

Evlər yıxan ola daneyi-xalı,
Bir dem kəm olmaya məndən xəyalı.
Aya, günə bənzər ola camalı,
Həm də ola nengi arı istərəm.

Ey sevdiyim, gəl kəs bu qalmağalı,
Zail oldu aşiqinin kamalı,
Var-gəl ilə düzəltgilən sən halı,
Qurbani der: Şux nigarı istərəm!

KƏNARINDA

Bu gün bir gözəlin seyrinə vardım,
Əlində şənəsi tel kənarında.
Halqa-halqa, qıvrım-qıvrım, çinbəçin,
On dörd hörük gördüm bel kənarında.

Qapına gəlmişəm, sayılam, sayıl,
Haq verən paylara olmuşam qayıl,
Pərimin boynunda heykəl, həmayıl,
Dəl-bazubənd düzüb qol kənarında.

Qurbani der: Mənim sözüm düzgündü,
Yar əlindən yazıq canım üzgündü,
Bəxdim, yarın gözü mənə süzgündü,
Bir cüt öpüş aldım yol kənarında.

YERİDİ

Ey ariflər, eynim yaş ilə doldu,
Sel-sel oldu, üzüm üstə yeridi.
Aləmi-röyada gördüm camalın,
Elə bildim, mələklərin biridi.

Qızılgülü dəstə-dəstə dərəm mən,
Dərüb-dərüb pünhan yərə sərəm mən,
Əhdim budu, bir də yarı görə mən,
Gözüm gözlərinin intizarıdı.

Əzəl başdan belə yazıldı yazı,
Şirindi söhbəti, şirindi sazı,
Gəncə şəhərində Ziyad xan qızı,
Qurbanini oda salan Pəridi.

GÖRMÜŞƏM

Ay ata, can gedib, qalıbdı nəfəs,
Bu nişanda belə yarı görmüşəm.
Bunca ki gözəli tapmadı könül,
Ah çəkibən intizarı görmüşəm.

Gözəllikdə kimse yoxdu təhrində,
Onunçun çəkərəm yarın qəhrin də,
Nə İran, nə Turan, Gəncə şəhrində
Canlar alan o nigarı görmüşəm.

Ay ata, sən məni etmə günahkar,
Bəsdi, bunca nə elərsən ahü zar?!
Qurbani der: Öldən gedib ixtiyar,
Xublar şahı o sərdarı görmüşəm.

VERMƏRƏM SƏNİ

Başına döndüyüm ay perizadə,
Can içində cana vermərəm səni.
Neynərəm bostanı, neynərəm bağı,
Yüz bağı bostana vermərəm səni.

Dağlarda maralsan, çöllərdə ceyran,
Ordubad, Naxçıvan boyuna heyran.
Tamaşaya gələr cümlə Gülüstan,
Küllü Dağıstana vermərəm səni*.

Qurbani der: Can içində can gələ,
Yaş yerinə gözlərimdən qan gələ,
Camalın görməyə Süleyman gələ,
Təxti-Süleymana vermərəm səni.

* Gülü Dağıstana vermərəm səni

LƏBLƏRİN

Ey gözəl, ləblərin yıxdı evimi,
Bürünmüşdür al duvağa ləblərin.
Rahət qoymur bir dəm xumar gözlərin,
Salmış məni daşa, dağa ləblərin.

Şerü qəzəl mən söylərəm şanına,
Olsun varım qurban sənə canına,
Mən yetiməm, bir al məni yanına,
Gəlsin onda kef-damağa ləblərin.

Şişirindir dilin, məməni yeməli,
Sana Leyli, Əsli, Şirin deməli,
Ağ bədənsən, incə bel, gül məməli,
İşıq salır al yanağa ləblərin.

Tər qönçəsən, əgər xarın olmasa,
Bir laçınсан sarı, sarın olmasa,
Mənim kimi cannısaın olmasa,
Düşər ol dəm çox sorağa ləblərin.

Olsun fəda mülkü malım zülfünə,
Çəkər məni dər, xəyalım zülfünə,
Heyran oldum mən, a zalım, zülfünə,
Qoymur ancaq danışmağa ləblərin.

Qurbani der: Bəsdir məni puç etdi,
Aldı ağılım öldən, dəli, gic etdi,
Zəhmətimi, həm səyimi heç etdi,
Axır saldı Qaradağa ləblərin.

GEDİRƏM

Nə müddətədi cəlay-vətən olmuşam,
Baş götürüb Gəncə deyib gedirəm.
Qəvvas kimi dəryalara dalmışam,
Eşqə düşüb onca deyib gedirəm.

Sevgili sevgini könülnən tuta,
Sıdqını bağlaya eynəl-yaquta,
Şahlar şahı özü veribdi buta,
Baş götürüb onca deyib gedirəm.

Qurbani tab etsin bu dərde necə?
Qərarım kəsilib gündüz, həm gecə,
Bir gözəl sevmişəm hamıdan incə,
Baş götürüb İncə deyib gedirəm*.

PƏRİ ÜÇÜN GƏLMİŞƏM

Başına döndüyüm Gəncənin xanı,
Mətləbimdi, Pəri üçün gəlmişəm!
Buyur cəlladlara töksün qanımı,
Mətləbimdi, Pəri üçün gəlmişəm!

Böyüklerden öta, kiçiklerden xəta,
Mərd iyid odu ki, dediyin tuta,
Şahlar şahı mənə veribdi buta,
Mətləbimdi, Pəri üçün gəlmişəm!

Heç çıxmadım nazlı yarın köşkünə,
Bulanmadım ənbərinə, müşkünə,
Tərəhhüm eylə mən qərrib miskinə,
Mətləbimdi, Pəri üçün gəlmişəm!

Qurbani der: Diriliyəm mən, Diri
Yolunda qoymuşam can ilə səri,
Axtardığım yardı, şikarım Pəri,
Mətləbimdi, Pəri üçün gəlmişəm!

HEYRAN EYLƏDİ

Bir Pəri sevmişəm sizin ellərdə,
Məni camalına heyran eylədi.
Bunca bir gözəli bulmadı könül,
Gəzdi bu cahanı, seyran eylədi.

Əsli şahzadədi, ismidə Pəri,
Yolunda qoymuşam can ilə səri.
Bir təklif eylədi, getdim içəri,
Dindirdikcə könüm xəndan eylədi.

Gümüş piyaləlim, altun ayaqlım,
Sürəhi gərdənlim, qaymaq dodaqlım,
O ceyran yerişlim, ayna qabaqlım,
Qurbani der: Məni candan eylədi.

ALMAĞA GƏLMİŞƏM

Ellər köçdü, yaylasına dayandı,
Sizin dağdan qar almağa gəlmişəm!
Könül quşu dövr eləyir bu bağda,
Zənbur mənəm, bar almağa gəlmişəm!

Sevgilimin qaşı Kəbə küncüdü,
Mən öləndə kimlər ona yöncüdü?
Ağız süd, dişi dürr, dəhan incidi,
Sərraf mənəm, nar almağa gəlmişəm!

Başına döndüyüm şahların şahı,
Səni gördü gözüm, çəkərəm ahı*,
Qurbani der: Budu sözün kütahı,
Müxtəsəri, yar almağa gəlmişəm!

* Baş götürüb incə deyib gedirəm

* Səni gören gözüm heç çəkməz acı

ONDAN ÖLDÜR

Başına döndüyüm, ay xanlar xanı,
Könlümün mətəbin bil, ondan öldür!
Sən ol tanrı, mənə qəzəbnak olma,
Lütf eylə, üzümə gül, ondan öldür!

Qəm əhliyem, dindirməsən dinməmə,
Eşq oduna alışmışam, sönməmə,
Ta ölünce dediyimdən dönməmə,
Apar yar qoynuna sal, ondan öldür!

Qurbaniyəm, eşq əlindən büryanam,
Ta ölünce mən o qıza qurbanam,
Qulluğunda gözü bağlı tərланam,
Çalış, şikar bəndin al, ondan öldür!

DEYƏRSƏN

Qasid, gedər olsan yarın yanına,
Mənim ərzi-halım yara deyərsən.
Əgər xəbər alsay yar əhvalımı,
Könlüm şikəst, günüm qara deyərsən.

Getsən, ölkəsində bir zaman yuban,
Görsə, xəbər alar o şirinzəban,
Sən olasan sənəin şahı-Xorasan,
Necə ki görürsən, öylə deyərsən.

Gedərsən Pərinin xaki-rahına,
Könlü səcdə qılır haq dərğahına,
Qəsrindən çıxanda seyrəngahına
Yar yanından varə-varə deyərsən.

Aralıqdan haq götürsün xayını¹,
Xain olan haqdan almaz payını,
Tifil Qurbaninin ərzi-halını
Yalvarə-yalvarə yara deyərsən.

ÜZÜLDÜ

Gecə-gündüz arzuların çəkməkdən,
Yolun gözləməkdən canım üzüldü!
Müşkü ənber qoxur siyah telindən,
Niyyə gəlməz o karvanım, üzüldü?

Dolanırsan çərxə, bəri baxmazsan,
Bülbülüsən, bu gülşənə çıxmazsan,
Dindiribən məni yada salmazsan,
Bu gərdeşdən ol dövrənim üzüldü.

Qurbani der: Sözüüm qaldı dəxi nə,
Könlü köç bənd olur zənəxdanına,
Bunca dad eylədim şahlar şahına,
Gül ki, qəmgin bir zəbanım üzüldü.

BİLMƏDİNMI SƏN

Şəb-nişan eyləyib yola düşmüşəm,
Yar, mənim gəldiyim bilmədinmi sən?
Dərdini çəkməkdən dəli olmuşam,
Yar, mənim gəldiyim bilmədinmi sən?

Mən qurbanam sənəin kimi canana,
Olmuşam dərdindən dəli-divana,
Dağılsın otağım – ev ilə xana,
Yar, mənim gəldiyim bilmədinmi sən?

Qurbani deyir ki, sonasan, sona*,
Bir zaman görməsəm, yanaram, yana,
Qarabaş göndərdim əhdü peymanə,
Yar, mənim gəldiyim bilmədinmi sən?

¹ Xain

* Qurbani deyər ki, xanımsan xana

YAR

Bayram olur, xına yaxır dəstinə,
Gül göndərir həmdəminə, dostuna...
Naşı təbib, gəlmə yaram üstünə,
Özü gəlsin – məni dərdə salan yar.

Yüz il keçsə, öz yarımından dönmərəm,
İlqar verdim, ilqarımı danmaram,
Ləblərindən əmməyincə qanmaram,
Eşq əlindən saralıban solan yar!

Gəl sana söyləyim pünhan dərdimi...
Bağında gülləri saran xardımı?
Biz deyən yox, əğyar deyən oldumu,
Nurdan bədə içib eşqə dalan yar!..

BU QIZIN

Ləblər mirvarıdı, incidi dəndan,
Al yanağı əlvan lala bu qızın.
Gözüm düşcək könlüm pərvaz eyləyər,
Zənəxdanda qoşa xala bu qızın.

Əlinə götürüb bir dolu bədə,
Nola məni yetirəydi muradə,
Yolunda qoymuşam bədəndən cadə,
Gəlmir payəndəzi yola bu qızın.

Mənim sevdiyimin bir ismi Nigar,
Canım fərağında, gözüm intizar,
Dirili Qurbani ələm-aşkar,
İstəyir kuyində qala bu qızın.

GƏTİRİ

Başma döndüyüm vəfalı dilbər,
İrəngin dağlardan lala gətiri.
Qaşların ləl olsa, yoxdu qiyməti,
Gözların başıma bəla gətiri.

Məclisində şirin-şirin danış,ı,
O tərən duruşu, qiya baxışı,
O sərxoş yerışı, o sallanışı,
Kafir olsa, yenə yola gətiri.

Mən qurbanam ala gözüün məstinə,
Nə qıyıbsan şirin canın qəsdinə?!
Sallana-sallana gəlsən üstünə,
Yazıq Qurbanini hala gətiri.

SƏNƏ QURBAN

Dindirirəm, niyə dinmirsən, ay qız?
Bir zaman lal olu dil, sənə qurban!
Gülüə nəstər ilə tökdün qanımı,
Nazik əllərinlə sil, sənə qurban!

Maral gedər otlar dağın içində,
Piltə şölə verər yağın içində,
Bağbanı dindirdim bağın içində,
Açılan lalələr, gül sənə qurban!

Yazıq Qurbaniyəm, ay güli-xəndan,
Bir cüt ay baş verib çıxıb yaxandan,
Bir busə istədim ağ üzde xaldan,
Acıqlandı, dedi: Al, sənə qurban!

AÇILMIŞ

Perimin bağında seyran eylədim,
Sanasan bağçada güllər açılmış.
Çıxardım könüldən dərdi, qübarı,
Xoş göftarlı şirin dillər açılmış.

Sifətdə Züleyxa – yarı Yusifin,
Xubların xubusan, eylərəm vəsfin,
Boyu uzun, beli incə məhbubun
Buxağında gözəl xallar açılmış.

Hasıl oldu Qurbaninin dileyi,
Tanımaram nə sultanı, nə bəyi,
Mırvari qolbağı, bəyaz biləyi,
Dal gərdəndə siyah tellər açılmış.

RAS GƏLDİM

Perinin bağında seyran eylədim,
Almalı, alçalı yaza ras geldim.
Almasın, heyvasın dərdim, döşürdüm,
Könül istədiyi naza ras geldim.

Gözəllər gözəli, gözəllər xası,
Silindi, qalmaq könlümün pası,
Sınəni bənzətdim şonqar yuvası,
Oğlan paltarında qıza ras geldim.

Qurbaniyəm, görcək nəzər eylədim,
Gözəlləri gördüm, həzər eylədim,
Yeddisiylə bağda bazar eylədim,
Hesabım yanıldım, yüzə ras geldim.

GƏZƏ-GƏZƏ MƏN

Altı yol gəlmişdim, bununla yeddi,
Öldüm bu bağçanı gəzə-gəzə mən.
Dedim, yar sevmişdim, unuttu, getdi.
Öldüm bu bağçanı gəzə-gəzə mən.

Könül doymaz sənə kimi canandan,
Cananın itirən tez olar candan,
İnanmırsan soruş Şahi-xubandan,
Öldüm bu bağçanı gəzə-gəzə mən.

Pəri sənə qurban, Dirili Qurban!
Yolunda fədadı bu baş ilə can,
Bir əlimdə fanus, yanımda Xuban*
Öldüm bu bağçanı gəzə-gəzə mən.

XOŞ GƏLDİN

Bu gün nə xoş gündü, nə xoş saatdı,
Qədəm basdın, Pəri xanım, xoş gəldin;
Ləblərin aşiqə abi-həyatdı**,
Təzələdin ruh-rəvanım, xoş gəldin!

Gözlərin nərgizdi, hüsnün mahtaban,
Açılıb gül, süsən, sünbül, ərğəvan,
Zənbağı yasəmən, bərgi-ireyhan,
Fəslə-bahar gülüstamım, xoş gəldin!

Şad eylədin Qurbaninin didarın,
Həsretin çəkirdim sən kimi yarın,
Saldım güllü bağa cəmi dostların,
Gözəllər şahvarı canım, xoş gəldin!

* Bir əlimdə fanus, yanımda Xuban

** Mətləbim almışam abi-həyatdan

DEYİLƏM

İxtiyar sənindi, vəfalı dilbər,
Mən sənə xətrinə dəyən deyiləm.
Səbəb nədi məndən kənar gəzirsən?
Sözün yadlara dəyən deyiləm.

Hər gecə yağanda görəəm səni,
Sən allah, sən tanı, sən də gör məni.
Çıxsın ilqarından döənən canı,
Mən ki ilqarımdan döənən deyiləm.

Qurbani der: Güllü tutasan dəstə,
Dərindən verəsən vəfalı dostu.
Üzümlü qoysam da üzünün üstə,
Öpübən dişlərəm, yeyən deyiləm.

PƏRİNƏ

Görüm ömrü uzun olsun Pərimin,
Heç dəymədi könlümüzün pərinə.
Gözəllikdə bərabəri tapılmaz,
Məhruluqda huri nədi, pəri nə!

Əvvəlcədən oxuduğum yazardım,
Gəzməmişdən qədəmimi azardım,
Bir dəryanın kənarında gəzərdim,
Yarın şövqü məni atdı dərindən.

Gözəllərdə nazü qəmzə şux olu,
Seyrağıblar bu aradan yox olu,
Qurbani der: Gözəl dəyən çox olu,
Məhın yerdə yetmək olmaz sirinə.

Bimürvətin, bəinsafın balası,
Mən səni sevmişəm sağ üreyimdə.
Qıya baxdın, ortalığa qan tökdün,
Qara nöqtə qoydun ağ üreyimdə.

Məhəbbət bir dərəcə, keçə bilmərəm,
Ayrılıq şərbətin içə bilmərəm,
Sözüm yadlara açə bilmərəm,
Gedər qiyamətə dəğ üreyimdə.

Qurbani çıxmıyıb qəm libasından,
Göz doymaz gözlərin təmənnasından,
Cəhənnəm xofundan, eşq havasından
Əridi, qalmaqda yağ üreyimdə.

PƏRİ

Eşitdim sədanı, gəldim buraya,
Dedilər dərs alır Qurana Pəri.
Sövdəgərler mətə açıb bazarda,
Alıcılar gəlir meydana, Pəri.

Danış, danış, yar, eşidim dillərin,
Görsə fəğan eylər o bülüllərin,
Urumda¹, qeysərdə yoxdu xalların,
Kəfər görsə gələr imana, Pəri.

Bilmirəm mələksən, mələkzadəsən,
Yoxsa ki bəşərsən, bəşərzadəsən,
Ver içəyim, yar, əlindən bədə sən,
Ərəstun içirdi loğmana, Pəri.

Qurbaniyəm, yaxşı tanıyan bizi,
Sədan alıb Mərənd ilə Təbrizi,
Səndən əlavə də sevdim bir qızı,
Eşqindən olmuşam divana, Pəri.

¹ Rum

PƏRİ

Bir almaz göndərdim yara yadigar,
Almadı almazı bağı daş Pəri.
Könül tələb edir məndən nəyim var,
Od tutub cismimi ələtəş, Pəri!

Bülbül ayrılığı sitəmdi gülə,
Güləbatın naxış süsən-sünbülə,
Badilə mintənə, üstədən silsilə,
Sərəndazdan töküb başabaş Pəri.

Bir gözəlin ələyindən ələndim,
Bəli dedim, bəlasına bələndim,
Yan çevirdim, hər bir yana diləndim,
Qurbaniyənin görüş, halallaş, Pəri!

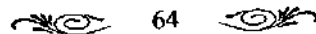
NƏDƏNDİ

Ey nazənin, bu gen, geniş dünyada
Namusu əğyara satmaq nədəndi?
Gər adına deyilmişsə sahibbaz,
Söylə görüm onu atmaq nədəndi?

Eylərəm hər yerdə sənə soracağın,
Gündən-günə artar bil iştiağım,
Öz əlinlə yandırdığın çırağın
Şöleyi-fəraqa yaxmaq nədəndi?

Hifz eyləsin tanrı səni bələdan,
Tapsın canın səhhət, ey gül, şəfadan,
Hər ikimiz vəslə yetək duadan,
Hicranın oduna yanmaq nədəndi?

Nə gözəldi sənə şirin sözlərin!
Zail etdi məni ala gözlərin,

Ey sevdiyim, qaydasıdı qızların,
Gahi-gahi bu söz atmaq nədəndi?

Sana əyandır, ey dilbər, sevdiyim,
Qurbanıdır, bir şey dilər, sevdiyim,
Ay üzünü görmək dilər, sevdiyim,
Söylə görüm bəs yaşınmaq nədəndi?

SAYALANIBDIR*

Nəzakət vaxtında, xublar çağında,
Gördüm yar yanağı sayalanıbdır.
O qara saçların atıb gərdənə,
Əbrişim telləri halqalanıbdır.

Tərən görək cığaları əsdirə,
Ahu kimi dağı-daşı səsiyə,
Altdan ağ geyinib, üstədən silsilə,
Çarğatının ucu sırğalanıbdır.

Qurbaniyəm, dərdim etdim hekayət,
Dərd əlindən edim kimə şikayət?
Bir də etsəm o pərinə ziyarət,
Bu can yar yolunda cəfalanıbdır.

YETİNCƏ

İstəyirsən gəlib mənə yetəsən,
Ayaq götür ta ki yara yetincə.
Ömrüm bağçasının gülün dərərler,
Dost bağından az kənara yetincə.

Hər kəs nə iş tutsa, gələr başına,
Əl aparmaq olmaz haqqın işinə,

* Siyahlanıbdır

Suyu gəlib çatıb novun başına,
Həsret çəkir ta ki pərə yetincə.

Qurbani, sözlərin yar asta söylə¹,
Sızıldaşır yaram, yar, asta söylə,
Bir ac qarın doyur, yar, az tas eylə²,
Nagah-nagah könüllərə yetincə.

GÜL ÜZƏ

Məni görcək ürbənd çəkdi gül üzə,
Dara zülfün, qoy tökülsün gül üzə,
Qorxum budu xoryat bağdan gül üzə,
Kəsilə güllüyün mədarı, xanım!

Çox işlərə o eyləyər iradə,
Fələk qoymaz mən yetişəm muradə,
Seyrəqib heç gün görməsin dünyada*,
Heç nəcət tapmasın əğyarı, xanım!

Maral xanım naqis işlər eyləyər,
Xəncər alıb ciyərimi teyləyər,
Qurbani bu yarsız bağı neyləyər,
Pozular ömrünün pərgarı, xanım!

GƏLİN

Yolunu sahıbsan çeşmə başından,
Qorxuram gələsən nəzərə, gəlin!
Əgər qəbul etsən bu şirin canı,
Verərəm qurban sən tək gözələ, gəlin!

¹ Yara asta söylə

² Az götür-qoy elə

* Seyrəqib görməsin heç gün dünyada

Qızılgülü dəstə tutub dərgilən,
Dərübəni pünhan yerdə sərgilən,
Ağ üzündən bir cüt busə vergilən,
Qeribəm, könümü təzələ, gəlin!

Yazıq Qurbanini dərddli yazgilən,
Hər cür cəfasına, cəbrə dözgülən,
Öz əlinlə məzarını qazgilən,
Qoy məzara, özün dəfn elə, gəlin!

NƏ SİNƏ BAĞLAR

Peykər xanım xəlvət etdi otağı,
Nə üzün daldalar, nə sinə bağlar*.
Əmim o dilləri, qaymaq dodağı,
Nə üzün daldalar, nə sinə bağlar.

Zər nimtənə geyib – qolları nazik,
Ağ qola yaraşır burma bilərzik,
Aldılar yarımı, mən oldum yazıq,
Nə üzün daldalar, nə sinə bağlar.

Doymaq olmur Qurbaninin sözündən,
Əcəb işvəsindən, əcəb nazından,
Bir gözəl törəyib ərəb qızından,
Nə üzün daldalar, nə sinə bağlar.

GÜRCÜNÜN

Sallana-sallana üstümə vardı,
Sataşdı gözümə xalı gürcünün.
Apardı halımı, çəkdi huşumu,
Sataşdı gözümə xalı gürcünün.

* Nə üzün daldalar, nə sinə bağlar

Örtüb al yanağa qırmızı lala,
Boy sümbülə bənzər, qaməti dala¹.
Bu biçərə aşiq qurbanız ola,
Üzükdən keçərdi beli gürcünün.

Qurbani der sizə: Ay gürcü qızlar,
Yerdəki çiçəklər, göydə ulduzlar!
Yaralıyam, yaram hey yanar, sızlar,
Var olsun dünyada eli gürcünün!

OLAR İNQILAB

Başına döndüyüm alagöz Pəri,
Bundan belə aləm olar inqilab!
Tez mərhəmət qılıb, bir ehsan eyle,
Sevgilim, üzündən at indi niqab.

Bağçamızda bitən narıncı gül bu,
Axar gözlərimdən qətrə-qətrə su,
Canı yanıb bağban, layiqdimi bu,
Necə fərəhlənir gül üstə qürab?!

Gözəllər içində sən ki əlasan,
Aynalar düzdürdün xəttü xala sən,
İstəsən ki, canı məndən əlasan,
Qurbani də çəkər daim ələzab.

ÜZMƏ SƏN BARI

Başına döndüyüm alagöz Pəri!
Əlim ətəyindən üzmə sən bari!
Görüm ki, olasan imama zəvvar,
Əlim ətəyindən üzmə sən bari!

Dirili Qurbani sən də sal yada*,
Əməyini vermə, amandır, bada!
Hər ikimiz gəl şert qoyaq arada,
Əlim ətəyindən üzmə sən bari!

GÖRÜNDÜ

Xublar küçəsinə gəzər eylədim,
Muraz¹ bağçasının bari göründü.
Əl uzatdım yarın yaxasın açam,
Gözümə Gürcüstan nari göründü.

Camalın oxşatdım aynən günə,
Gözlərin kaferi gətirər dinə,
Sinen bəyaz, dilbər, o yaylaq sinə –
Gözümə Savalan qarı göründü.

Qaşların qaradı, kirpiyin oxdu,
Gözlərin taladı, İranı yıxdı,
Ay kimi parladı, gün kimi çıxdı,
Tifil Qurbaninin yarı göründü.

O ZALIMDADI

Hicran sənətkarı, qəm tüccarıyam,
Dərdimin dərmanı o zalimdadı.
Tərifin eylərəm dəhan içində,
Xalların dürrəsi² camalındadı.

Ab-rizvan kimi yar yanına axarsan,
Keçən aşıqləri oda yaxarsan,

¹ Ərəb əlifbasının "dal" hərfinə

* Dirili Qurbani sən də sal yada

¹ Murad, arzu, istək

² Dür, mirvari

Silkinibən ucalardan baxarsan,
Kəklik gülüşlərin xəyalımdadı.

Aşiq də məşuqun yandırır yanı?
Münəvvər zülflərin boynum urğanı,
Qurbani der: Can cananın qurbani,
Canan, ixtiyarım öz əlindədi.

QIYAMƏDƏNDİR

Gah gedirəm, gah gəlirəm bu dama,
Yar, mənim gəldiyim qiyamədəndir.
Yolunu gözlərəm sübhədən şama,
Yar, mənim gəldiyim qiyamədəndir.

Hatəm bağçasında dumandı yolum,
Həsretin çəkməkdən nazildi belim,
Bir sərv ağacına söykədim belim,
Yar, mənim gəldiyim qiyamədəndir.

Qurbani der: Yarım xasə, dil xasə,
Səni gördüm, mən də gəldim həvəsə,
Üzünü görməsəm, bataram yasə,
Yar, mənim gəldiyim qiyamədəndir.

SELLƏNİR

Gecə-gündüz, vaxt-bivaxt ağlaram,
Çəşmim yaşı Ceyhun olur, sellənir,
Yaz mövsimi bülbul dil-dil ötəndə,
Bağ-bağçalar nərgizlənir, güllənir.

Qayıtmaq istəməz gözüüm gözəldən,
Qayğımı artırır dərdim təzəldən*,

* Qayğımı artıran dərdim təzəldən

Ellərdə qaydadır ruzi-əzəldən,
Gözəllərin şamaması əllənir.

Mərd odur ki, işin tuta mərd ilən,
Ər istəsən, keç namərddən, ər dilən,
Rənz anlayan, söz düşünən, dərd bilən
Aləmlərdə şöhrətlənir, bəllənir.

Könlüm tələb edib axtarır yarın,
Xalq içrə zay eylər namusun, arın*,
Yar yarına gündə olsa müqarın,
Könülü şən olur, ruhu tellənir.

Qurbanıyım, dərd çəkmişəm nəhanlar,
Xəyalım sevməkdir sən tək cananlar,
Yanaşsa üzünə müştəq dəhanlar,
Nəfəs dəyər, cığaları yellənər.

BAĞLASIN

Yaralandım üreyimin başından,
Yara deyin, yaralarım bağlasın!
Oxlanmışam kirpiyindən, qaşından,
Mən ölürem, onu Allah saxlasın!

Naşı təbib dərdə dərman etmədi,
Canan gəlib göz önümdən ötmədi,
Həsret öldüm, əlim yara yetmədi,
Vəzir də mənim tək kamin almasın!

Qurbaninin dərdi həddən ziyadə,
Çağırısam ağamı, yetişər dadə,
Desələr necədir o binəva, de:
Mən al geydim, o, qaralar bağlasın!

* Xalq içrə eylər namusun, arın

GÖNDƏR

Nome yazdım, yar yanına yolladım,
Darçından, mixəkdən, hil mana göndər.
Bahar olsa bağçanızda o güllər,
Dərginən bir dəstə gül mana göndər.

Yolların rəvandı, azan olmasa,
Seyrağb dağını qazan olmasa,
Qələm tutub kağız yazan olmasa,
Birləşib şəkərle dil mana göndər.

Qurbani də əsilliyin itirməz,
Ağlamaqnan haq diləyin bitirməz,
Dərdim çoxdu, nər-mayələr götürməz,
Kərgədan olmasa, fil mana göndər.

SAQİNİN

Varmı mənim kimi bir qanı dolmuş*,
Eysin qurmuş otağında saqinin?!**
Çahar zülfü bir-birinə vurulu,
Qanlar oynar buxağında saqinin.

Ay ilə gün bir-birinə çatılı,
Sevdiceyim yağnan bala qatılı,
Doğram-doğram olub gözə tutulu,
Qara bağrım bıçağında saqinin.

Humay kimi dövr eylərəm havada,
Babam öldü, yetim qaldım yuvada,
Bir əli əllərdə, ağzı duada,
Bir əli də ayağında saqinin.

* Başına döndüyüm alagöz Pəri

** İşin qurmuş otağında saqinin

Qurbani der: Bu dərd məndə qalınca,
Canım çıxıb yar xətrini alınca,
Payız gecələri sabah olunca,
Çəşmim yağı çırağında saqinin.

QAL OLU

Dedim, könül, sevmə xublar xubunu,
Onun hər muyində yüz min qal olu.
Nagah səni dərdə giriftar eylər,
Qası fitnə, qəmzəsində al olu.

Ulu divanlarda çəkilir adım,
Ərşə bülənd oldu dadü fəryadım,
Başım üstə qanım içən cəlladım,
Sağ əlində əlif qəddim dal olu.

Camalı Yusifin – ibn-Yəqubun,
Aləmə şəms olan hüsnü həbibin,
Ala gözlü, şirin sözlü məhəbubun
Zənəxdanı dürr şöləli xal olu.

Qəmər nə yandırıb, günəş nə yaxar,
Könlüm nə titrəşib ümməna axar,
Qurbani der: Hər kim şaha gəc baxar,
Onun kamalına tez zaval olu.

BİDAD EYLƏDİM

Dost yolunda yaxa yırtmış, baş açmış,
Gecə-gündüz dadü bidad eyləmiş.
Öz əlimlə yıxdım özüm evimi,
Müddəilər evin abad eyləmiş*.

* Müddəilər evin abad eyləmiş

Dost yolunda üz qoyuban baş kəsdim,
Ağlamaqdan bu didəmdən yaş kəsdim,
Şirin üçün Bisütundan daş kəsdim,
Münasib adımı Fərhad eylədim.

Şahin-şonqar bəy oğlunun qolunda,
Seyrağıblar hamı sağü solunda,
Qurbani der: Bir namərdin yolunda,
Cavan ömrüm, heyf, bərbad eylədim!

B. MƏNDƏN

Dağlar, sənin ilə həmdəm olmadam*,
Əsirgərsən indi qarı da məndən.
Seyrağıbın o tənəli sözləri,
Axır ayrı salar yarı da məndən.

Builməyin, bu köynəyin, bu ağın,
Əzəl başdan bağbanıydım bu bağın.
Sinəm üstə çarpaz düyün bu dağın,
Bağban əsirgəyer narı da məndən.

Bu dünya dediyin bir boş ələkdə,
Haqqın min bir adı onda görəkdi,
Qurbani der: Bu nə çərxi-fələkdə,
Zülmə ayırırlar yarı da məndən.

QAL İNDİ

Ayrı düşdüm vətənimdən, elimdən,
Başı çənli, qarlı dağlar, qal indi!
İçən ölməz dərdə dərman suyundan,
Axar sular, tər bulaqlar, qal indi!

* Dağlar, sənin ilə həmdəm olmaram

...baxmaq bədənə dərin təbəssül

Bivəfasan, mən görmədim vəfanı,
Çox çəkmişəm sənin cövrü cəfanı,
Məndən sonra rəqib sürər səfanı,
Fərş döşəli ağ otaqlar, qal indi!*

İlqarsızsan, vəfan yoxdu dünyada,
Dostunun sirrini verirsen yada,
Şamamamı dərdirirsən xoryada,
Səbzə bostan, sarı tağlar, qal indi!

Qurbaniyəm, yəqin oldu sözlərim,
Eşq əlindən kabab istər gözlərim,
Qan tökərsən qürbət eldə, gözlərim,
Canan deyib ağla, ağlar qal indi!

QALDI

Sitemlə ayrıldım ana vətəndən,
Yarımın bağbansız bağları qaldı.
Alagöz çiçəkli, tər şəmaməli
Bostan sinəsinin tağları qaldı.

Köç-köç oldu, karvan yola düzüldü,
Yarın gözələrindən qan-yas süzüldü,
Aman, dostlar, elim yardan üzüldü
Düşmənin sinəmdə dağları qaldı.

Artıb Qurbaninin dərdi, qübarı,
Başının sevdası, dil ahü zarı.
Baxmaqdan gözələri vətənə sarı
Əridi qarası, ağları qaldı.

* Fərş döşəkli ağ otaqlar, qal indi

...nəbratlıq pənu, məhəbbət qəbulu

MƏNİM

Mürşidi-kamilim, şeyx oğlu şahim,
Bir ərzi var qulluğuna, şah, mənim!
Əziz başın üçün, oxu yazğumu*,
Ağah ol halımdan, qibləgah**, mənim!

Dərin-dərin dəryaları boyladı,
Xəncər alıb qara bağırım peylədi,
Oğlu ölmüş vəzir qəza eylədi,
Getməz dimağımdan dudi-ah mənim.

Şair olan dərsi alır pirindən,
Baş açmadım seyrəğibin sirrindən,
Qolubağlı keçdim Xudafərindən,
Üzüm gülməz, heç açılmaz, ah, mənim!

Qurbani der: Bahar olur, gəlir yaz,
Göllərdə üzüşür ördək ilə qaz,
Sərim təvəlladır, üzüm payəndaz,
Yoxdur bundan qeyri bir mətah mənim!

GƏLMİŞƏM

Diri dağlarından, uzaq yollardan***,
Əlbəttə ki, bir murada gəlmişəm.
Eşqin sitəmindən, çərxin əlindən
Bir şahım var, ona dada gəlmişəm.

Fərağət evimdə otduğum yerdə,
Oxuyub elmimə çatdığım yerdə,
Bir şirin yuxuda yatdığım yerdə
İçiriblər mana bada, gəlmişəm.

Bülbül idim, ayrı düşdüm gülümdən,
Fələk vurdu, cüda saldı elimdən.
Qurbaniyəm, Qara vəzir əlindən
Şeyx oğluna şikayətə gəlmişəm*.

DÖNÜBDÜ

Hicran gecələri qayğı çəkməkdən,
Əlif qəddim əyri yayə dönübdü.
Bədəsilin eşidən tək sözlərin,
Yəqin etdim, ömrüm zayə dönübdü.

Dünyada qalmayıb zərəcə hörmət,
Qardaş qardaşına eylər xəyanət,
Gədalar bəy olub, bəylər rəiyyət,
Ağ pullar çönüb ribayə dönübdü.

Uçuşur durnalar, səkir teyhular,
Namərd adam qalibliyin arzular,
Bulandı dəryalar, həm daşdı sular,
Qaynaqsız bulaqlar çayə dönübdü.

Biz də qonaq olduq qarşılı Osmana,
Yunistək lap daldıq qəri-ümmana.
Qurbani der: Dönsün belə zamana,

* Ərzəmi

** Gəhbəgah

*** Gence dağlarından, uzaq yollardan

Yanında dayanan yoldaşların var,
Sırrını saxlayan sırdaşların var,
Sənin elin, günün, qardaşların var,
Mənim kimsənəm yox, yar, səndən ayrı.

Dedim, Pəri, nə elərsən, məhpara,
Mənim həsrət gözüüm heç uymaz xara,
Bir qətrə yaş tökdün, bir də dübara,
Əqiqdən, yaqutdan, yəməndən ayrı!

Qurbani der: Məgər axır zamandı?!
Sevgi sevgisindən ayrı yamandı.
Bağrım dəlik-dəlik, sinəm peykandı,
Mənim üzüm gülmez vətəndən ayrı!

ELLƏRƏ DOĞRU

Nə ola, bir şadlıq xəbəri gələ,
Yüklənə barxanam ellərə doğru!
Naşı ovçu bərə bəklər, əylənər,
Marallar sayrışar yollara doğru.

Səhərdən yüklənə nazlının köçü,
Cənnətülməvadır qoynunun içi,
Əbrişim telləri, müressə saçı,
Hərdəm şitab eylər bellərə doğru*.

Sevdiyimin gürcü imiş atası,
Əskik olmaz qoç ıgıdın xatası,
Qası kaman, sinəm onun butası,
Qatı yay çəkilər qollara doğru.

Tağçalarda qurudular barama,
Naşı təbib məlhəm eylər yarama,

* Hərdəm səda qılır ellərə doğru

Dedim, pərim, zülfərini darama,
Könül gəştə çıxar tellərə doğru.

Qurbani der: Naləm yandırır daşı,
Üstümə gəlməsin təbib-i-naşı,
Ümməna dönəndə gözümün yaşı,
Axanda tökülər sellərə doğru.

OYADA MƏNİ

Xəstə düşüb qürbət eldə yatıram,
Bir kimsənəm yoxdu oyada məni.
O siyah tellərin, şirin dillərin
Sahıbdı sönməyən, oy, oda məni*.

Evinin dalında çeşmədə su var,
Gözüm gördü, könlüm əylədi qubar,
Məndən qeyri bəlkə bir sevgisi var**,
Ol səbəbdən salmır o, yada məni?!

Sənsən Qurbaninin gülüzlü yarı,
Qalsa qürbət eldə, artar azarı,
Hərdəm oğrun baxır o mənə sarı,
Yandırır atəşə, oy, o da məni***.

DAR OLMAZ

Qəm yemə, qəm yemə, divanə könlüm,
Həmişə ruzigar belə dar olmaz!
On bir il çəkmişəm zəmistən qəhrin,
O nə güldü dövrəsində xar olmaz?!****

* Sahıbdı sönməyən, ol oda məni

** Məndən qeyri bəlkə sevgilisi var

*** Yandırır atəşə o, oda məni

**** Əsil gülün dövrəsində xar olmaz

Siyah zülfü daraq ilə dara gör!
Öz könlünü öz dərdinə dara gör!
Gözəllərin neçəsini dəre gör!*

Əgər şahdan bizə qəzəb olmasa,
Qəzəb atəşindən əzab olmasa,
Ortaqlıqda çuğul, kəzzab olmasa,
Dünya bahar olar, boran-qar olmaz!

Hər bir adam öz yerində oturmaz,
Əqlin zayə verməz, fəhmin itirməz,
İgidlər könlünə şikvə getirməz,
Necə dağdı quzeyində qar olmaz!

Sənsən Qurbaninin gülüzlü yarı,
Qalsa qürbət eldə, artar azarı,
Sağ olsun dünyada vəfalı yarı,
Bir mən ölməgilən dünya tar olmaz!

TAPILMAZ

Deyim bir-bir dərdim sənə, yaz, qələm,
Bilirməz hesabı, sanı tapılmaz.
Bağla dəftər, çox eyləmə naz, qələm,
Ələ düşməz bu dastanı, tapılmaz.

Şərik ol dərdinə, sən də bu ara,
Yüz min olub bu sinəmdə bu yara,
Yolçusuyam, yalvarıram bu yara,
Şirin dildə bir nöqsanı tapılmaz.

Arif özü bilər, mətəbin qanan,
Yoxdu mənim kimi eşqində yanan,

Könlüm istəklisi sən kimi canan,
Yüz il gözəmsə bu dünyanı, tapılmaz.

Qurbanı olduğum, gəl bir insafa,
Nə bilər qədrini çəkməyən cəfa,
Seçər dürr versən xoca sərrafa,
Belə əhmər gövhərkanı tapılmaz.

Kəsmə nəzərini bu xətti çaldan,
Xəstəyəm, ölürəm, düşmüşəm haldan,
Baş alıb gedirəm sizin mahaldan,
Axtarsan da bu Qurbani tapılmaz.

CANIM HEY

Köç-köç oldu, köçdü ellər, obalar,
Bayqudan viranda qalan canım hey!
Çaylar coşdu, yollar işləməz oldu,
Gəmisini girdabda qalan canım hey!

Əzəl başdan göz ustadı gələndə,
Qası cəllad, gözü yağı gələndə,
Hərdən gözəlimin adı gələndə*,
Səralıb gül kimi solan canım hey!

Qurbaniyəm, fikrim gəzir asmanda,
Canan harda olsa, can alar anda**,
Yəqub kimi qan ağlaram Kənanda,
Yusif tək zindanda qalan canım hey!

* Gözəllərin bir neçəsini dara gör

* Hərdən gözəl Pəri adı gələndə

** Canan harda olsa, can olur onda

ALMA

Üç ay yay dolanıb payız olanda,
Məst olub sığışmır budağa alma.
Lalədən, qönçədən artıq deyilsən,
Versənə nəfsinə qadağa, alma!

Səni yaradıbdı Cəlilü Cabbar,
Hüsnün kitabının adı kirdigar*,
Özü xırdacana, məməsi gülnar,
Nənan düzüləydin otağa, alma!

Sən ha Qurbaninin canın üzərsən,
Qaş oynadıb, gözlerini süzərsən,
Adətindi, əldən-ələ gəzərsən**,
Yoxdu sana qoruq-qadağa, alma!

GÖRMƏSİN

Xandı gələn, vəzirlər də yanınca,
Çək pərdəni, naməhrəmlər görməsin!
Ölüm yeydi bu günlərə qalınca***,
Çək pərdəni, naməhrəmlər görməsin!

Səs yayılar, sirrimizi bildirir****,
Dost-düşməni axır bizə güldürər,
Müxənnətin sözü adam öldürər,
Çək pərdəni, naməhrəmlər görməsin!

Qurbani, başına yağar yağış, qar,
Ah, necə vətəndən oldun dərbəder!
Bu sevdaya düşən çəkər ahü zar,
Çək pərdəni, naməhrəmlər görməsin!

* Hüsnün kitabın adı kərdigar

** Xasiyyətəldi əldən-ələ gəzərsən

*** Ölüm ey idi bu günlərə qalınca

**** Səs yığılar sirrimizi bildirir

GÜLƏRMİŞ

Baxgilən fələyin ruzigarına,
Əyyam xoş keçəndə dövrən gülərmiş.
Bəhrəli çağlarda, məhsul ayında
Bağı bar verəndə bağban gülərmiş.

Bir baxtın yatıban, bir ucalanda,
Tülək tərən olub, sar ov çalanda,
Məsəldi deyərlər: "Qurd qocalanda
Tülkü meydan açıb, dovşan gülərmiş".

Qurbani, qəmlənmə, kərəm-kanı var,
Ədalət hakimin haq divanı var,
Bu çərxi-fələyin nərdivanı var,
Enən ağlayarmış, qalxan gülərmiş.

DOLANIM

Qarı nənə, sən bir arıx dəvəsən,
Qanqal gərək, xırda-xırda gəvə sən.
Qız deyilsən cahıl oğlan sevsən,
Qarı nənə, imanuva dolanım!

Pambıqdan da ağdı sənə ağ başın,
Altmışdan artıqdır, bilginən, yaşın,
Qalmayıb dəhanda tək birçə dişin,
Qarı nənə, dəhanuva dolanım!

Qurbani der: Bu sözlərim yazılar,
Tezlik ilə sənə qəbir qazılar;
Mənim könlüm bir Pərinə arzular,
Qarı nənə, kamaluva dolanım!

GƏRƏK

Mənle bəhs eləyib, gözələm deyən*,
Ağ üzündə tək bir, tək bir xal gərək.
O qaymaq dodağın sədəf içində,
Əmmək üçün ləblərində bal gərək.

Sağrı başmaq geyib, nalçası gümüş,
Zər tanalı köynək, həşyəsində quş,
Mirvarı topuqlu tutayı naxış,
Qırx işkə qız sənə xidmətkar gərək.

Naxışkar cyvandır tamam zərnişan,
Ağ üzündə qoşa xallar hər nişan,
Ala yazma döşək, xalı Xorasan,
Qurban, bu dövlətə bir iqbal gərək.

İMDİ

Sən tərif etdiyin ol səmənd atın,
Kəlləmanqo tutub, yamandır imdi.
Nalı, mıxı düşüb, çox pis gündədir,
Ay Nuru bəy, ölü siçandır imdi.

Arıx çıxıb, qışdan ayrılması yox
Noxtalanıb yerə çəkilməsi yox,
Çoxdankı ölüdür, dirilməsi yox**,
Bir dəri, bir sümük, palandır imdi.

Qarğa, quzğun edib cəmdəyin para,
Üç mildən qalıbdır dişlər ağara,
Umsux etdin məni, qoydun avara,
Dedim, yəqin, bir şir, aslandır imdi.

* Məndən bəhs eləyib, gecələm deyən

** Çoxdankı ölüdür, dirilməsi yox

Yaş gönün duzlayıb satmışam pula,
Əvvəlki qaydada düşmüşəm yola,
Dedim ki, dostluqda birçə nə ola,
Qoymusan könlümü virandır imdi.

Nə bilim, belə də nəhs olur məgər,
Düş yola, gəzgilən hər şamü səhər!
Qurbani, sevdiyin atdırsa əgər,
Söylə, at yerişli Qurbandır imdi*.

BƏHANƏDİR BU

Dedim: Dilbər, getmə, bir dem danışaq,
Dedi: Söztün yoxdur, bəhanədir bu!
Dedim: Bir nəzər qıl aşiq halına,
Dedi: Əcəb dəli, divanədir bu!

Dedim: Ey vay, halım yaman olubdur,
Dedi: Qəmdən belim kaman olubdur.
Dedim: Vallah, sinən meydan olubdur,
Dedi: Mən bilmənəm, xəzanədir bu!

Dedim: Qoy gözümə qıvrım tellerin,
Dedi: Lazım deyil vəhşi güllərin.
Dedim: Sən bizimsən, biz də ellərin,
Dedi: Çəkin burdan, biganədir bu!

Dedim: Sana aşiq olan can budur,
Dedi: Sənin eşqin axar bir sudur.
Dedim: Cavan ömrüm çürüyüb gedir,
Dedi: Əbəs sözdür, əfsanədir bu!

Dedim: Mən Qurbanam yarın adına,
Dedi: Elə sənə düşən yadına.
Dedim: Mən ha yandım eşqin oduna,
Dedi: Eşqə yanan pərvanədir bu!

* Söylə, at yerişli qurbandır imdi

DEYİBDİR

Cəbinin təcəlla, cəmalın günəş,
Küll şeyün halik* – Allah deyibdir.
İki qabe-qövsün, qürrətüleynin
Bilməzəm qanıma nə susayıbdır!

Cəbrayıl gəlibdi ərşi-ələdan,
Gəldi xəbər verdi lövhi-ülyadan.
Cəmalın şövqinə ta sürəyyadan
Ay şəbxun eyləyib, gün ilğayıbdır.

Sana dostum dedi rəbbülələmin,
Onun hökmündədir ərş ilən zəmin,
Cəbrayıl, Mikayıl, İsrəfil, Əmin,
Firiştələr qulluğunda nayıbdır.

Cəmalın şövqindən nəzl oldu ayə,
Heç aşiq düşməsin bu təmənnayə,
Mələklər çıxanda ol tamaşayə,
Dedilər, bu nə nur, nə əcayıbdır!

Vilayət yiyəsi, ey kərəm kanı,
Dünyavü axirət darülemanı,
Qurbani, bəşərsən, həddini tanı,
Məlaik üzünə durmaq ayıbdır!

HANDADI

İbtida eyləyib girdim meydana,
Şagirdlər ustadı görün handadı**,
Pünhani dərclərim çoxdu canımda***,
Dürrü gövhərlerim hələ kandadı.

* Hər şey məhv olacaqdır (Qurandan).

** Şagirdlər ustası görün handadı

*** Pünhani dərclərin çoxdu canımda

Nazlı yar əlindən gör sinə dağam,
Sürəyya tək yatmamışam, oyağam,
Şahindən ayığam, qazdan sayığam,
Gözlərim gözləyir, sübhü dandadı.

Sana qurban olum, ya həzrət Əli,
Sailə bəxş etdin qatarla malı,
Yetim Qurbaninin fikri, xəyalı,
Hələ deyə bilməz pərim handadı.

ŞAH

Yer, göy yox ikən bir nəzər qıldın,
Əritdin gövhəri, dürr eylədin, şah!
Yox yerdən ələmi bərqərar etdin*,
Cəmalın qəndildən nur eylədin, şah!

Gətirdin kəlamı cümlə cahane,
Qırqları göstərdin əhli-ürfane**,
Peyğəmbər kitabın gətdin dəhanə,
Həbibin söhbətin şur eylədin, şah!***

Dirili Qurbani götürdün indi****,
Boynundadır məhəbbətin kəmədi,
Derya üzündə oynadır səmədi,
Özün Cəbrailə pər eylədin, şah!

* Yox yerdən ələmi müxtəsər etdin

** Qırqların gördüyü əhvali-ürfane

*** Həbibin söhbətin şir eylədin, şah

**** Dirili Qurbaniyə gətirdin indi

ZÜLFÜN

Gündüzün mehridi, gecənin mahı,
Qüdrət üçün sirri-ilahi zülfün.
Ucun tutan gedər həşri-behiştə,
Möminlərin püştü, pənahi zülfün.

Şəmsi mat eylədi cəmalın şövqi,
Səni görək artıq qəmərin zövqi*
Göydə mələklərin səndən yox fərqi**,
Nurdan sənə çəkmiş küləhi zülfün.

Qurbani der: Gözüm, yuxudan oyan,
O min bir adı gəl etgilən bəyan,
Sərasər yazılıb ayeyi-Quran,
Katiblər şərh edir, ənahi-zülfün.

PƏRİM

Özün şah, aşikar adın həqiqi,
Önünə cilovdar Mikail, Pərim!
Dua əfsunudu fəriştə zülfün,
Cəmi bələlardan təfail, Pərim!

Özün naseh, kəlamındı imamət,
Səcdə elər ona gündə təmamət,
Əcəb nəvrəstədi, xub qəddü qamət,
Əcəb şəhla, əcəb şəmail, Pərim!

O məhrəm sirrinə əyyarlığım yox,
İqrarına, bil ki, inkarlığım yox,
Mənim səndən qeyri, heç bir yarım yox,
Canü baş yoluna ha qail, Pərim!

* Dərəcə qalmadı: qəmərin zövqi

** Katibin ərşi ki, cənnətin fəvqi

Qurbani qurbandı şahın dərinə,
Dərviş bilər xirqə nədi, dəri nə.
Ağam qiya baxdı, atdı dərinə,
Yetmiş il bənd etdi Cəbrail, Pərim!

YETİŞDİM

Laməkan şəhrindən gəldim cana mən,
Canlar əhli bir canana yetişdim.
Əldən ələ, qəbdən qaba süzöldüm,
Qətrə idim, bir ümməna yetişdim.

Bir gözəlin ələyində ələndim,
Bəli dedim, bələsına bələndim*,
Yeri, göyü yaradandan diləndim,
Gövhəri axtardım, kana yetişdim.

Qurbani der: Göz gözlədim, göz aldım,
Səmax¹ oldum, ağılmənddən söz aldım,
Düz tərpendim, mərufumu tez aldım,
Ədəb götdüm, yol-ərkana yetişdim.

HARALAR MƏNİM

Aləmi-röyada yarımı gördüm,
Göründü gözümə haralar mənim!**
Qara bağrım şən-şən oldu, dələndi,
Baş verdi sinəmdən yaralar mənim!

Şeyda olub gülşənimdə ötmədi,
Canan gəlib göz önündən getmədi,

¹ Sumağ

* Bəli dedim bələsına bələndim.

** Göründü gözümə oralar mənim

Ha aradım, əlim yara yetmədi,
Günbəgün irəngim saralar mənim!

Əvvəl başdan belə yazılıb yazı,
Kimlər gedər, dünya, səndən irazı!..
Şahım şəfaətçi, haq özü qazı,
Qurbaniyəm, işim aralar mənim.

O BURCA

Haqqım əmr eylədi, gəldim dünyaya,
Gözüm açdım, mail oldum o burca.
Arif oldum, haq kəlamın oxudum,
Əlif qəddim dal yazılmış o burca.

İsmin xəbər aldım, dedi Vəlidi,
Göydə gəzən Cəbrayıldı, pəridi,
Qapıçısı Şahi-Mərdan Əlidi,
Məhəmməd meraca gedər o burca.

Qurbani der: Arayıban tapmışam,
Qırxlar məclisindən bir pay qapmışam,
Kəbədisə, mən də birin yapmışam,
Min könlədən bir yol gedər o burca.

DEDİLƏR

Yatmışdım, üstümə gəldi ərənlər,
Səfil, nə yatmışan, oyan, dedilər.
Oyandım, qəflətdən açdım gözümü,
Al, abi-kövsərdən iç, qan, dedilər.

Oyandım qəflətdən, açdım gözümü,
Ərənlər payinə sürtdüm üzümü,

Dindirdilər, haq söylədim sözümlə,
Doxsan min kəlməmə bəyan dedilər.

Qurbani, batıbsan qəm dəryasına,
Ovçunun məskəni dağ arasına,
Bir seyqəl versənə könül pasına,
Aşiqi məşuqə qurban dedilər.

BU İŞƏ

Qadir Allah, səndən budur diləyim:
Aman Allah, imdad eylə bu işə!
Səndən başqa yoxdur mənim köməyim,
Aman Allah, imdad eylə bu işə!

Bismillah eylədim, girdim meydana,
Ümidim bağladım Şahi-Mərdana,
Məcnun kimi məni qoyma divana,
Aman Allah, imdad eylə bu işə!

Qurbani der: Əslim qaradağlıdı,
Yar üzündən ürək duyün-dağlıdı,
Zülm eyləyən vəzir namərd oğludu,
Aman Allah, imdad eylə bu işə!

YA MİNƏL-ƏTA

Bir kimsənə gəldi mənim üstümə,
Yazılı şənine ya minəl-əta!¹
İmam ola, damad Əhmədi-Mürsəl,
Doldurub camini eylədi əta.

Tərəhhüm eylədi abi-kövsərdən,
Onunçün keçmişəm can ilə sərdən,

¹ Ey bəxşiş sahibi olan

İstədim mətəlbim payı-Qənbərdən,
Kəramət eylədi mənə bir buta.

Eşq əlindən namus, arım qalmadı,
Nə bir səbrim, nə qərarım qalmadı,
Qurbaniyəm, ixtiyarım qalmadı,
Dönmüşəm kamana, qəddimdi düta.

MÖMİNLƏR GƏRƏKLİ

Bir şəhərə vardım, başı mərəhli,
Məhşər günü möminlərə gərəkli.
Altı guşəlidi, birçə dirəkli,
Hayana baxıram, qibləgahı var.

Bir şəhərə vardım, uğradım şaha,
Ərənlər sərdarı o qibləgaha.
Qurbani der: Çünki batdın günaha,
Qəzası mümkündür, sərdə gahı var.

ƏLİ

Damandə qalmışam, yetiş dadıma,
Özünü Xeybəre yetirən Əli!
O dem zülfüqarı çəkən zəbanə,
Dinsizləri dinə gətirən Əli!

Nəçə il zülfüqar nə yerdə qaldı!
Nəçə min ənbiya səndən dərs aldı!..
Üzündə niqabı bir ərəb gəldi,
Özü öz tabutun götürən Əli!

Şiətək cəlmə Əli, Vəliyə,
Şahi-vilayətə, nuri-Cəlilə,
İşarət eylədi göydəki günə,
Günü günortadan qaytaran Əli!

Mənim pirim kövsər üstə sağıdı,
Möminlərin yeri cənnət bağdı,
Qurbaninin bu gün müşkül çağdı,
Cəmi müşkülləri bitirən Əli!

YA MURTUZA ƏLİ

Bu gün bir nurani kimsənə gördüm,
Görcəyim çağırdı: "Ya Murtuza Əli!"
Siddiqən çağırısan, tez yetir dada,
Dillərdə söylenir: "Ya Murtuza Əli!"

On bir oğlu var idi, bir anası,
Nur ilə doluydu onun əzası.
Məğribdən Məşriqə gəlir sədası,
Dillərdə söylenir: "Ya Murtuza Əli!"

Nurani dediyin – nuri mərfətdi,
Mədinə dediyin – bizim tərəfdi.
Qurbani der: Ağam əsli ərəbdi,
Ağalar ağası, ya Murtuza Əli!

YARATDI

Haq-taala könlündə fikir cəylədi,
Əzəl başdan bu dünyanı yaratdı.
Öz adı bir ikən həzar cəylədi,
Çəkdi sudan öz eyvanın yaratdı.

Haq-taala qoyub ədalət divan,
Yoluyla getməyən olar bədgüman,
Aləmə çırovqan¹, ulduza düşman
Ayı, günü, şiraslanı yaratdı.

¹ Çıraqbən, işıqdı

Qurbani-qurbandı haqqın özünə,
Gecə-gündüz yuxu getməz gözüne,
Pərdəsi çəkilib ərşin üzünə,
Göylər bulud, ol dumanı yaratdı.

DEDİM “BƏLİ”Dİ

Oturmuşdum Təktüklümün¹ başında,
Ocaq qırağında, pirin tuşunda,
Mana badə verdilər səfər ayının beşində,
Aldım nuş eylədim, dedim “bəli”di.

Şair idim, şairliyimi bilmirdim,
Ağlayırdım, göz yaşımı silmirdim,
İndiyədək Ustadımı bilmirdim,
İndi bildim Şahi-Mərdan Əlidi.

ÇƏKİBDİ

Xorasanda qızıl gümbez ağası!
Gözüm sənə intizarın çəkibdi.
Haqq buyurdu, həbib getdi meraca,
Ona peşkeş ol Quranı çəkibdi.

Haqq buyurdu Şiri-özəm Heydəre,
Şəhadət barmağın saldı Xeybərə,
Şəmameynən getdi ol Şəhrizərə,
Ağam orda boran, qarı çəkibdi.

Xoş o kimşəyə ki, yata yuxuda
Cəbrayıl üstünə gətirə nida,
Ağam Şahi-Mərdan özü davada
Kafər üstə zülfüqarı çəkibdi.

Yoxdu bu dünyada belə namidar,
Qurbaninin canı yolunda nisar,
Ağam Şahi-Mərdan Döldülə süvar,
Səməndinə qəm cidarı çəkibdi.

MƏMƏLƏRİN

Xəbər getsin, şah qoruğu talansın,
Xəstə cismim yar başına dolansın,
Düymələ köksünü, qoy daldalansın,
Qəzəbnakdı, edər qan məmələrin!

Məməni qiymətlidi, bazara getməz,
Özünə qərradı, şaha baş əyməz.
Arası meydandı, baş-başa dəyməz,
Baxır bir-birinə yan məmələrin.

Söylə görüm nə bağçanın barısan,
Almasısan, heyvasısan, narısan!
Tifil Qurbaninin nazlı yarısan,
Qəndinən yağrulu bal məmələrin.

AY OĞLAN

Şirin yuxusuna qurban olduğum,
Gözlərin aç, məhribanım, ay oğlan!
Bu həsrət gözlərim baxsın gözüne,
Təzələnsin din-imanım, ay oğlan!

Kənardan baxmaqla doya bilmirəm,
Üzüm üzün üstə qoya bilmirəm,
Xuban yanımdadı, deyə bilmirəm,
Aç gözünü, çıxdı canım, ay oğlan!

Artırma könlümün dərdü-sərini,
Yaxşı var, yaman var, bunda görünü.
Başına dolandır məzlum Pərinin,
Aç gözünü, yox təvanım, ay oğlan!

¹ Diri dağında yer adı

CANDAN EYLƏDİ

Pəncərədən hayıl-mayıl baxan yar,
Baxan dilbər məni candan eylədi.
Xun ciyərim eşq oduna yaxan yar,
Yaxan dilbər məni candan eylədi.

Neynirəm şəkəri, yemirəm qəndi,
Ləblərin ver əmin, ürəyim yandı.
Yel atdı rübəndi, məmən göründü,
Məmə, dilbər, məni candan eylədi.

Qorxum yoxdu sultanından, xanından,
At oxların peykan olsun canından.
Tifil Qurbaninin axan qanından, —
Axa qanlar məni candan eylədi.

YAR ALA MƏNİ

Dedim, Pərim, yandım eşqin oduna,
Demədim, atəşdən yar ala məni.
Dedim, şəfa üçün loğmana gəldim,
Demədim, oxlayıb yarala məni.

Dedim, niyə tərsə döndü baxdı¹ yar?
Demədim, çölləri geze, bax diyar².
Dedim, aşıqinə ola baxdiyar,
Demədim ha sata yar ala³ məni.

Dedim, Qurbaniyəm, bir gül⁴ istədim,
Demədim, buluddan bir gül⁵ istədim.
Dedim, əllərindən bir gül istədim,
Demədim, çatdırsın yar ala⁶ məni.

YARA YÜZ

Gözəl adam, gəl Allahu seversən,
Daldalanma, bir də görkəz yara yüz⁷.
Yastana gör yarın astanasında,
Qulluq eyle, xidmət eyle yara yüz!⁸

¹ Tərs baxdı

² Diyara, çöllərə bax

³ Hiyləyə

⁴ Gülüş

⁵ Od, atəş

⁶ Alaq, ot-əncər

⁷ Üzünü göstər

⁸ Çox

Sağdan vurdu, soldan çıxdı sağ elim,
Sağ qoşundu, sol ləşkərdi, sağ elim,
Nagümanam mən bu dərddən sağalım,
Təbib birdi, dərd min birdi, yara yüz.

Qurbani der: Munda gəldim yar üçün,
Kəs, kəs, kabab doğra bağrım, yar için,
Yar odur kim, yardan sonra yar üçün
Zülf dağda, yaxa yırtı, yara yüz¹.

BİR DƏ YAZ

Gecə-gündüz bulud keçir havalar,
Belə getməz, əlbət, gəli bir də yaz.
Oxuyar bülbüllər muğam, havalar,
Sızıldaşır yaram, aman, bir də yaz².

Bulud olan qalxar havada gəzər,
Aşiq olan yarın bağrını özər,
Qəvvas olan girər dərində üzər,
Bir dərin var, bir dərge var, bir dayaz.

Qurbani gül dəstə bağlar oxuna,
Sinəm buta yarın müjgan oxuna*,
Bir namə yaz, hər divanda oxuna,
Görən desin, var əllərin, bir də yaz!

¹ Üzünü cıra, yırtı

² Kəs

* Sinən buta bari – müjgan oxuna

BİR DALA

Əlif qəddin, bey qamətin, sey saçın,
Necə bənzər hərf içində bir dala!¹
Hər muyuva min gövhərdir tay saçın,
Qəvvas olan yek deryada bir dala!²

Qəvvas olan deryalara dalıbdı,
Sərraf ləli qiymətində alıbdı.*
Çün bülbülü ara yerdə görübdü,
Zağı görüb, dolanıbdı bir dala.**³

Süsənlisən, sünbüllüsən, yara, sən!⁴
Tiği alıb bağrım başın yarasan.***
Qurbani der: Canı verdin yara sən,
Haçaq olur, biz də verək bir dala!?⁵

AY ƏSƏR İNDİ

Səhər-səhər bir gözələ uğradım,
Ondan deydi mənə ay əsər indi.
Ağlım zail oldu, halım digərgün,
Nə ki var əndamım ay əsər indi.

Bahar olcaq dağlar ay lalələndi!
Bulud zülf üzünə ayələləndi⁶,

¹ Ərəb əlifbasında "dal" hərfinə

² Deryaya cuma, suya baş vura

³ Geriyə qayıdıb, budağa dolanıb

⁴ Ey yar, sən

⁵ Daldaya, xəlvətə çəkilek

⁶ Quran ayələri kimi yayıldı

* Sərraf ləli qiymətində bilibdi.

** Zağı gör-gör dolanıbdı bu dağa.

*** Tacı alıb bağrın başı yararsan.

Biznən mey içənlər ayələləndi¹,
Tökülüb sədrüvə ayə, sərindi.

Örtübdü başına şal qəza işin,
Qoymuyun dənriyə el qəza işin,
Qurbani der: Get-gör ol qəza işin,
Tər lan avın almış, ayə, sar indi?

İNDİ

“Ayn” “lam” içində, “sin” arasında²,
Yar mənə göndərdi bir cəviz indi.
Aylar, illər həsrətini çəkdiyim,
Lütf eylə ləbimə bir cə üz indi³.

Gözəllər yığılıb qıya baxanda⁴,
Zülfü dal gərdəndə qıya baxanda⁵,
Nigar pəncərədən qıya baxanda⁶,
Ömrümün rüşəsin bir cə üz indi⁷.

Gözəllər oturmuş göz bulağında⁸,
Sürmə tək qovruldu göz bulağında,
Hicran dəryasında, göz bulağında⁹,
Qurbani, çalxanıb bir cə üz indi.

¹ Daha dərinliklərə vardılar

² Misranın mənası “asal” – “bal” deməkdir

³ Dodağıma üz toxundur

⁴ Çəpəki, gözlerini süzərək baxanda

⁵ Dal gərdəndə qıvrım zülfə işarədir

⁶ Gözlerini qıyıb baxanda

⁷ Üzmək – qoparmaq mənasında

⁸ Göz qarşısında

⁹ Quyu, su quyusu, dərinlik mənasında

XAL-XALA

Yazıcılar yazıları yazanda,
Bizim də yazını yazdı xal-xala¹.
Cəfa çəkdim, can çürütdüm, yar sevdim,
İnsafdırmı, mən almayam, xalx ala²?

Göydə bir ulduz var, adı Talıbdı,
Sən gözəlin dərdi mənə alıbdı.
Əlimi sinəndə şahmar çalıbdı,
Dərman dedim, buyurdular xalxala³.

Qurbaniyəm, mən də bir tağ yetirdim,
Onun suyun dağdan, daşdan gətirdim.
Zəhmət çəkdim, tər şəmame yetirdim,
İnsafdırmı, şəməməni xal xala⁴?

PƏRİM

Bu gün bir gözəlin seyrinə vardım,
Tutubdu dəstində ağ lamə, Pərim!
Bu gözəllik sana kimdən verildi?
Ver əlinlə bir dəm ağ lamə, Pərim!

Doldurğınən nargiləni, təzələ,
Gül irəngim solub döndü xəzələ,
Ağ nazik əlinlə qoysan məzarə,
Onda da üstümdə ağlama, Pərim.

Qurbani yar deyər oda, atəşə,
Oxu vacibəti oda, atəşə,
Cəbrayıl qər q oldu oda, atəşə,
Dərs alıb olardan, ağlama, Pərim.

¹ Hər f-hər f, nöqtəbə-nöqtə

² Xalq ala, başqası ala

³ Bitki adı

⁴ Xallamaq, xal salmaq mənasında

KAFÜ LAMÜ KAF

Dost bizi buyurdu xidmət-şərifə,
Dedik ki, baş üstə, kafü lamü kaf¹.
Fitnə qaşlı, cadu gözlü sevdiyim
Çoxların eyləyib heyü lamü kaf².

Sidqi dürüst olan yetişər haca,
Kimse də kimsəyə etməz iltica,
Məhəmməd ki qədəm basdı meraca,
Pişvazinə gəldi mimü lamü kaf³.

Mehdi görər qoşununun sanını,
İnsan üçün qurar haq mizanını.
Bir gül alar Qurbaninin canını
Bir gözləri cəllad kafü lamü kaf^{4*}.

DÖRDÜ NƏ?

On altı gözəlin seyrinə vardım,
Gözüm düşdü gözəllərin dördünə.
Altısı bədxasyət, dindirmək olmaz,
İkisi mehriban, de, bəs dördü nə?

Ay ağalar, dərdim yaman artıbdı,
Çərxi-fələk eldən daşım atıbdı,
Səkkiz şeydi, bu dünyanı tutubdu,
Abü atəş, xakü baddı, dördü nə?

Qurbani sözlərin eylədi tamam,
Gözünün evini alıbdı duman,
Səkkiz şey gəlibdi insana ənam,
Ağıl, mərfət, həvəs, kamal, dördü nə?

NEÇƏDİ

O kimdi ki, dünyaya gəlməmişdən,
Onların şəkili vardı behiştə?
Adəm də eylədi onlara səcdə,
Onların hesabın bilsən neçədi?

Aduvu qoymusan sən də ustakar,
Nə üstündə ələm olub bərqərar?
İblis niyə oldu bəlaya düşər,
Onun səbəbini bilsən neçədi?

O nədi ki, ıldırımından yeyindi?
Sənin danışdığın bütün öyündü.
Bu meydanda indi sənin toyundu,
Abdulla xan göydəni sürüsə necədi?

¹ Gələk

² Hələk

³ Mələk

⁴ Kelek

* Bir gözləri cəllad beyü lamü kaf

MİRZALI XAN İLƏ DEYİŞMƏ

Qurbani

Könül qalxdı Bərdə sarı yeridi*,
Orda bir ölkə var, adı Gəncə hey!..
Gözəlləri, məhbubları, xubları,
Xub batıblar mala, mülkə, gəncə hey!..**

Mirzalı xan

Başına döndüyüm gülüzlü oğul,
Dərd çəkməyə heç kim olmaz mənə hey!
Gözəl sevib, abdal olub çaşıbsan,
Tayın yoxdu soltanca hey, xanca hey!

Qurbani

Qarıncalar yuvasını qayırdı,
Gözəl köklük balaların doyurdu,
Fələk vurdu gözü yaşlı ayırdı,
Aram düşüb nazlı yardan gəncə¹ hey!

Mirzalı xan

Yatmaq üçün gözlərinin xabı var,
Dərd çəkməyə mən yazığım tabı var,
Hər adamın tayı-tuşu, babı var,
Tutmaq olmaz hər yetənlə pəncə hey!

¹ Gen düşmək

* Könül qalxdı, mördə sarı yeridi

** Xub batıblar mala, mülkə, Gəncə hey

Qurbani

Qurbani der: Vüsalına ermədim,
Əl uzadıb qönçə gülün dərmədim,
İran gözdüm, Turan gözdüm, görmədim,
Gözəllikdə, məhbubluqda onca hey!

Mirzalı xan

Mirzalıyam, əldən getdi varımız,
Kimlər çəkər namus ilə arımız?
Çünki olduq xeyrə, şərə yarı biz,
Gəlsən bölek borcu sənnən tənçə hey!

MUSTAFA İLƏ DEYİŞMƏ

Mustafa

Cavan oğlan, nə məkandan gəlirsən,
Səbəb nədi, de, düşmüşsən çölə sən?
Gözəl sevib, abdal olub çaşıbsan,
Mən baxıram, nabelədsən yola sən.

Qurbani

Başına döndüyüm, ay pirü qoca!
Bir pəri salıbdı çöllərə mənə.
Nə günüm güzündü, nə gecəm gecə,
Bir pəri salıbdı çöllərə mənə.

Mustafa

Mal istəsən, dövlətim var, varım var,
Namusum var, qeyrətim var, arım var.
Oğul olsan, gözüm üstə yerin var,
Bir qızım var, ona həmdəm olasan.

Qurbani

Xəbər alsan, budu sözümün düzü,
Sızıldayır yaram, səpmə gəl duzu.
Cavad xan bacısı, Ziyad xan qızı,
O pəri salıbdı çöllərə məni.

Mustafa

Mustafa, bil, ilqarında bütündü,
Yeri, oğul, mənzilinə yet indi.
Axtarıb Pərinə tapmaq çətindi,
Duam budu: sevdiciyini alasan.

Qurbani

Qurbaninin dərdi olub ziyada,
Allahı çağırram, yetişər dada.
Bir gözəl sevmişəm fani dünyada,
O pəri salıbdı çöllərə məni.

PƏRİ İLƏ DEYİŞMƏ

Pəri

Dərdin alım, əsmər oğlan,
Dur gəl qoynuma, qoynuma!
Yazıq canım sana qurban,
Dur gəl qoynuma, qoynuma!

Qurbani

Ala gözlü nazlı Pəri!
Yox, Pərim, gələ bilmərəm.
Sənə qurban canı sərim,
Yox, Pərim, gələ bilmərəm!

Pəri

Otağına qədəm basdıq,
Qəsdim budu qatam dostluq.
Salım döşək, qoyum yastıq,
Dur gəl qoynuma, qoynuma!

Qurbani

Nigar pəncərədən baxar,
Üzüyün barmağa taxar,
Məkr elər, evimiz yıxar,
Yox, Pərim, gələ bilmərəm!

Pəri

Mən Pəriyəm, boyum bəstə,
Zülfüm dal gərdəndə dəstə.
Yerin sallam sinəm üstə,
Dur gəl qoynuma, qoynuma!

Qurbani

Özüm gördüm ərənləri,
Mənə bədə verənləri.
Qurbaninin nadan yarı,
Yox, Pərim, gələ bilmərəm!

DƏDƏ YEDİYARLA DEYİŞMƏLƏR

I deyişmə

Dədə Yediyar

Məndən salam olsun cavan aşığa,
Əzəl-əzəl hansı şəhər salındı?
De kimə can gəldi, qələm çalındı,
Neçə min il dünya ləmyesir qaldı?

Qurbani

Al cavabın verim, Dədə Yediyar!
Əzəl-əzəl Kufə şəhri salındı.
Adəmə can gəldi, qələm çalındı,
Yetmiş min il dünya ləmyesir qaldı.

Dədə Yediyar

Nədən hasil olub Düldülün səngi?
Nəyə bənzər idi onun irəngi?
Cənabi əmirin əzəlki cəngi,
Əzəl zülfüqarın bəs kime çaldı?

Qurbani

Daşdan hasil olub Düldülün səngi,
Göy mahuda bənzər onun irəngi.
Cənabi əmirin əzəlki cəngi –
Əzəl zülfüqarın Əntərə çaldı.

Dədə Yediyar

Nədən hasil oldu İsrafil suru?
Kim camal göstərdi, yandırdı Turu?
Hansı peyğəmbərin alnında nuru,
Onu kim görəcəyin müsəlman oldu?

Qurbani

Nurdan hasil oldu İsrafil suru,
Haq camal göstərdi, yandırdı Turu.
Məhəmməd peyğəmbər – alnında nuru,
Xədicə görəcəyin müsəlman oldu.

Dədə Yediyar

O kim idi, durdu kimin qesdində?
O kim idi, bədə tutdu dəstində?
O kim idi, bir kəlmənin üstündə
Kimin bığlarını harada yoldu?

Qurbani

Əzrayıldı, şirin canın qesdində,
Mələklərdi, bədə tutdu dəstində.
Cənab əmir bir kəlmənin üstündə
Müaviyənin bığın Dimeşqde yoldu.

II deyişmə

Dədə Yediyar

Səndən xəbər alım, Aşıq Qurbani,
O nədir ki, göydən haça gəlibdir?
Neçə min peyğəmbər gəlib dünyaya?
Əfzəli, mürsəli necə gəlibdir?

Qurbani

Al cavabın deyim, Dədə Yediyar!
O – qələmdir, göydən haça gəlibdir.
Yüz iyirmi dörd min peyğəmbər gəldi,
On iki imamdır, vecə gəlibdir*.

Dədə Yediyar

O kim idi, onu vursun yol bürkü?
Kim idi, qəhrindən atdırdı lökü?
Behiştəki tur ağacının kökü,
Neçə min, neçə min, haça gəlibdir?*

Qurbani

Yoldan çıxanları vursun yol bürkü,
Peyğəmbər qəhrindən atdırdı lökü***.

* On iki imam həmi əfzəl, həmi mürsəl vecə gəlibdi

** Neçə min yarpaq, neçə min budaq, neçə min, neçə min haça gəlibdir?

*** İbrahimxəlil peyğəmbər sanlin qəhrindən atdırdı lökü

Behiştdeki tur ağacının kökü.
Səksən min, səksən min haça gəlibdir*.

Dədə Yediyar

O nədir ki, olmaz onun çarası? **
O nədir ki, heç tutulmaz yarası?
İsmayıl gələn qoçun anası ***
Hansı ayda, gündə qoça gəlibdir?

Qurbani

O – ölümdür, olmaz onun çarası,
O – pis sözdür, heç tutulmaz yarası.
İsmayıl gələn qoçun anası ****
Çərşənbə günündə qoça gəlibdir. *****

III deyişmə

Dədə Yediyar

Məndən salam olsun, cavan aşığa!
Alnımızda yazı nə irəng idi?
Yazdıran kim idi, yazan kim idi,
Əlində qələmi nə irəng idi?

Qurbani

Al cavabın verim, Dədə Yediyar!
Alnımızda yazı al irəng idi.
Yazdıran Allahdı, yazan ol əmir,
Əlində qələmi al irəng idi.

* Səksən min yarpaq, səksən min budaq, səksən min haca gəlibdir

** Dədə deyir: o nədir ki, olmaz onun çarası?

*** İsmayıl gələn qoç quzunun anası

**** İsmayıl gələn qoç quzunun anası

***** Çərşənbə günündə, şəban ayında qoça gəlibdir.

Dədə Yediyar

Nə günü yapıldı Kəbənin daşı?
Neçə min il yoldu dünyanın başı?
Yer altıdakı göy mahnın göz yaşı,
Sərində tükləri nə irəng idi?

Qurbani

Çərşənbə günü yapıldı Kəbənin daşı,
Yetmiş min il yoldu dünyanın başı.
Yer altıdakı göy mahnın göz yaşı,
Sərində tükləri səfid rəng idi.

Dədə Yediyar

Ustadın dərslər alan heç olmaz naşı,
Əzəlcə meydana kim gəldi qarşı?
Ərşdəki xoruzun neçədir yaşı,
Sərində cıqqası nə irəng idi?

Qurbani

Qurbani meydanda heç olmaz naşı,
Əmir Əntər gəldi meydana – qarşı.
Səksən min il idi xoruzun yaşı,
Başında cıqqası ağ irəng idi.

IV deyişmə

Dədə Yediyar

Rəf-rəf ilə yeddi bürəddən keçərəm,
O necə dəryadı – abi-zəmhəri?
Xitab olub ərşi, kürşü yerişə,
Neçə şeydi bu dünyanın gövhəri?

Qurbani

Rəf-rəf ilə yeddi bürcdən keçərəm,
O – elm dəryasıdı – abi-zəmhəri.
Xitab olub ərşi, kürşü yerişə,
Dörd kitabdı bu dünyanın gövhəri.

Dədə Yediyar

O nədir ki, heç bulunmaz çarası?
O nədir ki, heç sağalmaz yarası?
O kim idi, uzaq düşdü arası,
Torpağa qarışdı müşkü ənbəri?

Qurbani

O – ölümdür, heç bulunmaz çarası,
O – pis dildir, heç sağalmaz yarası,
Şəddad idi, uzaq düşdü arası,
Torpağa qarışdı müşkü ənbəri.

Dədə Yediyar

Yediyar deyər: O kim idi oxur dürrü kəlamı,
O kim idi, kimdən gətirdi salamı?
O kim idi, əvvəl çaldı qələmi?
O kim idi, bu dünyanın ləngəri?

Qurbani

Qurbani deyər: Cənab əmir oxur dürrü kəlamı,
Cəbrayıldı, haqdan gətirdi salamı,
Vəssələmin əvvəl çaldı qələmi,
Məhəmməddi bu dünyanın ləngəri.

ŞİRVANLI DOSTU İLƏ DEYİŞMƏ

I deyişmə

Şirvanlı Dostu

Səndən xəbər alım, Aşıq Qurbani,
O necə dəryadı – abi-zəmhəri?
Xitab oldu, ərşdən, kürşdən yerişdi,
O nədir ki, bu dünyanın gövhəri?

Qurbani

Al cavabın deyim, məndə qalmasın,
Elm dəryasıdı – abi-zəmhəri.
Xitab oldu, ərşdən, kürşdən yerişdi,
Dörd kitabdı bu dünyanın gövhəri.

Şirvanlı Dostu

O nədir ki, olmaz onun çarası,
O nədir ki, heç tutulmaz yarası?
O kim idi, uzaq düşdü arası,
Torpağına qatdılar müşk-ənbəri?

Qurbani

O – ölümdü, olmaz onun çarası,
O – pis sözdü, heç tutulmaz yarası.
Şəddad idi, uzaq düşdü arası,
Qatdılar torpağına müşk-ənbəri.

II deyişmə

Şirvanlı Dostu

O nədir ki, alçaqlardan axayır?
O nədir ki, yerdən göyə baxayır?

O nədir ki, nərdivana qalxayır?
O nədir ki, nərdivandan enər, hey!..

Qurbani

O – sudur ki, alçaqlardan axayır,
O – insandır, yerdən göyə baxayır.
Cavanlıqdır, nərdivana qalxayır,
Qocalıqdır, nərdivandan enər, hey!..

Şirvanlı Dostu

O nədir ki, gecə, gecə çox olur?
O nədir ki, gün dəyməmiş yox olur?
O nədir ki, əl dəyəndə ox olur?
O nədir ki, əl dəyməmiş dolar, hey!..

Qurbani

O – uruhdu, gecə, gecə çox olur,
O – ulduzdu, gün dəyməmiş yox olur,
O – kiprikdir, əl dəyəndə ox olur,
O – gözdür ki, əl dəyməmiş dolar, hey!..

Şirvanlı Dostu

Dostu deyər: Kimdir dəstində bədə?
O kimdir ki, boyun əyməz Qurane?
O kim idi, ömrünü verdi bədə?
O kim idi, harda töylə bular, hey?

Qurbani

Qurbani der: Əli dəstində bədə,
O – şeytandı, boyun əyməz Qurane,
O – insandır, ömrünü verdi bədə,
Əzrayıldı, ərşdə töylə bular, hey!..

“QURBANİ” DASTANINDAN QARI İLƏ QIZIN DEYİŞMƏSİ

Qarı

Başına döndüyüm gülüzlü cavan,
Gəl alma qızımı – sarıdır, sarı!
Səndən ötrü bəsləmişəm bu canı,
Gəl alma qızımı – sarıdır, sarı!

Qız

Meymun nəfəsinə bənzər nəfəsi,
Tökülübdü eti, qalıb nəfəsi.
Xəstəyə dərməndi qızın məməsi,
Gəl alma anamı – qarıdır, qarı!

Qarı

İşvə məndə, qəmzə məndə, naz məndə,
Aşıq öldürməyə şirin söz məndə.
Öpmək üçün buxaq məndə, üz məndə,
Gəl alma qızımı – sarıdır, sarı!

Qız

Qarılarda işvə, qəmzə, naz olmaz,
Bir gülünən bahar olmaz, yaz olmaz.
Günü keçmiş qarı gəlib qız olmaz,
Gəl alma anamı – qarıdır, qarı!

Qarı

Məhbəniyam, çox ixtilat qataram,
Gecə-gündüz işvə, qəmzə sataram,
Yar deyib qoynuma alıb yataram,
Gəl alma qızımı – sarıdır, sarı!

Qız

Əsmərəm, özümü sana bildirrəm,
Ağladıbn göz yaşını sildirrəm.
Küsülü olsan da, səni dindirrəm,
Gəl alma anamı – qarıdır, qarı!

OLA

Fələk, sənle vuruşmağa bir qabil meydan ola,
Tut əlimi, fürsət sənin, kaş belə ehsan ola.
Getmiş idim mürşüdümə dərdimə dəva qıla,
Mən nə bilim, mən gəlincə xak ilə yeksan ola.

O şahın kəlmeyi-kəlamın zikr etmək gerek,
Tabutu sərv ağacından, kəfəni yarpaq gerek.
Tez yuyun, tez götürün ki, məzara çatmaq gerek,
Bar-ilahım, necə qıydın, bir belə cavan ölə.

Ey könlüm, geygilən qarayı, xəndan eyləmə!
Bar-ilahi, böyük xanədanı viran eyləmə!
Haq-taaladan səda gəldi: "Qurbani, çox qəm yemə!
Heç ola bilməz xanədanı-Şəfi viran ola!"

GƏRƏK

Kufə əhli bihəyalar şərmə, həyanı atdılar,
Adəm olan yoldan çıxıb, bir-birin aldatdılar.
Qazılara rüşvət verib, şəri batıl etdilər,
Bu divan ki, divan deyil, ədalət divan gerek.

Axşam olcağın məşriqdə batdı şəms, doğdu qəmə, r,
Yer üzünə qülqülə düşdü ki, ta oldu səhər.
Ağlım itirdim, əlim titrər, göz ağlar, sər əsər,
Pirim girib ol niqabə, getməyəydi cavan gerek.

Gerek biçərə Qurbani, sən bu cəbrə dözəsən,
Əl uzadıb o yasəmən bağdan bir gül üzəsən.
Yaşın yetirdin əlliyə, indi üz tut yüzə sən,
Əslimiz türabidəndir, məskənimiz kan gerek.

AİNE MAST¹

Cəng ba xud, sülh ba düşmən tərqiçə dine mast,
Kafərü mömin həmə yekrəng dər aine mast.

Əz dəmə sərde səbükmeğzan zica key mirəvim,
Tudeye gəbra gübare daməni təkine mast.

Bəhse həftadü do millət həq bovəd dər kişə eşq,
Hər ke in fəhməd nure didəye həq bine mast.

* * *

.....
Əzabdan yüz üç keçəndə
Əcəl camın içdi şahım,
Bu dünyadan köçdü şahım.

¹ Sətri tərcüməsi:

Özü ilə (öz nöqsanları ilə) mübarizə, düşmənlə sülh bizim əsas yolumuzdur,
Kafər ilə mömin – hamısı bizim nəzərimizdə eynidir.
Yelbeyinlərin soyuq nəfəsi ilə yerindən olmaıq.
Hədisələr qubarı (tozu, torpağı) bizim təkmin ətəyimizi ağırlaşdırır.
Eşq aləmində yetmiş iki millətin sözü həqdır.
Hər kəs ki bunu anladı, bizim haqqı gören gözümüzün nurudur.

Əzizinəm bu dağdan,
Quşlar uçar budaqdan.
Qurbani köç edibdir,
Bu arandan, bu dağdan.

Həsətindən yanaram,
Axtararam – araram.
Pərinə tapmasam mən,
Diridə soruqlaram.

Pərim bağda gül avlar,
Sərim bağda gül avlar,
Qurbani vurub təlxələr,
Canın alıb zərdablar.

Bu yerlərin aranı,
Tutubdu dağ aranı.
Pəri üçün Qurbani
Gəzər eli-obanı.

Əzizim, Diriyə mən,
Qurbanam Diriyə mən.
Tərmər olsun bu yer,
Dönərəm Diriyə mən.

Əzizim Diri dağı,
Silsin sine dağı.

Ov üçün yararlıdır
Bizim bu Diri dağı.

Əzizim Diri dağı,
Sinəmdə oğul dağı.
Elə oğul istəyərəm,
Sile mənədən bu dağı.

Əzizim Diri dağı,
Duman, gəl bürü dağı,
Xudan bir körpü salıb,
Arxası Diri dağı.

Qurbani, çaldı mənə,
Oda yar saldı mənə.
Qoymadı murad alam,
Təlx ilan çaldı mənə.

Bağrım başı əğyarə,
Tən əgüben əğyarə.
Məhşəridir Qurbanın,
Yar qalanda əğyarə.

Əzizim, Diri dağı,
Olmasın diri dağı.
Kimdir ölümdən qorxan,
Zülumdür diri dağı.

Vurubdu təlxə mənə,
Şəms etmə xalxa mənə,
Aləm gəlsə, əlac yox,
Sal südə çalxa mənə.

BƏYAN EYLƏDİ

Şükür dərgahına qadir Allahın,
Məhəmməd dinini bəyan eylədi.
Sidqən çağırısan, saqi-yi-kövsər
Hamı dərhlilərə dərman eylədi.

Fatimeyi-Zəhra – xatuni-məhşər,
Şəfaqət babamız Zübeyni-Zəbər,
Abidin, Baqirin, ol imam Cəfər,
Hər kim inam etdi, səbəb eylədi¹.

Museyi-Kazıma olmuşam mail,
Onun hörmətinə şad oldu sail.
Qərrib ağam verdiyinə mən qail,
Eylə ki, ahunu azad eylədi.

Yaz ayında lələ bürüyər dağı,
Həmişə səbz olsun möminlər bağı.
Doqquzuncu imam Məhəmməd Tağı,
On iki imam (ağayan [?]) eylədi.

Gəl sənə ərz edim yoldan, ərkindən,
Qiymətli gövhərlər bilinir kandan.

¹ Bu və sonrakı üç bənddə 12 imamın: İmam Həzrət Əli Əleyhis-səlam, İmam Həsən Əleyhis-səlam, İmam Hüseyin Əleyhis-səlam, İmam Zeynal-Abidin Əleyhis-səlam, İmam Mühəmməd-Baqir Əleyhis-səlam, İmam Cəfər-Sadiq Əleyhis-səlam, İmam Museyi-Kazım Əleyhis-səlam, İmam Əliyyün-Rza Əleyhis-səlam, İmam Mühəmməd Təqi Əleyhis-səlam, İmam Əliyyən-Nəqi Əleyhis-səlam, İmam Həsən-Əsgəri Əleyhis-səlam və İmam həzrət Mehdi Sahib-öz-zəman Əleyhis-səlamın adı çəkilir və ya onlara işarə edilir.

Həsən Əsgərdən, Sahibzamandan
Elmi-imaməti təmam eylədi.

Söylə, ver cəvabı, sən olma dilgir,
Üsuliddin beşdir¹, deyim birbəbir.
Əvvəli tövhiddi, Allahı bil bir,
İkinci bir adil divan eylədi.

Bivəfa dünyada ömr gedir bada,
Üçüncü nübüvvət düşübdür yada.
Yüz iyirmi dörd min peyğəmbərzada
Məhəmməd xətməni zaman eylədi.

Dərd əlindən saralıban solmuşam,
Ah çəkibən dəryalara dalmışam.
Dördüncü imamdır, yəqin bilmişəm,
On iki imamı ağayan eylədi.

Dünyaya gələndə könlüm oldu şad,
Hər qonan, hər keçən qurur bir bünyad.
Axır aşkar oldu üçüncü miad
Ruzü həştü həftü bəyan eylədi.

Ölümü sal yada, qılma imdadı,
Firiddin ondu², yoxdu xilafı.
Oruc tut, namaz qıl, ver xüms-zəkati,
Həcci-cəhan, nəfsi-iman eylədi.

Xuda bilir ömrümün nə bağıdı,
Ömr be məruf, nəhyəz, münkir çağıdı.
Təvəlla, təbərta ruh yığnağıdı,
Altmış üç məsail sual eylədi.

¹ Tohid, ədl, nübüvvət, miad, imamət nəzərdə tutulur.

² Namaz, oruc, həcc, cihad, xüms, zəkat, əmr be məruf, nəhyəz-münkər (pis işlərdən çəkəndirmək), təvəlla (Allah dostlarını dost tutmaq), təbərta (Allah düşmənlərini düşmən hesab etmək) nəzərdə tutulur.

Müqəddimat yeddidi², yoxdu xilafı,
Əvvəli töhrətdi, abü müzaflı.
Füzüm, yəyum, qusul – eyni kafi,
İzhamı pak, sidqi pünhan eylədi.

Havada gəst eylər Süleyman taxtı,
Yeddidi, iras bil, qıvıların vaxtı.
Məhəmmədə gəldi Quranın xətmı,
Tövrati Musaya əyan eylədi.

Müqarimat səkkizdi², namazdı ehram,
Əvvəli qiyamət, qiraət tamam.
O ruku, təşəhhüd sücudü səlam,
İsmayıl vacibi qurban eylədi.

Sən görgünən bu dünyanın işini,
Sevgi irab edir könül quşunu.
Vacib bildim şəkkiyyatın beşini³,
Beş səfi kəlamı bəyan eylədi.

Nə mürekkəb, nə cismi, nə canı var,
Heç kimsənə bilmir, nə məkanı var.
Nə vəzirı, şəriki, həmsəni var,
Beyqafıl nurundan bünyad eylədi.

O səkkiz cənnətin biri baqidi,
Altmış üç məsəlin biri baqidi,
Mərifətullahdı, biri saqidi,
Altıncı qüsl⁴ bizi asan eylədi.

Qüslı-meyyit, məsti-meyyit, cənabət,
Heyzü nifas, istehazə təmamət,

İstehazə, bilin, olub üç bəbət –
Üçdəki vacibi-zənan eylədi.

Mütəfəsirə, kəsirə, qəlil,
Xudayə, sən bizi eyləmə zəlil!
Kəbəni tikdirdi İbrahimxəlil,
Qibləni də islam inam eylədi.

Qurbani, abidal söyləməz yalan,
Həsənə, Hüseynə canımız qurban.
Yusifin nəsibi yeddi il zindan,
Misirdə bir ali sultan eylədi.

¹ Vacibi qüslər nəzərdə tutulur: cənabət qüslü, heyz qüslü, nifas qüslü, istehazə qüslü, meyyite toxunma qüslü, meyyite verilən qüsl, nəzir verməklə bağlı qüsl

² Yəqin ki, müsəlmanlıqda murdar hesab edilən səkkiz şeyin: sidik, nəcis, cəmdək, qan, it, donuz, şərab və pivo nəzərdə tutulur.

³ Namazın rükələri: niyyət, təkbiratül-ehram, qiyam, ruku, səcdə nəzərdə tutulur.

⁴ Meyyite verilən qüsl

MÜXTƏLİF ŞEİRLƏRDƏN NATAMAM PARÇALAR

* * *

Bu dünyaya gəldi neçə alişan,
Gəl sənə söyləyim nişanbanışan.
Tur dağında min bir kəlmə danışan
Musanı da Allah özü öldürdü.
.....
Bu dünyaya gəldi neçə min canlar...

* * *

Mən haq aşiqiyəm, haq yola mail,
Kitabım Qurandır, olmuşam qail.
Ey mənim sultanım, Şah İsmayıl,
Dərdimin əlindən fəryadə gəldim.

* * *

Bir ah çəkdim, ahım getsin havaya,
Mənşiq¹ olsun həm ulduza, həm Aya,
Bir od düşsün yar əyləşən saraya,
O da yansın, mənə bərabər olsun.

* * *

Bostan əkdim, tər şamama yetirdim,
Onun suyun dağdan, daşdan gətirdim,
Gözəlimi bu dünyada itirdim,
Onu tapan heç rastkar olmasın.

* * *

Urmunun yolları düzüm-düzümdü,
Urmu karvanının yükü üzümdü.
Gülsənəmə mənə iki gözümdü,
Xəbər verin hardadı yarım gələ.

¹ Nişane

QEYD VƏ İZAHLAR

Qurbani şeirləri 20-ci illərin sonlarından başlayaraq, ardıcıl şəkildə aşiq şeri toplularına daxil edilse də, şairin əsərlərinin ayrıca kitab halında nəşrinə çox az diqqət yetirilmişdir¹. İlk toplamalar S.Mümtaz ("El şairləri", 1927) və H.Əlizadənin ("Azərbaycan aşığı", 1929) adları ilə bağlıdır. Daha geniş materialı Ə.Axundovun Gəncə şəhərində Aşiq Qara Mövləyevdən yazıya aldığı "Qurbani" dastanı verir. Ə.Axundov bu dastandakı şeirlər əsasında "Azərbaycan aşığı və el şairləri" (c. I, 1983) kitabına ilk dəfə şairin 74 şerini daxil etmişdir. Bu, Qurbaninin əsərlərinin bu vaxtadək ən böyük toplusudur.

Biz toplama, tədqiq və araşdırmalar prosesində Qurbaninin şeirlərinin daxil edildiyi bütün topluları, "Qurbani" dastanının mövcud versiya və variantlarını və cümlələri nəzərdən keçirmişik. Bunlardan əlavə, dastanın Aşiq İsfəndiyar Rüstəmovdan (Gədəbəy rayonu), Aşiq Məsim Səfərovdan (Şəmkir rayonu), Aşiq Müseyib Nəsimovdan (Göycə mahalı) və Aşiq Əhməd Sadaxlıdan (Qazax rayonu)² aldığımız variantlarını da əsas götürmüşük. Bütün bu məcmuə və dastan variantlarında xeyli yeni şeir müəyyən edilmişdir. Qurbaninin doğma yurdu *Diri dairəsində* Misir kişidən (Cəbrayıl rayonu, Göyərçin Veysəlli kəndi) əldə etdiyimiz şeirləri də topluya daxil etmişik.

Qeydlərdə aşağıdakı şərti ixtisarlardan istifadə edilmişdir:

SM-27 – Azərbaycan ədəbiyyatı. El şairləri (toplayanı S.Mümtaz). B., Azərneşr, 1927.

SM-28 – Azərbaycan ədəbiyyatı. El şairləri (toplayanı S.Mümtaz). B., Azərneşr, 1928.

HƏ-29 – Azərbaycan aşığı, c. I (toplayanı H.Əlizadə). B., 1929.

SM-35 – El şairləri (toplayanı S.Mümtaz). B., Azərneşr, 1935.

A-57 – Aşıqlar. B., 1957 (tərtib edən S.Axundov).

QM-61 – Xalq dastanları, c. I. B., 1961 ("Qurbani" dastanının Gəncə şəhərində Aşiq Qara Mövləyevdən yazıya alınmış variantı).

¹ Biri Azərbaycan, digəri rus dilində cəmi 2 kitab çap olunmuşdur: Qurbani. 55 şeir. B., 1972 (tərtib edən A.Dadaşzadə); bizim tərtib etdiyimiz: Qurbani. B., Yazıçı, 1984 (rus dilində).

² Aşiq Əhməd Sadaxlının söylədiyi variantı bizə prof. M.Həkimov, Müseyib Nəsimovun söylədiyi variantı filologiya elmləri namizədi Elxan Məmmədov vermişdir.

QM-65 – Azərbaycan dastanları, c. I. B., 1965 (“Qurbani” dastanının Aşıq Qara Mövlayevdən yazıya alınmış variantı. Bu variant əvvəlkindən bir qədər fərqlənir).

AH-65 – Azərbaycan dastanları, c. I. B., 1965 (“Qurbani” dastanının Cəbrayıl rayonunda Aşıq Humaydan yazıya alınmış canlı versiyası).

AD-72 – Qurbani. 55 şeir (tərtib edəni A.Dadaşzadə). B., 1972.

ƏA-83 – Azərbaycan aşıqları və el şairləri, c. I. B., “Elm”, 1983 (tərtib edəni Ə.Axundov).

İR – Aşıq İsfəndiyar Rüstəmovdan (Gədəbəy) alınmış variant.

MS – Aşıq Məsim Səfərovdan (Şəmkir, Keçili kəndi) alınmış variant.

MN – Aşıq Müseyib Nəsimovdan (Göycə mahalı, Cil kəndi) alınmış variant.

ƏS – Aşıq Əhməd Sadaxlıdan (Qazax rayonu) alınmış variant.

MK – Misir kişinin – 96 yaşlı Alməmmədov Misir Behbud oğlunun (Cəbrayıl rayonu, Göyərçin Veyselli kəndi) söylədikləri.

GƏRAYLILAR

1. Dolana-dolana

ƏA-83; səh. 20.

QM-61-də I bəndin 2-ci misrası: *Sağı dolana-dolana* (səh. 163).

İR-də I bəndin 3-cü misrası: *Göydə bulud gərdiş eylər*. II bəndin 1-ci misrası: *Biri ağa, biri nökar*. II bəndin 4-cü misrası: *Gülü dolana-dolana*.

Son bənddən əvvəl əlavə iki bənd də var:

Bazarda satılar güllər,
Aralıqdan getsin pislər.
Bostançı şamama bəslər,
Tağı dolana-dolana.

Biri molla, biri qazı,
Haq olar sizdən irazi.
Qılallar peşvah namazı
Təsbəh dolana-dolana.

Son bəndin 3-cü misrası: *Növbə gəldi bizə yetdi*.

2. Olmaz

ƏA-83; səh. 21.

QM-61-də dörd bəndlidir. III bənd belədir:

Yola get dərvişlər ilə,
Haqqa layiq işlər ilə,
Xoş avaz, gülüşlər ilə
Beh-bazar eyləmək olmaz!

QM-65-də I bəndin 3-cü misrası: *Yıxıban könül evini* (səh. 21). Burada şerin Qazax və Şəmkindən toplanmış variantı:

Nazlı dərviş, naz eyləmə,
Belə naz eyləmək olmaz.
Pünhan sözüüm vardı sana,
El içində demək olmaz.

Dərdim söylə bilənlərə,
Dərd başına gələnlərə;
Hər üzünə gülənlərə
Etibar eyləmək olmaz.

Dərviş ol dərvişlər ilə,
Haqqa layiq işlər ilə;
Heç sınaınmamışlar ilə
Düz rəftar eyləmək olmaz.

Qurbani der: gətir məzə,
Köhnə dərdim oldu təzə;
Dərd biləni dərd bilməzə
Giriftar eyləmək olmaz.
(səh. 295)

Yenə orada şerin Cənubi Azərbaycandan toplanmış variantı:

Ala gözlü nazlı dərviş,
Belə naz eyləmək olmaz.
Budı, gəldi bahar fəslə,
Mürğü zar eyləmək olmaz.

Yoldaş ol dərvişlərinən,
Haqqın bir düz işlərinən.
Hər sınanmışlarınan
Beh-bazar eyləmək olmaz.

Dərdini de bilənlərə,
Dərd başına gələnlərə.
Hər üzünə gülənlərə
Açıb sır demək olmaz...
(səh. 296)

AD-72-də Qazax və Şəmkirdən toplanmış variant verilmişdir.
İR-də ilk misralar:

Naz eyləmə nazlı dərviş,
Bela naz eyləmək olmaz.

II bənd:

İşin nədir işlərinən?
Yola var dərvişlərinən.
Hər sınanmamışlarınan
Beh-bazar eyləmək olmaz!

MN-də I, II bəndlər:

Doğru danış, doğru söylə,
Belə kar eyləmək olmaz.
Yıxıbsan köylüm evini,
Mürğü zar eyləmək olmaz.

Yola var yoldaşlarınan,
Haqqa sığar işlərinən.
Heç sınanmamışlarınan
Beh-bazar eyləmək olmaz.

IV bəndin ilk misrası: *Qurbaniyə doldur məzə.*

3. Allatdı məni

ƏA-83; səh. 21-22.

QM-61-də beş bəndlidir. II və III bəndlər:

Göydə bulud yana durdu,
Mələklər də sana durdu.
Üzrü camaat buyurdu,
Qəm cülğadı, tutdu məni!

Mən cənnətin narı idim,
Alagöz xumarı idim,
Yüz ilin bimarı idim,
Yar gəldi sağaltdı məni!

HƏ-29-da da beş bəndlidir.

QM-65-də üç bəndlidir. II bəndin 2-ci misrası: *Qurbanam sonam telinə*
(səh. 51).

4. Gəldim

ƏA-83; səh. 22.

QM-61-də ilk misra: *Yar səni hökmdar bildim.*
II bəndin ilk misraları:

Xallarındı şimşək xanı,
Mənəm gözlərin qurbanı.

Son bəndin sonu:

Sinəmdi çarşı bazarım,
Şəkəmə nobada gəldim.

İR-də variantı:

Ala gözü nazlı pərim,
Mən bir umudvara gəldim.
Eşitdim bağman olubsan,
Alma, heyva, nara gəldim.

Xalların həvəsim xaldı (?),
Ləblərin gövhər mədəni.
Sinəndi ettar dükəni,
Nə əcəb bazara gəldim!

Qurbanın düşdü güzarı,
Artıb canım ahı-zarı.
Sinəndi çarşı bazarı,
Buz tapmadım, qara gəldim.

ƏS-də son bənd:

Düşüb Qurbanın güzarı,
Artıbdı dərdi, azarı,
Qoynundu çarşı bazarı,
Uca dağdan qara gəldim.

5. Gəlirəm mən

ƏA-83; səh. 23.

QM-61-də II bəndin 3-cü mısrası: *Qürbat elə salmayaydın*. III bəndin 3-cü mısrası: *Qurbanini zara qoydun*.

QM-65 və AD-72-də son bəndin 3-cü mısrası: *Qurbani bıçara qoydun*.

6. Pərim gəlsin

ƏA-83; səh. 23-24.

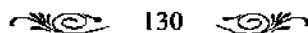
QM-61-də son bəndin 3-cü mısrası: *Gələn Qurbaninin yarı*.

QM-65-də IV bəndin 2-ci mısrası: *Yalav-yalav yanır üzü*.

AH-65-də üçbəndlik variantı:

Əyninə geyib qırmızı,
O gündən yandırır bizi.
Bu gələn vəzirin qızı,
Bundan sonra Pərim gəlsin!

Dağlar başı oldu duman,
Mümkürdən heç getməz güman,

Bu gələn axsaq Şah-Xuban,
Qoyun gəlsin, Pərim gəlsin!

Bir quş gəlir zarı-zarı,
Çıxın yollarından barı;
Bu gələn Qurbaninin yarı,
Qoyun gəlsin, Pərim gəlsin!

Misir kişinin söylədiyi variant:

Əyninə geyibdi ağı
Sinəmə çəkibdi dağı,
Bu gələn Misrin axsağı,
Yeri, sən deyilsən babım, haray!..

Əyninə geyib qırmızı,
Gün kimi yandırır bizi,
Bu gələn Qarabeyli Əhməd vəzirin qızı,
Yeri, sən deyilsən babım, haray!.

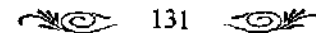
Bir quş gəlir zarı-zarı,
Duraq çıxacaq yola sarı,
Bu gələn Qurbanın yarı,
Sənsən mənim babım, haray!..

MS-in söylədiyi variant:

Yenə bədbəxt olan mənəm,
Pərim gəlsin burdan keçsin.
Bu gələn şahzadə Sənəm,
Pərim gəlsin burdan keçsin.

Əslinin yanı Kərəmdı,
Ürəyim dərdli, verəmdı.
İndi gələn baş hərəmdı,
Pərim gəlsin burdan keçsin.

Dağların başı dumandı,
Dindirmə, halım yamandı.

Bu gələn çolaq Xonamdı,
Pərim gəlsin burdan keçsin.

Bu işi qayran fələkdı,
Əlindəki boş ələkdı,
Bu gələn keçəl Mələkdı,
Pərim gəlsin burdan keçsin.

Tura yollanan Musadı,
Destində tutub hasadı.
Bu gözəl telli Nisadı,
Pərim gəlsin burdan keçsin.

Qurbani olub serseri,
Eşqindən olmuşam dəli,
Bu gələn alagöz Pəri,
Pərim gəlsin burdan keçsin.

7. Dilbər

ƏA-83; səh. 24-25.

QM-61-də I bəndin 3-cü misrası: *Ləblərini ver ağzıma*. II bəndin son misrası: *Bu mən, dilbər, bu sən dilbər*. IV bəndin son misrası: *Aşığundan küsən dilbər!*

AH-65-də üçbəndlik variantı:

Durum dolanım başına,
Aşığundan küsən dilbər!
Ləblərini sal ağzıma,
Qoy bir alım busən, dilbər!

İtirmişəm maralımı,
Dərd çəkməyən saralımı?
Gündüz kəsən qərarımı,
Gecə yuxum kəsən dilbər!

Qurbani özü də beydi,
Naz-qəmzən canıma deydi,
Nə dedim xetrinə deydi,
Bu mən, dilbər, o sən, dilbər!

QM-65-də Qazaxdan toplanmış variantı:

Durum dolanım başına,
Aşığundan küsən dilbər!
Üzüm qoyum üzün üstə,
Nə mən dinim, nə sən, dilbər!

İtirmişəm maralımı,
Bir sinəsi yaralımı,
Gündüz səbrü qərarımı,
Gecə yuxum kəsən dilbər!

Eşq atəşi yanır canda,
Mən yanıram, sən də yan da!
Bu zülm olmaz müsəlməndə,
Kafərmisən, nəsen, dilbər!?

Qurbani özünə bəydi,
Nazü qəmzən qəddim əydi,
Nə söz dedim sənə deydi?
Bu mən, dilbər, o sən, dilbər!
(səh. 301)

Respublika Əlyazmaları İnstitutunda mühafizə olunan bir cümgdə (cümg 103, B-1327/3900) şeir üç bəndlidir. İlk bəndin 3-cü misrası: *Ləblərini ver ağzıma*. II bəndin 2-ci misrası: *Ağ sinəsi yaralımı*. Son bəndin ilk misraları:

Qurbani əzəldən bəgdi,
Bəni qəmzələrin əgdi.

8. Gülə-gülə

ƏA-83; səh. 20.

QM-61-də I bəndin 2-ci misrası: *Dedim dərdim gülə-gülə*. 3-cü bəndin ilk misrası: *Qurbaniyəm, hörməmişəm*.

9. Tez-tez

ƏA-83; səh. 21.

QM-61-də I bəndin son iki mısrası:

Budu, mənə çox incidir,
Sızıldaşır yara tez-tez.

10. Qadasın aldığım

ƏA-83; səh. 22-23.

QM-61-də II bəndin son mısrası: *Məsmə, qadasın aldığım.*

11. Yetirməsin

ƏA-83; səh. 24.

SM-28-də "Adsız və təxəllüslü şeirilər" içərisində getmiş variantı:

Yeri, vəzir, qarğamışam,
Haq işini bitirməsin.
Göyden min bir bəla enə,
Birin səndən ötürməsin.

Birdən olasan sən naçaq,
Gözlərinə batsın bıçaq.
Aylən olsun səndən qaçaq,
Əkdigin bar götürməsin.

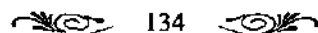
Bərk nüzle ensin başına,
Sonra tökülsün dişinə,
Gələn tüpürsün nəşinə,
Molla görse götürməsin,
Məhlənzədə it hürməsin.

(səh. 185-186)

Bu variant SM-35-də təkrar edilmişdir.

QM-61-də ikinci bənd:

Evindən düşsən qaçaq,
Sağ gözüne batsın bıçaq,

Oğul-uşaq olsun naçaq,
İstədiyin götürməsin!

Son bəndin ilk mısraları:

Qurbani qaldı burada,
Böyük Allah yetsin dada.

AH-65-də üçbəndli variantı:

Seni görüm, Qara vəzir,
Haq işini bitirməsin.
Göyden min bir bəla gəlsə,
Birin səndən ötürməsin.

Beş barmağın bıçaq olsun!
Gözlərinə sancaq olsun!
Balaların qaçaq olsun!
Qapında itin hürməsin!

Qurbani də çıxdı taxta,
Qan qusasan laxta-laxta!
Əzrayılın gələn vaxtda
Üstündə Quran olmasın!

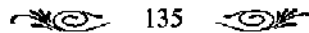
(səh. 93)

MS-də:

Vəzir, sana duam budur,
Haq diləyin bitirməsin.
Göyden min bir bəla gəlsə,
Birin səndən ötürməsin.

Əyləşibsən ağ otaqda,
Qan qusasan laxta-laxta.
Seni görüm ölə vaxtda
Dilin kəlmə götürməsin.

Qaranlıq olsun eşiyyin,
Odunən dolsun beşiyyin,
Dağılsın evin-eşiyyin,
İşin iras götürməsin.

Dərdin olsun sənın naçaq,
Gözlerinə batsın bıçaq,
Qohumların olsun qaçaq,
El cinazan götürməsin.

Sən mana olubsən xayın,
Dəstində tutubsən yayın,
Qurbanının haqq-sayın
Bar-ilahum itirməsin.

12. Şad elərlər

QM-61; səh. 176.
SM-27-də:

Sizin yerdə adət bu imiş,
Qəmgin könlü şad eylərlər.
Yeyərlər nan ilə nəmək,
Bir gündə bərbad eylərlər.

Yeri gör sən bu fələgin devrini,
Mən çəkmişəm cəfa ilə cəvrini.
Yazıq Qurbanının sınıq könlünü
Gahi qəmgin, gahi də şad eylərlər.
(səh. 137)

13. Var

QM-61; səh. 176.

14. Gedim

AH-65; səh. 308.

15. Şah Xətayi

Şeri ilk dəfə prof. V.Vəliyev çap etdirmişdir (bax: "Qaynar söz çeşməsi", 1981, səh. 91). V.Vəliyev kimi, biz də bu şeri Aşıq Mikayıl Azaflıdan yazıya almışıq. Şeirdə Qurbani üslubu, demək olar ki, hiss olunmur.

16. Keçdi

Şeir Cəbrayıl rayonunun Göyərçin Vəysəlli kənd sakini 90 yaşlı Misir kişidən yazıya alınmışdır. M.H.Təhmasibin "Azərbaycan xalq dastanları" kitabında yaxın variant verilmişdir:

Ərisin dağların qarı,
Tökülsün çaylara sarı,
Buradan keçər Qurbani yarı,
Qoymun, xanlar, yarım keçdi,
Üzü gülzarım keçdi.

Bu dağların başı bütün,
Ürəgimin başı tütün,
Qoymun, xanlar, yarım keçdi,
Gözü intizarım keçdi.

Dağ başında maral gəzər,
Tellerini darar gəzər,
Yarım məndən kənar gəzər,
Qoymun, xanlar, yarım keçdi,
Xurma gözlü yarım keçdi.
(səh. 373-374)

17. Ağacdandır

S.Paşayevin "Azərbaycan folkloru və aşiq yaradıcılığı" (1989) kitabından götürülmüşdür.

18. Qaldı

Şeir Misir kişidən yazıya alınmışdır. İlk bəndlərini əldə etmək mümkün olmadı.

QOŞMALAR

1. Bənövşəni

ƏA-83; səh. 31-32.

SM-27-də şeir içbənddən ibarətdir – III və IV bəndlər yoxdur. I bəndin 3-cü mısrası: *Ağ nəzakətilə bir dəstə bağla.*

QM-65-də də üçbəndlidir. II və III bəndlər başqa bəndlərlə qarışıqdır:

Başına döndüyüm, bağa gəl, bağa!
Üzün hörmətindən bağa nur yağa.
Dəstə-dəstə dərib taxar buxağa,
Bənəfsə qız iylər, qız bənəfsəni.

Səhər olcaq nə bülüllər oxuşdu,
Höküm olundu, süleymanlar yerişdi.
Qurbani der: Gülün vaxtı sovuşdu,
Daha iyləmərik biz bənəfsəni.

I bəndin son mısrası: *Tər sinəm üstünə düz bənəfsəni.*

QM-65-də “Aşqlar” kitabından götürülmüş variantı:

Əlləri kəsilmiş bədəsil xoryat,
Sənə kimlər dedi üz bənəfsəni?
İndi ki dərirsən, der dəstə bağla,
Tər buxaq altında düz bənəfsəni.

Tanrı səni xoş camala yetirmiş,
Səni görən aşiq ağlın itirmiş.
Mələklərmi dermiş, göydən gətirmiş,
Heyf ki, dəriblər az bənəfsəni.

Qurbani der: Könlüm bundan sayırdı,
Nə etmişəm, yarım məndən ayırdı?!
Ayrılıqımı çəkib, boynu ayırdı,
Heç yerdə görmədim düz bənəfsəni.

2. Sevinisin

ƏA-83; səh. 45.

QM-61-də II bəndin 3 və 4-cü mısraları:

Beynişan oğlanlar, şahzadə qızlar,
Onlarla danışan dillər sevinisin.

Son bənd də fərqlidir:

Qurbani der: Mən geyməyəm narıncı,
Yar da yara necə baxar zarıncı?
Almanı, heyvanı, narı, turuncu,
Onları bəsləyən əllər sevinisin.

QM-65-də I bəndin son beyti:

Başı ağ lələkli, gülgeç yanaqlı,
Telleri dağıdan yellər sevinisin.

II bənd QM-61-də olduğu kimidir. III bənd yenə fərqlənir:

Qurbani der: Mən yemərəm narıncı,
Yar yara baxarmı belə zarıncı?
Almanı, heyvanı, narı, turuncu,
Onları oynadan əllər sevinisin!

3. Namidarındır

RƏİ, cümg 103, B-1327/3900, səh. 22a. Əlyazma XX əsrin əvvəlinə aiddir.

QM-61-də variantları:

I variant:

Bir pərizad gördüm sizin ellərdə,
Bil ki, cismü cani namidarındır.
Günəş nişanəli, qəmər misalılı,
O, cahan xubinin cülvedarındır...

Dost bilse yarının gəldiyin neylər?
Yar yolunda qara bağrını teylər!
Min naz ilə yarın pişivaz eylər,
Gözəllər şuxinin sitəmkardı!

II variant:

Usta, bir qız sevdim sizin diyarda,
Cəmi gözəlliyyin o, meyyandı.
Maşallah, aydı, həm gündü şöləsi,
Mömin kimsələrin qibləgahıdı.

Canan bilse gəldicəyim, can eylər,
Canın dost yolunda ərmeğan eylər.
Qası cəllad, qəmzələri qan eylər,
Mələklər şahinin sitəmkardı.

Mənim dərsim əlifdədi, beydədi,
Bir gözəl sevmişəm, cana faydadı.
Desələr, Qurbani, bu nə sevdadı,
Söylə, bir Pərinin yadigarıdı.

QM-65-də də həmin variantlar vardır. I variantda II bəndin 3-cü mısrası:
Nəsihət qəmzənə ver ki, qan eylər. II variantda I bəndin 2 və 4-cü mısraları:
Cəmi gözəllərin o sardardı; Mömin kimsələrin səbəbkardı.

AH-65-də variantı:

Usta, sizin yerdən gözəl qız sevdim,
Cəmi gözəllər onun səbəbkardı.
Alma yanaqlıdı, laçın caynaqlı,
Şirin can şikarı, şirin sözlüdü.

Canan bilse gəldiyimi can eylər,
Canımı canına ərmeğan eylər.
Qəzəbkardı, qəmzələri qan eylər,
Mələklər şahidi, sitəmkardı.

Ala gözlü Pərim zülfü şeydadır,
Quranda oxunan əlif, beydadır.
Desələr, Qurbani, bu nə sevdadır?
Alagöz Pərimin yadigarıdı.

QM-65-də üç variantı verilmişdir.
Qazaxdan toplanmış variantı:

Usta, bir qız sevdim sizin ellərdə,
Cəmi gözəllər onun səbəbkardı;
Alma yanaqlıdı, qəmə üzlüdü,
Laçın qaynaqlımın can şikardı.

Usta, sana zərər etməz bu sözlər,
Bağında açılar gülü nergizlər;
Canan intizardı, yolunu gözlər,
Gözü yollarımın intizardı.

Canan gəlməyimi bilse can eylər,
Canını canana ərmeğan eylər.
Qəzəbnakdı, qəmzələri qan eylər,
Mələklər şahının sitəmkardı.

Ala gözlü Pərimin zülfü şeydadı,
Quranda yazılan əlif-beydədi;
Qurbani, sərində bu nə sevdadı?
Alagöz Pərimin yadigarıdı.

Laçın variantı:

Bir pəri sevmişəm, sizin cildidi,
Gözəlliği hamıya nümunvandı;
Şux göz, mina gərdən, incə bellidi,
Gecə-gündüz işi ahü zarıdı.

Əcayib gözəldi, nə xoş dilberdi,
Camalına cümlə aləm əfsərdi,
Ağzında dişləri ləli gövhərdi,
Sinəsi dağların təzə qarıdı.

Qurbani der: Zülfün ucu xəyətdi,
Qurandakı qülhüvallah əhetdi.
Desələr: "Sərində bu nə halətdi?"
Də ki, bir Pərinin yadigarıdı.

Cənubi Azərbaycan variantı:

Bir gözəl sevmişəm Döv ellərində,
Hurinin, pərinin xoş göftarıdı.
Aydı meşşatəsi, gündü meşəli,
Xublar sərdarının cümlə varıdı.

Varmı mənim kimi cana qəsd edən?
Öz-özünən seyrəgıdı dost edən?
Əmibəni ləblərindən məst edən,
Əmməyə ləbləri həməvarıdı.

İki qaşın arası dü heyyadı,
Quranda oxunan qülhüvəlladı,
Desələr: "Qurbani, sərində nə sevdadı?"
Deyərəm: "O da Pərimin bir yadigarıdı".

ƏA-83-də:

Bir pərzad görmüşəm sizin ellərdə,
Çün cismü canımın namıdarıdı.
Günəş nişanəli, qəmər misallı,
O, cahan xubinin cilvədarıdı.

Dost bilse yarınnı gəldiyin, neylər?
Yar yolunda qara bağrını teylər.
Nəsihət qəməzə ver ki, qan eylər,
Gözəllər şuxinin sitəmkarıdı.

Mənim dərsim əlifdədi, beydədi,
Bir gözəl sevmişəm, cana faydadı,
Desələr: "Qurbani, bu nə sevdadı?"
De ki, bir pərinin yadigarıdı.

MN-də:

Usta, bir qız sevdim sizin diyardan,
Cəmi gözəllərin o da yarıdı.
Aydı maşallası, gündü şöləsi,
Mələklər şahinin sitəmkarıdı.

Mən gəldiyim bilse, can qurban eylər,
Canını yolunda ərməğan eylər.
Qənzəsi cəlladdı, nəhaq qan eylər,
Tərhan qaynaqlıdı, can şıkarıdı.

Mənim dərsim əlifdədi, beydədi,
Gözəli sevmək də cana feydədi,
Desələr: "Qurbani, bu nə sevdadı",
Söylə: "Bir pərinin yadigarıdı".

İR-də:

Usta, bir yar sevdim sizin diyarda,
Cəmi gözəllərin səbəbkarıdı.
Aydı meşəlləsi, gündü şöləsi,
Mələklər şahının qibləgahıdı.

Bilse mən gəldiyim, canan can eylər,
Canın dost yolunda ərməğan eylər.
Qaşları həramı, qənzələri qan eylər,
Tərhan qaynaqlının can şıkarıdı.

Mənim dərsim əlifdədi, beydədi,
Bir gözəl sevmişəm, qaşı meydədi.
Desələr: "Qurbani, bu nə sevdadı",
Söylərəm: "Pərimin yadigarıdı".

Aşıq Məsim Səfərovdan alınmış variant da əsasən İR-dəki kimidir.
Yalnız I bənd bir qədər fərqlidir:

Usta, bir qız sevdim sizin diyarda,
Kül ələmlərin barabarıdı.
Aydı maşallası, gündü şöləsi,
Mənim tək qərbin vəfadarıdı.

4. Olmaz

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi, fond 228, siyahı 2, inv. vah. 31, daxili sıra 1, sah. 20.
Əlyazma XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərinə aiddir.

Ey Salatın, aşqların sərində,
Sənin zülfün kimi bıştab olmaz!
Camalına, Pəri, müştəq olalı,
Bidar olub, gözlərində xab olmaz!

Misir şəhri derlər, ona gəlmişəm,
Yusif-Kənan sevdasına girmişəm,
Mən fələk ayını göydə görmüşəm,
Yerdə sənin kimi mahitab olmaz!

Qurbani der: Budu səndə nəzərim,
Mən səni sevmişəm, gülüzlü yarım.
Ta sən sağ ol, şirin dilli nigarım,
Mən ölsəm, bu aləm heç xarab olmaz!

QM-65-də QM-61-də olduğu kimidir. I bəndin son misrası: *Bidar olan gözlerimdə xab olmaz.* II bəndin 2-ci misrası: *Misir şəhri derlər, ona varmışam.*

AD-72 və ƏA-83-də QM-65-dəki variantdır.

MS-də:

Başına döndüyüm, ay qeşəng Pəri,
Sənin hüsnün kimi mahitab olmaz!
Bir aşiq özəldən sevsə camalın
Necə yatar, didəsində xab olmaz!

Daim şərabında əzab olmasa,
Haq-taaladan bizə qəzəb olmasa,
Şeytan aralıqda, kəzzab olmasa,
Dünyada axradək inqilab olmaz.

Qurbaniyəm, səndə çoxdu nəzərim,
Zahirde, batində sən mənim yarım.
Ta sən ölmə, şirin dilli nigarım,
Mən ölməknən dünya heç xarab olmaz.

Verdiyimiz əsas variantdakı ikinci bəndin bu şərə və ya "Dar olmaz" şərinə aid olduğu dəqiqləşdirilməlidir.

ƏA-83; səh. 28. Başqa variantlar əsasında bəzi dəyişikliklər edilmişdir.

QM-61-də I bəndin son misrası: *Bil ki, seyragıbdan söz dəyər sana.*

II bənd:

Gəl görüm, gəl görüm kimin yarısan?
Hansı bir iyidin vəfadarısan?
Bəlkə də dayanmış dağlar qarısan,
Səhərin günəşi tez dəyər sana.

Son bəndin 2-ci misrası: *Əl uzadıb açım yaxın düyməsin.*

QM-65-də QM-61-dəki variantdır. Əlavə olaraq aşağıdakı variant da verilmişdir:

Sallana-sallana çıxdı hamamdan,
Asta yeri, gözəl, sənə göz dəyər.
Seyragıblar tənə-tənə sözləri,
Yayın bədnəzərdən, sənə göz dəyər.

Yavaş get, yavaş get, kimin yarısan?
Hansı bəxtəverin xiridarısan?
Kölgədə bəslənmiş quzey qarısan,
Sabahın yelləri tez dəyər sənə.

Qurbani der: Heç kəs yarın öyməsin,
Açılmasın çarın-çarpaz düyməsin.
Dəstələ telini, yerə dəyməsin,
Yer elə tozlanar, toz dəyər sənə.

(səh. 87-88)

QM-65-də Laçın, Kəlbəcər və Qazaxdan toplanmış variantı:

Sallanıban çıxdı gülşən bağından,
Asta yeri, gözəl, göz dəyər sana.
Seyragıbın tənə-tənə sözləri,
Yayın bəd nəzərdən, tez dəyər sana.

Yavaş get, yavaş get, kimin yarısan?
Hansı bəxtəverin vəfadarısan?

Kölgədə bəslənmiş quzey qarışan,
Sabahın yəlləri tez dəyər sana.

Qurbani der: Heç kəs yarın öyməsin,
Açsın yaxasının bəyaz düyməsin,
Dəstələ zülfünü, yerə doyməsin,
Yollar qubarlanar, toz dəyər sana.

AD-72-də I bənd:

Sallana-sallana gedən Salatın,
Gəl belə sallanma, söz dəyər sana.
Al-yaşıl geyinib durma qarşında,
Yayın bədnəzərdən, tez dəyər sana.

6. Qızların

ƏA-83; səh. 44-45.

QM-61-də I bəndin 3-cü mısrası: *Şamaxı şəddəli gərdən tutanda.*

QM-65-də II bəndin 2-ci mısrası: *Sənəyin doldurub burdan ötəndə.*
Həmin misra AD-72-də də eyni şəkildədir.

7. İstəyəm

SM-28; səh. 130.

SM-35-də II bəndin 3-cü mısrası: *Qoynunda isinə nazik əlləri.* Son bəndin 2-ci mısrası: *Zəil oldu aşığının kamalı.*

QM-61-də I bəndin son mısrası: *Mənə ola etibarı istəyəm.* II bəndin 2-ci mısrası: *Şəkərdən, nabatdan şirin dilləri.* II bəndin 3-cü mısrası: *Qoynunda isinə nazik əlləri.* III bəndin son mısrası: *Həm də ola bənzi arı istəyəm.* Son bənddə: *Zəil oldu aşığının kamalı.* AD-72 və ƏA-83-də də eyni fərqlər vardır.

8. Kənarında

ƏA-83; səh. 26.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi, fond 533, siyahı I, saxlama vahidi №63, səh. 16-da (Əfəndiyev Ziyəddin Yusif oğlunun fondu, "Cüngi-bəyaz", 1917-ci il) şərin variantı:

Bu gün bir pərinin seyrinə vardım,
Əlində şanası tel kənarında.
Siyah zülflər həlqə-həlqə, çinbəçin,
Pərçüm edib, ...bel kənarında.

Qapına gəlmişəm, sailəm, sail,
Haq verən paya qailəm, qail.
Pərimin yüzində bir cüt şəmail,
Gümüş bəzməndləri qol kənarında.

Qapına gəlmişəm, mən də hazıram,
Haq verən dərdə dərman yazıram.
Bir tərən itirmişəm, gəzirəm,
Ovlaram, gəzərəm yol kənarında.

Qurbani deyər: Mətləbinə varmadım,
Əl uzadıb qonça gülün dərmədim,
İranı, Turanı gəzdim, görmədim,
Pərim kimi gözəl el kənarında.

QM-61-də:

Bu gün bir gözəlin seyrinə vardım,
Alında şanası tel kənarında.
Qıvrım-qıvrım, həlqə-həlqə, çinbəçin,
On dörd zülfün gördüm bel kənarında.

Gəlmişəm qapına sailəm, sail,
Hər nə versən ona olaram qail,
Pərimin boynunda heykəl-həmayıl,
Lülə bəzməndi var qol kənarında.

Başına örtübdü şalü tirməçə,
Telinin üstündən vurubdu ərçə.
Qorxuram yarımın karvanı keçə,
Mən baxım yollara yol kənarında.

Qurbani der: Vüsalına varmadım,
Əl uzadıb qonça gülün dərmədim,
İran gəzdim, Turan gəzdim, görmədim,
Pərimtək bir gözəl el kənarında.

MS-də:

Bir bölük pərilər seyrə varanda,
Əlində şənəsi tel kənarında.
Dəstə-dəstə, halqa-halqa, çinbəçin,
Qurşayıb tirməsin bel kənarında.

Başına örtübdü şalü tirməçə,
Qoynunda görmüşəm qızıl ənbərçə,
Qorxuram gözəlin karvanı keçə,
Ol səbəbdən durdum yol kənarında.

Bir busə almadım yarın dilindən,
Baş tapmadım yarın fitnə-felindən,
Qurbaniyəm, bivəfanın əlindən
Bayqu kimi qaldım çöl kənarında.

9. Yeriđl

ƏA-83; səh. 34.

Dastan variantlarında rast gəlmədik. Şeir bütövlükdə və xüsusən II bənd
“Namıdandı” şerinə çox yaxındır.

10. Görmüşəm

ƏA-83; səh. 35-36.

QM-61, QM-65 və AD-72-də eyni variantdır, cüzi fərqlər var.

11. Vermərəm səni

ƏA-83; səh. 32.

QM-61-də I bəndin 3-cü misrası: *Neylərəm bostanı...*

II bəndin 3-cü misrası: *Tumaşaya gələr cəmi Gürcüstən.*

AH-65-də:

Başına döndüyüm, ey Pərizada!
Can içində cana vermərəm səni.
Neynirəm bostanı, neynirəm bağı,
Yüz bağa, bostana vermərəm səni.

Dağlarda maralsan, düzlərdə ceyran,
Ala gözlərinə mən özüm heyran.
Ordubad, Naxçıvan, Şamaxı, Şirvan,
Güllü Gürcüstana vermərəm səni.

Qurbani der: Can içində can gəlir,
Gözlərimdən yaş yerinə qan gəlir,
Üzünü görməyə Süleyman gəlir,
Külli Süleymana vermərəm səni.

12. Ləblərin

SM-28; səh. 131-132.

QM-61 və ƏA-83-də II bəndin 1-ci misrası: *Şəri-gözlə mən söylərəm
şənəyə.* III bəndin 3-cü misrası: *Ağ bədəndə incə bel, gül məməli.* IV bəndin
ilk misrası: *Tər qonçasan axır xarın olmasa.*

AD-72-də SM-28-dəki variantdır.

13. Gedirəm

QM-61; səh. 133.

AH-65-də şeir bir aşığıla dəyişmə şəklindədir. Aşıq dalbadal Qurbaniyə
aşağıdakı iki bəndlə müraciət edir:

Xab içində yatan, ey cavan oğlan,
Söylə görüm nə məkandan gəlirsən?
Ya hürüsen, ya pərisən, ya qılman,
Ya isasan, həft asmandan gəlirsən?

Nə olubdu eşq başından aşırıdır?
Nə sevdadı eşq oduna düşübsən?
Yoxsa sən də Qasım kimi yanıbsan,
İndi keçib başı candan gəlirsən?

Qurbaninin cavabı:

Aşıq, sorma mənim eşqi-halımı,
Baş götürüb Gəncə deyir gedirəm.
Zülmü qurtarmasın görüm zalımın,
Baş götürüb onca deyir gedirəm.

Ülkərdən də göydə Mərrix qəlbidi,
İki dünya padişahı bir Əlidi,
İsmim Qurbanidi, kəndim Diridi,
Qaradağdan Qarabağa gedirəm.

AH-65 variantına görə Qurbani Qasıma cavabında belə bir qoşma da deyir:

Bir müddətə calay-vətən olmuşam,
Eşqə düşüb, Gəncə deyib gedirəm.
Qəvvəs kimi deryalara dalmışam,
Eşqə düşüb, onca deyib gedirəm.

Yuxumda içmişəm onun badasın,
Eşitmişəm mən də onun sadasın,
Mən alıram nazlı yarın qadasın,
Baş götürüb, onca deyib gedirəm.

Qurbani der: Budu sözün əzəli,
Yarı görçək cavan ömrüm təzəli,
Gəncədə sevmişəm belə gözəli,
Mətləbimdi, mənə deyib gedirəm.
(səh. 308-309)

Misir kişidən aldığımız variantda əsasən Qurbani anası ilə deyir. Təəssüf ki, Qurbaninin sözləri natamam olduğu kimi, anasının sözləri də natamamdır:

Qurbani

Ana, halal eylə, südün əmmişəm,
Yad eləyib bir diyarə gedirəm.
Kəsilibdi tamam səbrü qərarım,
Həkim deyib o loğmana gedirəm.

Anası

.....

Qurbani

Bir oynayan qaşlı, bir ay qabaqlı,
Bir püste dəhanlı, nəsrin buxaqlı,
Bir şahı sonalı, bir sahibazlı,
Şəhrin bilib, o Gəncəyə gedirəm.

Anası

Mollan Məhəmməddi, gəlib səfərdən,
Başına alıbdı emnamə zərdən,
Haq saxlasın səni xofvü xətdən,
Qəsd eləyib şirin cana gedirsən.

14. Pəri üçün gəlmişəm

QM-61; səh. 157-158.

SM-28-də:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Vallah, billah, Pəri üçün gəlmişəm.
Yarı eşq oduna büryan olduğum,
Vallah, billah, Pəri üçün gəlmişəm.

Hec çıxmıdım nazlı yarın köşkünə,
Bulanmadım ənberinə, müşkünə,
Şahi-mərdan həzrət Əli eşqinə
Vallah, billah, Pəri üçün gəlmişəm.

Qızılgülü dəstə-dəstə dərən var,
Dəribəni tirmə üstə sərən var,
Qurbani der: Onu mana verən var,
Vallah, billah, Pəri üçün gəlmişəm.

SM-35-də bu variant verilmişdir. Son bəndin 2-ci mısrası: *Dəribəni tirmə üstə sərən var.*

QM-65-də I bəndin ilk mısrası: *Başına döndüyüm Gəncənin bayi.* II bəndin ilk mısrası: *Kiçiklərdən xəta, böyükdən ata.*

QM-65-də şerin Qazaxdan və Şamaxordan toplanmış bir variantı verilmişdir. Bu variant SM-28-ə uyğundur. Cüzi fərqləri var.

II bəndin 3-cü mısrası: *Məhəmməd peyğəmbər, Əli eşqinə.*

III bənd:

Qızılgülü dəstə-dəstə dərən var,
Dəribəni də məhrəbaya sərən var.
Qurbani der: Onu mənə verən var,
Vallah, billah, bacım üçün gəlmişəm.
(səh. 298-299)

AH-65-də:

Başına döndüyüm, ey Abdulla xan!
Mətləb budu: Pərim üçün gəlmişəm.
Namiyəm, nadanam, həm də cavanam,
Mətləb budu: Pərim üçün gəlmişəm.

Əyninə geyibdi pust ilə dəri,
Qurbani yolunda qoyub can, səri.
Gizlini Nigardı, aşkarı Pəri,
Mətləb budu: Pərim üçün gəlmişəm.
(səh. 91-92)

AD-72-də SM-35-dəki, ƏA-83-də QM-61-dəki variant verilmişdir.

15. Heyran elədi

QM-65; səh. 42,

QM-61-dəki bundan az fərqlənir. I bəndin 3-cü misrası: *Bunça ki gözəli
bulmadı könül.* II bəndin 3-cü misrası: *Bir təklif eylədi, getdi içəri.*

QM-65-də Qazax, Şemkir və Laçından toplanmış variant:

Bu gün bir Pərinin seyrinə vardım,
Məni camalına heyran eylədi.
O nazik əlilə tutdu elimdən,
Gəzdirib bağında seyran eylədi.

Sənəm bağçasında oynar gülünən,
Qalaydım yanında aynan, iliynən,
Yar bizi saxladı min bir dilinən,
Əylədib üç gecə mehman eylədi.

Ağır mərəkelim, ağır qonaqlım,
Zivər küləcəlim, Gəncə papaqlım,
Bir naqafil baxdı aslan qabaqlım,
Camı zabanımı candan eylədi.

Keçmək olmaz bu dünyanın malından,
Doymaq olmaz yarın xəttü xalından,

Ay doğdu Pərimin gül camalından,
Görcək tamam ellər bayram eylədi.

Əsli xanзадadı, ismidı Pəri,
Qurbani yolunda qoyubdu seri.
Özü təklif etdi, girdik içəri,
Üzdən bir cüft buse ənam eylədi.

MS-də:

Hatəm bağçasında bir gözəl gördüm,
Məni camalına heyran eylədi.
Təklif buyurdu ki, dur gəl otağa,
Danışiban mənən səhbət eylədi.

Yar, əməydim ləblərinin balından,
Göz götürməm yarın xəttü xalından,
Bir ay doğub yarın meh camalından,
Bizim ellər görcək bayram eylədi.

Hatəm bağçasında oynar gülünən,
Əyləşəydım yar yanında ilinən.
Qurbanini yüz min şirin dilinən
Bir gözəl apardı, mehman eylədi.

İR-də:

Hatəm bağçasında bir gözəl gördüm,
Məni camalına heyran eylədi.
Əyləndim ki, mən də qalam yanında,
Gəzdirdi bağları seyran eylədi.

Yar geyinib yaşılınan, alınan,
Öpən olmaz onun xəttü xalından,
Bir ay doğub onun meh camalından,
Bizim ellər gördü, bayram eylədi.

Kecabəsin gördüm altı dayaqlı,
Əcəb qanacaq, qərib qonaqlı.
Mən gələndə baxırdı ay qabaqlı,
Dindirdikcə mənı candan eylədi.

Hətəm bağçasında oynar gülünən,
Gəldim qapısında qalam ilinən.
Tifil Qurbaninin şirin dilinən
Əyləyib bir gecə mehman eylədi.

16. Almağa gəlmişəm

QM-61; səh. 159-160.

QM-65-də II bəndin 2-ci mısrası: *Mən öləndə kimlər onu yöncüdü?*

QM-65-də Qazax və Tovuzdan toplanmış variant:

Səfil-səfil gezdim dağ ətəyində,
Bu yaylaqdan qar almağa gəlmişəm.
Arı kimi bal üstündə sızlaram,
Zənbur mənəm, bar olmağa gəlmişəm.

Bu görükən Savalanın dağıdı,
Seyraqıblar tamam mənə yağdı.
O Perinin qoynu cənnət bağdı,
Müşəriyəm, nar almağa gəlmişəm.

Ağalar ağası, şahların şahı,
Odu mərd iyidlər püştü, pənahi,
Qurbanıyem, budu sözün kütahı,
Müxtəsəri, yar almağa gəlmişəm.
(səh. 299-300)

İR-də:

Səfil-səfil düşdüm dağ kənarına,
Sizin dağdan qar almağa gəlmişəm.
Arı kimi bal üstündə sızlaram,
Zənbur kimi şan almağa gəlmişəm.

Pərimin züfləri Kəbənin küncü,
Hər haramnan deyse, yaram çox inci,
Ağız püstə, göz piyalə, diş inci,
Sizin dağdan qar almağa gəlmişəm.

Dərin-dərin deryalara dalmışam,
Şirin canım eşq oduna salmışam.
Desələr, Qurbani, nəyə gəlmişəm,
Müxtəsəri, yar almağa gəlmişəm.

MN-də:

Bahar fəsli, yaz ayları gələndə,
Yaylaqlardan qar almağa gəlmişəm.
Könlüm quşu dövr eleyir bağları,
Zənbur mənəm, şan almağa gəlmişəm.

Yarımın qaşları Kəbə küncüdü,
Mən gələndə ala gözlər yoncudu.
Ağız sədəf, dürr-dəhəni incidi,
Sərraf mənəm, dürr almağa gəlmişəm.

Gecə-gündüz mən ha çəkirəm ahı,
Yetiş sən dadıma, ey qiblegahı.
Qurbanıyem, budur sözün kütahı,
Müxtəsəri, yar almağa gəlmişəm.

17. Ondan öldür

QM-65; səh. 39.

QM-61-də verilən variant bununla eynidir. Cüzi fərqləri var. I bəndin 3-cü mısrası: *Sən ol tanrı, mənə səbəbnak olma.* II bəndin ilk mısrası: *Qəm evliyəm, dindirməsən dinnəmə.* II bəndin son mısrası: *Apar qız qoynuna sal, ondan öldür.* Son bəndin 2-ci mısrası: *Ta ölünca o qıza mən qurbanam.*

18. Deyərsən

Aşıq Məsim Səfərovdan yazıya alınmışdır.

QM-61, QM-65, AD-72 və ƏA-83-də üçbəndlidir və eyni variantdır.

QM-61-də:

Şahi-xuban, mənim ərzi-halımı,
Əlbət-əlbət, nazlı yara deyərsən!
Xəstə düşdüm, qaldım onun kuyında,
Üzü dönmüş sitəmkara deyərsən!

Səni o görəcəyin, əlbət, dindirir,
Aşiq məşuqunu oda yandırır,
Dərdim anbar-anbar, dərman qurtarı,
Mən qalmışam nə avara, deyərsən!

Qazanmadıq bu dünyanın malını,
Geyinmədik yaşılını, alını,
Dərli Qurbaninin ərzi-halını
Yalvara-yalvara yara deyərsən!
(səh. 149-150)

QM-65-də II bəndin 3-cü misrası: *Dərdim anbar-anbar, dərmanım biri.*
AD-72-də ikinci bənd:

Səni o görəcəyin əlbət dindirdi,
Aşiq məşuqunu oda yandırdı,
Dərdim anbar-anbar, dərmanım birdi,
Mən qalmışam nə avara, deyərsən!

ƏA-83-də II bəndin 2-ci, 3-cü misraları: *Aşiq məşuqunu oda yandırdı;*
Dərdim anbar-anbar, dərmanım Pəri.

QM-61, **QM-65** və **AD-72**-də son bəndin 3-cü misrası: *Dirli Qurbaninin ərzi-halını...*

QM-65-də Qazaxdan toplanmış variant:

Sizə qurban olum, xan cəlladları,
Mənim bu dərdimi yara deyərsiz!
Canan xəbər alsın ərzi-halımı,
Könlü qəmgin, güntü qara deyərsiz!

Yetsəniz Pərimin xaki-rahına,
Könlü səcdə qılar haq dərğahına,
Otağından çıxar seyrəngahına,
Yanıncaq tez vara-vara deyərsiz.

De ayrılıq Qurbanini öldürər,
Sarıliban gül rengini soldurar,
Pəri xanım sizi nə növ dindirər,
Pərvanə dərdini nara deyərsiz!
(səh. 298)

AH-65-də ikibəndli variant:

Ay Şah-Xuban, mənim ərzi-halımı,
Gəder olsan, nazlı yara deyərsən.
Xəstə qaldım, yandırdım onun küyündə,
Üzü dönmüş beqərə deyərsən.

Axıb-axıb deryalara dolmuşam,
Sarıliban gül rengi tək solmuşam.
Qurbanim, indi dustaq olmuşam,
Üzü dönmüş xoş Nigara deyərsən.
(səh. 92)

19. Üzüldü

QM-61; səh. 148-149. Başqa mənbələrdə rast gəlmədik.

20. Bilmədinmi sən

QM-61; səh. 153.

QM-65 və **AD-72**-də təkrarlanan misra: *Yar, mənim gəldiyimi bilmədinmi sən?*

21. Yar

QM-61; səh. 150. Başqa mənbələrdə rast gəlmədik. Hiss olunur ki, şeir yarımçıqdır: ilk və son bəndləri yoxdur.

22. Bu qızın

Aşiq Məsim Səfərovdan yazıya alınıb.

23. Gətirir

ƏA-83; səh. 33.

QM-61-də rədif "gətirir" şəklindədir: *İrəngin dağlardan lala gətirir.*

24. Sənə qurban

QM-61; səh. 194.

“Azərbaycan aşığı və el şarları” (c. I, 1983) kitabında qoşma müəyyən fərqlərlə Aşıq Abbas Tufarqanlıın şeirləri içərisində verilmişdir (səh. 82). Maraqlıdır ki, burada möhür bəndində aşığın adı yoxdur:

Qadasın aldığı, nədən mələlsən?
Əgər lal isənsə, dil sənə qurban!
Gümüş neşlər ilə tökdün qanımı,
Nazik əllərlə sil, sənə qurban!

Mal gedər otlayar dağın içində,
Piltə şölə verər yağın içində,
Bağbanı dindirdim bağın içində,
Dedi: Süsən, sünbül, gül sənə qurban!

Başına döndüyüm, gözləri xəndan,
Turuncılar baş verib çıxıb yaxandan.
Dedim: Gözəl, bir busə ver o xaldan.
Acıqlandı, dedi: Al sənə qurban!

25. Açılmış

QM-61; səh. 151.

SM-28-də variantı:

Xam hərəm bağını seyran etlədim,
Sanasan bağçada güllər açılmış.
Üreyimdən götürüldü dərd ilə qubar,
Xoş göftar və şirin dillər açılmış.

Hasıl oldu Qurbaninin diləyi,
Tanımaram soltanı, bilməzəm bəyi.
Mirvari qolbağı, şümşad biləyi,
Dal gərdəndə siyah tellər açılmış.

26. Ras gəldim

QM-65; səh. 65.

QM-61-də I bəndin son misraları: *Almasın, heyvasın dərdim, düşürdüm; Könül istədiyi nara ras gəldim.* II bəndin 3-cü misrası: *Sinəni bənzəldi şonqar yuvası.* III bəndin 3-cü misrası: *Yeddisinə bağda gəzar etlədim.*

27. Gəzə-gəzə mən

QM-61; səh. 153.

QM-65, AD-72 və ƏA-83-də eyni variantdır. ƏA-83-də III bəndin 3-cü misrası: *Bir əlində fanus, yanında xuban.*

SM-28-də:

Altı yol gəlmişdim, bununla yeddi,
Öldüm bu bağcanı gəzə-gəzə mən.
Dedim (bir) yar sevdim, unudub getdi,
Öldüm bu bağcanı gəzə-gəzə mən.

Pəri sana qurbandı, Dirili Qurban!
Yolunda qoyubdu o baş ilə can.
Bir əlimdə fanus, yanımda Xuban,
Öldüm bu bağcanı gəzə-gəzə mən.
(səh. 136)

28. Xoş gəldi

QM-61; səh. 152.

QM-65-də son bəndin 3-cü misrası: *Saldın bağa küllü cəmi dostların.* ƏA-83-də də eyni variantdır.

29. Deyiləm

QM-61; səh. 190-191.

Əvvəlki iki bəndi QM-65-də də verilmişdir (səh. 306).

30. Pərinə

ƏA-83; səh. 27-28.

QM-61-də II bəndin ilk misraları:

Əvvəlcə oxuduğumu yazardım,
Gəzməmişdim, qədəmini azardım.

31. Ürəyimdə

QM-61; səh. 180.

ƏA-83-də II bənd:

Məhəbbət bir dərya, keçə bilmirəm,
Ayrılıq şərbətin içə bilmirəm,
Sırr sözüm yadlara açə bilmirəm,
Gedər qiyamətə dağ ürəyimdə.
(səh. 27)

HƏ-29-da:

Bimürvətin, biinsafın balası,
Mən seni süymüşəm sağ ürəyimdə.
Həsret çəkdim ortalıqda gül əkdim,
Qara nöqtə qoydun ağ ürəyimdə.

Mərifətsiz şərbətin içə bilmərəm,
Şəriət bir deryadır, keçə bilmərəm,
Sırr sözüm yadlara açə bilmərəm,
Gedər qiyamətə dağ ürəyimdə.

Qurbani qurtarmaz qəm bəlasından,
Göz doymaz gözlərin təmənnasından,
Qiyamət odunna, eşq havasından
Əridi, qalmaqda yağ ürəyimdə.

32. Pəri

Aşıq Məsim Səfərovdan yazıya alınmışdır.

İR-də variantı:

Sədanı eşitdim gəldim buraya,
Deyirlər dərs alır Qurana Pərim.
Bəzirganlar mətah töküb bazara,
Sövdagərlər gəlir meydana, Pərim.

Danış, danış, mən eşidim dillərin,
Görsə bülbul fəğan eylər güllərin.
Rumü Qeysəridə yoxdu xalları,
Kafer görsə gələr imana, Pərim.

Qurbaniyəm, ay qız, yandırma bizi,
Sədan alıb Mərənd ilə Təbrizi,
Sevməmə sənədən qeyri bir özge qızı,
Eşqindən olmuşam divana, Pərim.

33. Pəri

QM-65; səh. 62.

QM-61-də:

Bir alma göndərdim, üstü mixəkli,
Almadı almanı bağı daş Pəri.
Eşq oduna yandım-yandım, kül oldum,
Od tutub alışdım əl-ataş, Pəri!

Bülbul ayrılığı sitəmdi gülə,
Güləbatın düzüb süsən sünbülə.
Altından nimitənə, üstədən silsilə,
Düzübsən gerdənə daşa-qaş, Pəri!

Qurbani dəmi-bəlayə qalandı,
Yar yolunda şirin canı talandı.
Göz önündə ecəl quşu dolandı,
Can gedir, cəsədlə halallaş, Pəri!
(səh. 181)

MS-də qoşma QM-65-ə uyğundur. I bənddə *almaz* deyil, *alma* işlənmişdir. II bəndin son mısrası: *Sərəndazın atıb başabaş Pəri*. Son bəndin son beyti:

Yeri, göyü yaradandan diləndim,
Qurbani gedərkən halallaş, Pərim!

Həm də burada rədif “Pəri” deyil, “Pərim”dir.

34. Nədəndi

SM-28; səh. 132-133.

SM-35-də təkrar edilmişdir (səh. 222).

QM-61-də I bəndin ilk mısrası: *Ey nəzənin sənəm, bu gen dünyada*. 3-cü misra: *Gər sənin adına deyilib şahbaz*. II bəndin son mısrası: *Şölasinə kinli baxmaq nədəndi?*

ƏA-83-də son bəndin 2-ci və 4-cü mısraları:

Qurbanidi, bir şey istər, sevdiiyim,

Söylə görüm bəs bu yaşmaq nədəndi?

AD-72-də II bəndin 3-cü mısrası: *Öz əlinlə yandırdığın çırağı*.

35. Sayalanıbdır

HƏ-29; səh. 3.

QM-65-də:

Nəzakət vaxtında, kublar çağında,
Baxdım yar yanağı sayalanıbdı.
O alma yanağı, büllur buxağı,
O zəhri zülfləri halqalanıbdı.

O zəhri zülfləri, köksündə çəprəs,
Zər zərbab üstündən, ətləsi çərəkəs,
Yaxası müressə, çatqısı Gülgez,
Çarqatının ucu sürmələniydi.

Qurbaniyəm, dərdim etdim hekayət,
Kimlərdən eyləyim kime şikayət?
Pərim bir görünə, edəm ziyarət,
Canım yar yolunda cəfalanıbdı.

Bu varianta aid qeydlərdə deyilir: “Bu da çox pozulmuş qoşmalardandır. Birinci bəndin birinci mısrası, eləcə də ikinci bənd, görünür, çox pozulmuşdur” (səh. 301).

Pozulmuş olsa da, QM-61-ə nisbətən bu variant bir qədər səlisdir. Məsələn, QM-61-in 2 və 3-cü bəndlərinə diqqət yetirmək kifayətdir:

O zəhri-zülflərin, kokəs kəmərkəs,
Zər zərbab geyibdi, atlas-çərəkəs,
Yaşılı müyessər, çatqası gülgez,
Çarqatının üzü sürmələniydi.

Qurbaniyəm, dərdim edim hekayət,
Kimlərin əlindən edim şikayət?
Pərimi görəndə edim ziyarət,
Canım yar yolunda cəfalanıbdı.

36. Yetincə

QM-61; səh. 174.

QM-65-də son bəndin 1-ci mısrası: *Qurbani, sözlərin yara asta söylə*. 3-cü mısrası: *Bir ac qarın doydu, yar az tasa eylə*. Bu hal AD-72-də də belədir.

ƏA-83-də birinci misra: *İstəyirsən gəlib mənə yetəsən*. Son bəndin 1-ci mısrası: *Qurbani, sözlərin yarasta söylə*.

MS-də:

İstəyirsən gəlib mənə yetəsən,
Ayaq götür ta ki mənə yetincə.
Ömür bağçasının gülün dərdir,
Dost bağının kənarına yetincə.

Hər kəs nə iş tutsa gələr başına,
Əl aparmaq olmaz haqqın işinə,
Suyu gələr çatır novun başına,
Həsət çəkər ta ki pərə yetincə.

Qurbani, sözlərin bir asta söylə,
Sızıldaşır yaram, yar, asta söylə.
Bir ac qarın doydu, bir ehsan eylə,
Nagah-nagah könüllərə yetincə.

Aşıq Əhməd Sadaxlıda qoşmanın rədifini "dəyincə" sözüdür:

Budur, şah, qapına dada gəlmişəm,
Yüz min yolun kənarına dəyincə.
Könlüm evin qonça gülün dərdilər,
Dost bağının kənarına dəyincə.

Qurbani, sözünü rastına söylə,
Sızıldar yaralar, yara asta söylə.
Bir ac qarın doydur, bir ehsan eylə,
Nagah-nagah köüllərə dəyincə.

37. Gül üzə

ƏA-83; səh. 41.

İlk dəfə QM-61-də çap olunmuş (səh. 194) və azacıq təkmilləşdirilməklə ƏA-83-də verilmişdir; absb şəklində I bənd yoxdur. Bundan əlavə, hazırkı ilk bəndi cinas əsasında qurulduğu halda, digər bəndlərində cinasdan istifadə edilməmişdir.

QM-61-də I bəndin 2-ci mısrası: *Qara zülfün qoy tökülsün tel üzə.*

38. Gəlin

QM-61; səh. 135.

ƏA-83-də eyni variantdır (səh. 46).

39. Nə sinə bağlar

QM-61; səh. 190.

Eyni şəkildə QM-65-də verilmişdir (səh. 306).

40. Gürcünün

AH-65; səh. 85, 309.

İki bəndi dastanın Humay variantında, bir bəndi isə həmin variantda aid qeydlərdə verilmişdir. Sonrakı bəndlərdən görünür ki, I bəndin 2 və 4-cü mısraları fərqli imiş.

41. Olar inqilab

QM-61; səh. 194.

42. Üzmə sən bari

AH-65; səh. 94.

43. Göründü

Aşıq Museyib Nəsimovdan yazıya alınmışdır.
MS-də variantı:

Xublar küçəsində bazar eylədim,
Muraz bağçasının bari göründü.
Əl uzatdım yarın baxçasın açam,
Səyyad, Savalanın qarı göründü.

Qaşları qəhr eylər ayılən güne,
Gözlərin kafəri götürər dinə,
Məmələrin şahrat, o yaylaq sinə,
Gözümə Gürcüstan nari göründü.

Qaşların qaradı, kirpiyin oxdu,
Gözlərin taladı, İramı yıxdı,
Ay tək bədirlənib, gün kimi çıxdı,
Tifil Qurbaninin yarı göründü.

44. O zahmdadı

Aşıq Məsim Səfərovdan yazıya alınmışdır.

45. Qiyamədəndir

Aşıq Məsim Səfərovdan yazıya alınmışdır.

46. Sellənir

SM-27; səh. 229.

Cüzi fərqlərlə QM-61, QM-65, AD-72 və ƏA-83-də də verilmişdir.

QM-61-də III bəndin 2-ci misrası: *Ər isən kəs namərdən əl, dilən.* IV bəndin 2-ci misrası: *Xalq içrə hiş edər namusun, arın.*

QM-65-də II bəndin 2-ci misrası: *Qayıtsa artırar dərdim təzə əldən.*

ƏA-83-də rədif: *selləni, gülləni, balləni...*

47. Bağlasın

QM-61; səh. 177.

QM-65-də II bəndin 2-ci misrası: *Canan gəlib göz evimdən ötmədi.*

AD-72-də son bəndin 3-cü misrası: *Desələr, necə oldu o binəva, de.*

ƏA-83-də III bəndin 3-cü misrası: *Desələr necə oldu o beynəva da.*

QM-65, AD-72 və ƏA-83-də 2-ci misra: *Yara deynən yaralarım bağlasın.*

48. Gündər

Aşıq Museyib Nesibovdan yazıya alınmışdır.

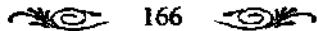
49. Saqinin

QM-61; səh. 164.

İlk dəfə Salman Mümtaz tərəfindən çap olunmuşdur. SM-28-də üçbəndlidir:

Varmı mənim kimi bir qanı dolmuş,
İçki qurmuş otağında saqinin!
Cümləsini bir-birinə çalıcı,
Qanlar oynar ayağında saqinin!

Humay kimi dövr edirəm havada,
Babam öldü, yetim qaldım yuvada.
Bir əli əllərdə, ağzı duada,
Bir əli də ayağında saqinin.

Qurbani der: Gözüm yaşı töküldü,
Həzrət Əli o əmrə də vəkilidi,
Rizə-rizə oldu, qıyma çekildi,
Qara bağrım bıçağında saqinin.
(səh. 137)

QM-65 və AD-72-də ilk misra: *Başına döndüyüm, alagöz Pəri!*
İR variantı:

Başına döndüyüm alagöz Pəri,
İşin qurmuş otağında saqinin.
Çahar iqlim bir-birinə vurulu,
Qanlar oynar buxağında saqinin.

Ayılən gün bir-birinə çatılı,
Sevdiciyim yağa, bala qatılı.
Doğram-doğram olub mərə tutulu,
Qara bağrım bıçağında saqinin.

Qurban deyər: Bu dörd mende qalınca,
Canım çıxdı yar xətrim alınca,
Payız gecələri səhər olunca,
Çəşmim yağı çıraqında saqinin.

50. Qal olu

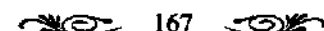
ƏA-83; səh. 48.

QM-61-də ilk bəndin 3-cü misrası: *Səni bir bəlayə giriftar eylər.* II bəndin ilk misrası: *Qırqlar məclisində söylənir adım.* 3 və 4-cü misralar: *Su yerinə qan içici cəlladam, Bilmək olmaz, uryan qılinc dal olu.* III bənd:

Camalda Yusifsen ibni Yəqubun,
Aləmə şəms olub hüsnü həbibin.
Ala gözlü, şirin sözlü məhəbubun
Zənəxdanı dörd şöləli xal olu.

Son bəndə:

Günəş nə yandırır, qəmər nə yaxar,
Qətrelər oynayır ümməna axar,

Qurbani der: kim şahna kəc baxar,
Onun kamalına tez zaval olu.
(səh. 160-161)

QM-65-də ilk bəndin son misraları:

Səni min bəlayə giriftar elər,
Bilmək olmaz, qəbzəsində əl olu.

QM-65-də qoşmanın Qazax və Tovuzdan toplanmış bir variantı da verilmişdir. Üçbəndli bu variant ƏA-83-ə çox uyğundur. I bəndin son misrası: *Bilmək olmaz, qəmzəsində əl olu.*

Qoşma ilk dəfə SM-28-də verilmişdir. ƏA-83 bu variantla eynidir. Bir neçə söz dəyişdirilmiş, III bənd əlavə edilmişdir.

Bu variant SM-35-də də təkrar edilmişdir. Yalnız II bəndin son misrası dəyişdirilmişdir: *Sağ əlində əlif qəddim dal olu.* Həm də rədif "olu" şəklində salınmışdır.

Bu variant olduğu kimi AD-72-yə daxil edilmişdir (səh. 26).

İP-də variantı:

Dedim, könül, sevmə xublar xubunu,
Onun hər muyində min-min qan olu.
Demək olmaz, səni salar bəlayə,
Demək olmaz, qəmzəsində əl olu.

Hüsnü Yusifdi, camal Züleyxa,
Cahanda günəşdi o məh camalın.
Bir uzun boylu, bir sona məhbubun
Zənəxdən dörd şöləli xal olu.

Selmi revantək hər yana axar,
Keçən aşıqları zindana töker,
Qurbani der: Hər kimi şahna kəc baxar,
Onun kəm ağlına tez zaval olu.

Göründüyü kimi, variant çox qüsurludur.

51. Bidad eylədim

SM-28; səh. 133-134.

Bu variant SM-35 və AD-72-də də olduğu kimi verilmişdir. AD-72-də son bəndin 2-ci misrası: *Seyrağıblar həm sağında, solunda.*

QM-61-də:

Qəm əlindən sine yırtmış, baş açmış,
Hicr əlindən dadı bidad eylədim.
Özüm öz əlimlə yıxdım evimi,
Müddəilər evin abad eylədim.

Töxmi-həsret sinem üstə əkdirdim,
Gözümün yaşıyla bəhrə yetirdim.
Cəfa çəkdim, dərd xırmanı götürdüm,
Onun adın töhmətabad eylədim.

Gözlerimdən zərre-zərre yaş kəsdim,
Yar yolunda üz döşədim, baş kəsdim,
Şirin sevdim, Fərhad kimi daş kəsdim,
Onu Bisütunda abad eylədim.

Gözəllər yığılmış sağü solunda,
Fələk məni qoymuş min dərd əlində,
Qurbani der: Bivəfalar yolunda
Heyf, cavan ömrüm bərbad eylədim.
(səh. 151)

QM-65-də son bəndin misrası: *Mələklər yığılmış sağü solunda.* 3-cü misra: *Qurbani der: Bivəfa yar yolunda...*

ƏA-83-də SM-28-dəki variantdır, müəllif QM-61-dəki II bəndi də əlavə etmişdir.

MS-də:

Ayaq alar bicadınan, dadınan,
Yar, qapında dadı bidad eylədim.
Özüm öz əlimlə yıxdım evimi,
Müddəilər könlünü şad eylədim.

Gözlerimdən qətrə-qətrə yaş kəsdim,
Üz döşədim, yar yolunda baş kəsdim.

Şirin sevdim, Bisütunda daş kəsdim,
Şahzadə adımı Fərhad eylədim.

Şahzadələr şahın dutub qolunda,
Şairlər oxuyar sağü solunda.
Qurbaniyəm, bivəfa yar yolunda,
Heyf, cavan ömrüm bərbad eylədim.

52. Məndən

SM-28; səh. 134.

Eyni şəkildə SM-35-də də çap edilmişdir.

QM-61-də variantı:

Duran dağlar, sənle həmdərd olmaram,
Dağlar, əsirgədin qarı da məndən!
Seyrağının tənə-tənə sözləri
Vurdu ciuda saldı yarı da məndən!

Bu köynəyin, bu yaxası, bu bağı,
Bu sinəmin bu düyünü, bu dağı.
Bağban idim, mən becərdim bu bağı,
Bağban əsirgədi narı da məndən!

Bu dünya dediyin bir boş ələkdə,
Haqqın min bir adı dildə gərəkdə,
Qurbani der: Çərxi dönmüş fələkdə,
Cəbr ilə ayırdı yarı da məndən.

(səh. 185)

QM-65-də son misra: *Cəbr ilə ayrıldı Pəri də məndən.*

Aşıq Hüseyn Şəmkirinin qoşmaları içərisində də eyni rədifli qoşma vardır. Həmin qoşmanın I, II bəndləri Qurbani qoşmasının QM-65 variantı ilə çox uyğundur (bax: "Azərbaycan aşıqları və el şairləri", c. I, 1983, səh. 305-306). Görünür, Şəmkirinin də belə bir qoşması olmuş (son bənd bunu təsdiq edir) və aşıqlar həmin qoşmaların bəndlərini qarışdırmışlar.

53. Qal indi

QM-61; səh. 136.

QA-83-də eyni variantdır. Son misra: *Ağla, canan deyib ağla, qal indi!*

"Azərbaycan aşıqları və el şairləri" (c. I, səh. 107-108) kitabında Xəstə Qasımın qoşmaları içərisində verilmiş "Qal indi" Qurbaninin bu şerinin bir variantı kimidir:

Obalarımız səf-səf olub yüklənir,
Başı ala qarlı dağlar, qal indi!
Biz içmədik abi-kövser suyundan,
Soyuq sular, tər bulaqlar, qal indi!

Bivəfasan, heç görmədin vəfan, yar!
Tifil ikən çox çəkmişəm cəfan, yar!
Mən öləndə kimlər sürər səfan, yar!?
Fərş döşənmiş ağ otaqlar, qal indi!

Bivəfasan, vəfan yoxdu dünyada,
Aşnanın sirrini verərsən yada,
Şamamanı dərdirirsən xoryada,
Sebzə-bostan, sarı tağlar, qal indi!

Xəstə Qasım, tamam oldu sözlərim,
Eşq ucundan kabab oldu gözlərim,
Qerib yerdə, yad ölkədə gözlərim,
Vətən deyib ağla, ağlar qal indi!

Qurbaninin şerində dağlara ardıcıl müraciət var, dağların vəfasızlığından söhbət gedir, bu variantda isə birdən-birə obyekt dəyişir və aşıq sevgilisinin vəfasızlığından gileylənir. Qurbani özünün vətəndən, dağlardan ayrı düşdüyünü qeyd edir, burada isə obaların "səf-səf olub" köçməsinə danışıq. Görünür, Xəstə Qasımın da eyni rədifli şeri olmuş, lakin aşıqlar onu olduğu kimi mühafizə edə bilməmiş və Qurbaninin şeri ilə qarışdırmışlar.

54. Qaldı

Aşıq Məsim Səfərovdan yazıya alınmışdır.

55. Mənim

SM-27; səh. 230.

QM-61-də:

Mürşidi-kamilim, şah oğlu şahım,
Bir ərzim var qulluğuna, şah, mənim.
Əziz başın üçün oxu naməmi,
Agah ol halımdan gahbagah mənim.

Yığılıban bir araya gəldilər,
Şirin canım eşq oduna saldılar,
Döydülər, söydülər, yarı aldılar,
Axitdılar göz yaşım billah mənim.

Dərin-dərin deryalara boyladı,
Xəncər alıb qara bağrın teylədi.
Oğlu ölmüş vəzir qəza etlədi,
Getməz damağımdan dudi-ah mənim.

Talib olan dersin alar pirindən,
Qəvvas olan dürr götürər dərindən,
Gözü yaşlı keçdim Xudafirindən,
Yüküm oldu qəmü hicran, ah, mənim.

Oxuyur bülbüllər, budu gəldi yaz,
Qurbaninin canı yolunda niyaz,
Sərim sədağadı, üzüm payendaz,
Candan qeyri yoxdu bir mətah mənim.
(səh. 187)

QM-65-də I bənd:

Mürşüdü kamilim, Şıx oğlu Şahım,
Bir ərzim var qulluğuna, şah, mənim.
On bir aydı sər tövləndə bəklədim,
Olsana dərdimə bir agah mənim.
(səh. 69-70)

AH-65-də:

Mürşidi-kamilim, Şıx oğlu, Şahım,
Bir ərzim var qulluğuna, şah mənim!

Oxu ərizəmi, bil sən dərdimi,
Dərdimdən olğan bir agah mənim.

Bir ah çəkdim, gəldi ahım dərindən,
Ağlım, huşum oynar, keçər sərimdən,
Körpü düşdü, keçdim Xudafirindən,
Mürşüdümsən, yetir dərmana məni.

Yay olanda gün əritməz qarımı,
Mən sənə bağladım ümidvarımı,
Əlimdən aldılar Pəri yarımı,
Mürşüdümsən, yetir yarımə məni!

AH-65-də bu variantın 3-cü bəndindən əvvəl bir bəndlik başqa bir qoşma verilmişdir:

Qış gedibən, yaz ayları gələndə,
Dağlar damanından qar istər könül.
Huri, pəri, melekələri görəndə,
Xəstəyəm, onlardan nar istər könül.

(səh. 96)

Ümumən, bu bəndlər çox pozuqdur.

QM-65-də Qazax və Tovuzdan toplanmış variant:

Ay mürşidim, kamim, dinim, imanım,
Bir ərzim var qulluğuna, şah, mənim.
Səndən qeyri kimə gəlir gümanım?
Olmursan dərdimdən bir agah mənim.

Aşiq odu məşuqunu istəyə,
Təbib gerek dərman etsin xəstəyə;
On bir aydı sər toylanda xəstəyəm,
Yetmirsən dərdimə gahbagah mənim.

Bir ah çəkdim, ahım gəldi dərindən,
Ağlım, huşum oynar, gəder sərimdən.
Körpü düşdü, keçdim Xudafərindən,
Bundan qeyrəz yoxdu bir mətah mənim.

İxlas kəmərinə qurşadılar belimə,
Həqiqətdən su bağlandı gölümə,

Mərifətdən bir yol düşdü əlimə,
Düşübdü əlimə doğru rah mənim.

Əli dedim, ələyindən ələndim,
Bəli dedim, bələyinə bələndim,
Yeri, göyü yaradandan diləndim,
Düşübdü əlimə bir mətah mənim.

Qurbaniyəm, dedim deyib ağlıyam,
Fələyin əlindən sinədağlıyam,
Qaradağlı Mirzalı xan oğluyam,
Yetiş köməyimə, gözəl şah, mənim!
(səh. 304)

XIX əsrin sonlarına aid bir cümgdə (hicri 1313, miladi 1894) – RƏİ, cümg
113, A-221/539 – şerin iki bəndi qeydə alınmışdır:

Şair olan dərsin alır pırından,
Baş açmadım səyrağın sirrindən,
Qolubağlı keçdim Xudafirindən,
Üzüm gülmez, heç açılmaz, ah, mənim.

Qurbani der: Bahar olur, gəlir yaz,
Göllərdə üzüşür ördək ilə qaz.
Sərim təvəlladır, yüzüm payəndaz,
Yoxdur bundan qeyrəz bir mətah mənim.
(səh. 85b)

ƏS-də:

Mürşüddüm, kamilim, dinim, imanım,
Bir ərziş var qulluğuna, şah, mənim.
On bir aydı sər tövlənə bəklərəm,
Ağah ol dərdimə, qibləgah, mənim.

Heç bilmirəm, nə xəyala daldılar,
Könlüm evin zülmətlərə saldılar,
Döydülər, söydülər, yarım aldılar,
Keçmədi əlimə doğru, şah, mənim.

Abdal olan dərsin oxur dərindən,
Qəvvas olan ləli seçər dürindən,
Gözü yaşlı keçdim Xudafirindən,
İşim oldu qəmü hicran, ah mənim.

Ötüşür bülbüllər, budu, gəldi yaz,
Qurbaninin canı yolunda niyaz.
Sərim sadağadır, üzüm payəndaz,
Yoxdur bundan qeyri bir mətah mənim.

56. Gəlmişəm

QM-61; səh. 188.

Aşiq Məsim Səfərovdan aldığımız variant:

Məşəqqət dağlardan, uzaq yollardan,
Əlbəttə ki, bir murada gəlmişəm.
Eşqin sitemindən, çərxin əlindən,
Bir şahım var, ona dada gəlmişəm.

Fərağət otaqda otduğum yerdə,
Oxuyub mətləbə yetdiyim yerdə,
Bir şirin yuxuda yatdığım yerdə,
İçiriblər mana bada, gəlmişəm.

Tərk olmuşam vətənimdən, elimdən,
Bülbül idim, ayrı düşdüm gülümdən,
Qurbaniyəm, Qara vəzir əlindən,
Şah oğluna şikayətə gəlmişəm.

ƏS-də:

Məşəqqət dağlardan, uzaq yollardan,
Aşıb-aşib bir murada gedirəm.
Pərvanə tək dolanıram şamlara,
Səməndər tək yana-yana gedirəm.

Beləmi olur qərblərin güzəri,
Günü-gündən artır dərdi, azarı,

Aldılar əlimdən gülüzlü yarı,
Bir şahın var, ona dada gedirəm.

Şeyda bülbul əl götürməz gülündən,
Sonalar xəcildir siyahı telindən.
Qurbaniyəm, Qara vəzir əlindən,
Şah oğluna şikayətə gedirəm.

Göründüyü kimi, bu variantda rədif də fərqlidir.
Aşiq Əhməd Sadaxlıdan aldığımız başqa bir variantda qoşma dastana daha
çox uyğunlaşdırılmış və deyişmə şəklində salınmışdır:

Qurbani

Məşəqqət dağlardan, ayaz gecədən,
Mən aşiqəm, bu murada gedirəm.
Eşqin sitəmindən, dövrən əlindən,
Halım olubdur ziyada, gedirəm.

Anası

Məşəqqət dağlardan, uzaq yollardan,
Aşığının bir murada gedirsən.
Dolanırsan pervanə tək şamları,
Səməndər tək yana-yana gedirsən.

Qurbani

Fərağət-fərağət otduğum yerdə,
Oxuyub elmimə çatdığım yerdə,
Aləmi-röyada yatdığım yerdə,
İçiriblər mana bədə, gedirəm.

Anası

Sidqənən çağırırsan: ya Şahi-Heydər!
Düldülün sahibi Ağeyi-Qənbər!
Üstündə yar olsun saqi-yi-kövsər,
Sana içiribdi bədə, gedirsən.

Qurbani

Qurbaninin budu sənə düz sözü,
Yerin çiçəyidi, göyün ulduzu,
Gəncə şəhərində Ziyad xan qızı,
Pəri kimi növcavana gedirəm.

Anası

Dağların başından əskik olmaz qar,
Sən gəlincə mən çəkərim intizar.
Sana dua etsin anar Növbahar,
Eyləsin yolunu cada, gedirsən.

57. Dönübdü

SM-28; səh. 136.

QM-61-də eyni variantdır. Yalnız son bəndin ilk misraları:

Biz də qonaq olduq varlı Osmana,
Yunis tək lap daldıq qərqi-ümmana.
(səh. 185-186)

ƏA-83-də II bənd düşüb. Son bəndin 2-ci misrası: *Yunis tək mat qaldıq
bəhri-ümmana.*

58. Ayrılı

QM-61; səh. 154-155.

HƏ-29-da:

Qərrib bülbul fəğan eylər, dad eylər,
Bir gülrüxsar yasəməndən ayrılı.
Ağılım başımdan oldu tağayır,
Şəhlayı ayrılmaz çəməndən ayrılı.

Sənin dost yolunda verməyə başın var,
Bir sözün deməyə sirdaşın var,

Sənin elin, günün, qardaşın var,
Mənim bir kəsim yox, yar, səndən ayrı.

Aşıq Qurbanam, bil, axır zamandır,
Yardan ayrılalı halım yamandır,
Sənin sinən mənə dindir, imandır,
Sənsiz ölüm necə vətəndən ayrı?

Aşıq Məsim Səfərovdan aldığımız variant da yuxarıdakı variant kimi çox pozuqdur.

Səbahi bülbüllər eyleyər fəğan,
O sarı güllərin səməndən ayrı.
Nicat verməz qonçasını görməyə,
Tab etməz şəqaiq cəməndən ayrı.

Sənin boy içində boydaşların var,
Sır sözün deməyə sirdaşların var,
Elin var, günün var, qardaşların var,
Yox mənim kimsənəm, yar, səndən ayrı.

Bu vaxtında ixtilata dəm olmaz,
Müsaib ölməsə, ömür kəm olmaz.
Ağıl başdan getdi, daha cəm olmaz,
Üzündə telləri əsəndən ayrı.

Qurbani der: Dünya aman-amandı,
Ayrılıram yardan, cana sitamdı,
Bu gün ayrılıqdı, axır zamandı,
Qorxuram ki, düşəm, yar, səndən ayrı.

59. Ellərə doğru

ƏA-83; səh. 40.
QM-61-də:

Uçdu, köç eylədi könül karvanı,
Mayalar düzülüb yollara doğru.
Naşı ovçu kəsib ov bəresini,
Marallar sayrışır çöllərə doğru.

Alçalsın dağların, görülsün köçü,
Cənnəti-məvadi qoynunun içi,
Müəttər züfləri, müsəlsəl saçı,
Hərdəm şitab eylər bellərə doğru.

Səvdiyimim iyid imiş atası,
Əskik olmaz qoç iyidin xatası,
Qası kaman, sinə onun butası,
Qatı yay çəkilir qollara doğru.

Bağçalarda qurudulur barama,
Naşı təbib mərhəm eylər yarama,
Dedim, Pərim, züflərini darama,
Könül gəştə çıxar xallara doğru.

Qurbaniyəm, nələm yandırır daşı,
Üstümə gəlməsin təbib-i-naşı,
Ümməna dönübdü gözümün yaşı,
Qalxıban axışır sellərə doğru.

(səh. 182-183)

QM-65-də II bəndin son mısrası: *Marallar ürküşüb çöllərə doğru*. III bəndin 2-ci mısrası: *Əskik olmaz heç iyidin xatası*. (səh. 64)

AD-72-də eyni variantdır. II bəndin 1-ci mısrası *Səhərdən yüklənin nazlımın köçü*. (səh. 27)

HƏ-29-da:

Bu gün könül karvanı köç eyləmiş,
Qəflələr yetişir yollara doğru.
Naşı avçı kəsmiş av bəresini,
Marallar səkişir çallara doğru.

Hayıf, yoxdur söydüyümün atası,
Əysik olmaz qoç iyidin xatası,
Qası yaydı, sənəm onun butası,
Qatı yay gürz istər qollara doğru.

Alçaq olsun dağın, görülsün köçün,
Cənnətülmevadır, yar, qoynun içi,
Əbrişim tellərin, müsəlsəl saçın,
Hərdəm səcdə qılır bellərə doğru.

Qurbani yandırar dağınan daşı,
Üstümə gəlməsin təbib-i-naşı,
Abi-neysan olsa çeşmimin yaşı,
Qarışar deryaya sellərə doğru.
(səh. 4)

İsmayıl Hikmətin "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" (c. I, Bakı, Azərneşr, 1928) kitabında əsas variantla çox yaxın bir variant çap olunmuşdur; (səh. 39-40) II bəndin son misrası: *Hərdəm şeyda qılır bellərə doğru*. III bəndin 3-cü misrası: *Qaşın kaman, sənəm onun təbəsi*.

ƏS-də:

Könül qalxdı, köç eylədi karvanım,
Yüklənib barxanam yollara doğru.
Naşı ovçu kəsib ov bəresini,
Sayrışır marallar çöllərə doğru.

Əyilsin dağları, görünsün köçü,
Cənnətləməvadır, yar, qoynun içi.
Əbrişim telləri, sürmeyi saçı,
Hərdən şeyda qılır bellərə doğru.

Qurbaniyəm, ahım yandırır daşı,
Üstümə gəlməsin təbib-i-naşı,
Ümmana qarışsın gözümün yaşı,
Axıbən qarışsın sellərə doğru.

60. Oyada məni

QM-61; səh. 175.

QM-65, AD-72 və ƏA-83-də eyni variantdır.

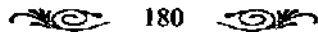
QM-65-də son misra: *Baxış yandırar ay oda məni*. ƏA-83-də son misra: *Baxış yandırar ay o da məni*.

61. Dar olmaz

QM-61; səh. 166-167.

SM-27-də:

Qəm çəkme bu qəder, divanə könül,
Həmişə ruzigar böylə dar olmaz.

On bir ay çəkəsən zimistan qəhrin,
Necə güldür çevrəsində xar olmaz.

Hər adam öz yerində durub-oturmaz,
Ağlın zayə verməz, fəhmin itirməz.
İgidlər könlünə şikvə gətirməz,
Necə dağdır quzeyində qar olmaz!

Siyah zülfü darağ ilə dara gör!
Öz könlünü öz dərdinə dara gör!
Qurbani der: Bir neçəsin dara gör!
Özgə bağda belə heyva, nar olmaz!
(səh. 230-231)

Aşıq İsfəndiyar Rüstəmovdan aldığımız variant:

Ağlama, ağlama, qəm yemə, könülüm,
Həmişə ruzigar böylə dar olmaz.
Doqquz ayda çəkdim zimistan qəhrin,
Əsil gülün meynəsində xar olmaz!

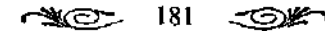
Gözəl şahdan bizə qəzəb olmasa,
Damin atasından əzab olmasa,
Ortaqda çuğul-kəzzab olmasa,
Dünya bəhrəm yeyüb, inqilab olmaz.

Sənsən Qurbaninin gülüzlü yarı,
Qürbət eldə qalsa, artar əzabı,
Sağ olsun dünyada telli Nigarı,
Bir mən ölməyən el xarab olmaz!

ƏS-də:

Qəm çəkme, qəm çəkme, divanə könül,
Həmişə ruzigar beylə dar olmaz.
Doqquz ay çəkmişəm zimistan dağın,
Əsil gülün çevrəsində xar olmaz.

Gözəl şahdan mana qəzəb olmasa,
Dami-atəşindən əzab olmasa,
Ortaqda çuğul gəzməse, olmasa,
Dünya rəhbər olar, inqilab olmaz.

Sənsən Qurbaninin vəfalı yarı,
Səndən qeyri yoxdu bir umudvarı,
Sağ olsun dünyada telli Niyarı,
Bir mən ölməginən el xarab olmaz.

62. Tapılmaz

ƏA-83; səh. 52-53.

63. Canım hey

QM-61; səh. 149.

Aşıq Məsim Səferovdan aldığımız variant:

Ellər getdi yaylasına yayladı,
Bayqu tək viranda qalan mən oldum.
Çaylar coşqun oldu, yollar işləməz,
Qəvvəs tək deryaya dalan mən oldum.

Dedim, könül, gəl en eşqin atından,
Heç xəbərin yoxdu intizarından,
On altı dilbərin ol həsrətindən,
Məh kimi saralıb solan mən oldum.

Qurbani, əngəbut tək canın asmanda,
Canan hayandadı, can da o yanda,
Yəqub kimi çox ağladım Kənanda,
Yusif tək zindanda qalan mən oldum.

64. Alma

QM-61; səh. 171.

QM-65-də qoşmanın Tovuz variantı:

Üç ay yaydan gedib, payız gələndə,
Məst olub sığışmaz budağa alma.
Lalə, bənəfsədən artıq deyilsən,
Versin ay hüsnünə qadağa, alma!

Çiçəklərin açar yazlar, baharlar,
Gözəllik nişanı tamam səndə var.
Dənəsi xırdaca, özü güllü nar,
Düzəyim bir-bir otağa, alma!

Biçara Qurbani bağrın əzərsən,
Mən dözən sitmə sən də dözərsən,
Adətindi, əldən-ələ gəzərsən,
Yoxdu sana qoruq, qadağa, alma!

Aşıq İsfəndiyar Rüstəmovdan aldığımız variant:

Üç ay yayı keçib, payız olanda
Məst olub sığışmaz bu tağa alma.
Lələdən, qönçədən artıq deyilsən,
Versənə nöhsünə qadağa, alma!

Səni yaradıbdı Cəlilü Cabbar,
Hüsnün kitabında olsan kirdigar,
Özü xırdacadır, dənəsi gül nar,
Narınan düzdürüm otağa alma.

Sən ki Qurbaninin canın üzərsən,
Qaşların oynadıb, gözün süzərsən,
Adətindir, əldən-ələ gəzərsən,
Yoxdu sana qoruq-qadağa, alma!

65. Görməsin

QM-61; səh. 162.

ƏA-83-də: 1 bəndin 3-cü misrası: *Kaş öləydim bu günlərə qalınca*. Son bəndin 2-ci misrası: *Ah, necə vətəndən oldum dərbədar!*

66. Gülərmiş

ƏA-83; səh. 50.

67. Dolanım

AH-65; səh. 309.

68. Gərək

HƏ-29; səh. 3.

69. İmdi

SM-35; səh. 219.

SM-28-də:

Tərif etdiyin ol səmənd atın
Kəlləmənqo tutub, yamandır imdi.
Nalı, mırı tökülüb, çox pis gündədir,
Ay Nuru bəy, bir ölü siçandır imdi.

Arıq çıxıb qışdan, irilməsi yoxdur,
Noxtalanıb bir yerə çəkilməsi yoxdur.
Çoxdanın ölüsüdür, dirilməsi yoxdur,
Bir dəri, bir sümük, palandır imdi.

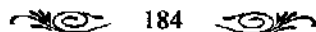
Qarğa-quzğun edib cəmdəyin yara,
Üç mildən qalıbdır dişlər ağara,
Umsuğ etdin məni, qoydun avara,
Dedim, yəqin, bir şir, aslandır imdi.

Yaş gönün dızlayıb satmışam pula,
Əvvəlki qaydada düşmüşəm yola.
Dedim dostluqda bircə nə ola,
Qoymuyasan, könlüm virandır imdi.

Nə bilim, belə də nəhs olur məgər!
Düş yola gözgilen hər şamü səhər,
Qurbani, sevdiyin atdırsa əgər,
Söylə ki, at yerişli Qurbandır imdi.

QM-61-də ilk bəndin 2-ci misrası: *Kəlləmənqo tutub yaşmandı indi.*
I bəndin 4-cü misrası: *Ayğırın bir ölü siçandır indi.* II bəndin ilk misraları:

Arıx çıxıb qışdan, ayrılması yox,
Noxtalanıb yerə çəkilməsi yox.

IV bəndin son misrası: *Qoymusan könlümü bicandır indi.*

AD-72-də II bəndin ilk misrası: *Arıx çıxıb qışdan, ayrılması yox.*

ƏA-83-də I bəndin son misrası: *Ayğırın bir ölü siçandır indi.* Son bəndin ilk misrası: *Nə bilim, belə də nəfs olur məgər?*

QM-61, AD-72 və ƏA-83-də son misra: *Söylə, at yerişli qurbandır indi.*

70. Bəhanədir bu

SM-28; səh. 132.

QM-61-də I bəndin 3-cü misrası: *Dedim: Bir nəzər sal aşiq halına.*

Burada qafiyələr *budu, sudu, gedi* şəklindədir.

ƏA-83-də ilk misra: *Dedim: Dilbər, getmə, bir də danışaq.* III bəndin 4-cü misrası: *Dedim: Cavan ömrüm çürüyüb budu.* Son bəndin ilk misrası: *Dedim: Qurbaniyəm yarın adına.*

71. Deyibdir

RƏİ, 1775-ci ilə aid cümg 75, B-2692/3646, səh. 11a
Başqa bir cümgdə:

Cəbinin təcəlla, cəmalın məzhər,
Küll-şeyün halik – Allah deyibdir.
İki qabc-qövsün, qürretüleynin
Bilmənəm qanıma nə susayıbdır!

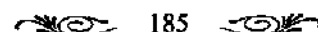
Sənin üçün gəldi ərşi-ələdan,
Getdi xəbər getdi qülhüvəyyadan,
Camalın təfsirin ta sürəyyadan
Ay şuxun eyləyib, gün ilğayıbdır.

Ey vilayət tacı, kərəmin kanı,
Sənsən bu dünyanın darül-əmanı,
Qurbani, bəşərsən, həddini tanı,
Melayik yüzünə durmaq ayıbdır.

(RƏİ, cümg 103, B-1327/3900)

Azərbayc. Resp. MDƏİL, fond 533, siyahı 1, saxlama vahidi 63, səh. 203-də
şərin variantı:

Cəbinin təcəllası, camalında sər,
Aləm küll-şeyün – Allah deyibdir.

İki qabe-qövsü qürretüleyin,
Bilmezəm qanıma nə susayıbdır.

Getdi vəhy gətirdi rəbbülələmdən,
Tahir peyğəmbərdən, dürrü-kələmdən,
Xəttat xətt çəkəndə dammış qələmdən,
Gören deyər: xaldır, nə əcəibdir!

Cəmalın göründü qəsri-həyadan,
Ərşdən nida gəldi, qülhüvəyyadan,
Mən səni sevmişəm heyyü həyadan,
Ay şövqün eyliyüb, gün ilğayıbdır.

Səndə vardır bu aləmin hikməti,
Onunçün eylərər sana hörməti.
Dürrü zəbərcətdən abi-rehleti...
Sədəfli... nə qucayıbdır!

Başına döndüyüm, yaradan qəni,
Axirət mülkinə darüleməni,
Qurbani, bəşərsən, həddini tanı,
Mələklər yüzünə durmaq ayıbdır.

QM-61-də.
I variant:

Cəbinin təcəlla, cəmalın günəş,
Küllü şeyin halilləh deyibdi.
İki qabi-qövsün qürretül-eyni,
Bilmirəm qanıma nə susayıbdı?

Təbəssüm eyləyir hərdən nazenin,
Mərifət anladıb mənasın bilin.
Ya müşk-ənberdi siyah kakilin,
Ya şəbi-yeldadı, ya rəqaibdi.

Elmin mədenisən, kərəmin kanı,
Sənsən bu dünyanın dari-imanı,
Qurbani, bəsdə gəl, həddini tanı,
Mələik üzünə durma, ayıbdı!
(səh. 143)

II variant:

Ruyin təcəlladır, cəmalın günəş,
Küllü malə, külli şalə deyibdir.
İki qaşı, gözü, qürretül-eynin,
Görəsən qanıma nə susayıbdır?!

O kim idi, gəldi ərşi qələmdən,
Mana bir xəbər ver dürrü kələmdən.
Xətt-xətt çəkəndə damdı qələmdən,
Sindəki xaldı, nə əcəibdi!

(səh. 189)

QM-65-də QM-61-dəki birinci variant saxlanmışdır. II bəndin 2-ci misrası: *Mərifət anlayıb, mənasın bilin*. Son bəndin 3-cü misrası: *Qurbani, bəsdə, sən həddini tanı* (səh. 26).

72. Handadı

Sm-28; səh. 134-135.

SM-35-də eyni variantdır (səh. 227).

QM-61-də:

İbtida eyləyib girdim meydana,
Aşıqlar ustadı görün handadı?
Pünhani dərclərim çoxdu canunda,
Dürrü gövhərlərim hansı kandadı?

Nazlı yar əlindən sinəsi dağam,
Sürəyya tək yatmamışam, oyağam,
Şahindən ayığam, qazdan sayığam,
Bu çeşmim gözləyir sübh-dandadı.

Mana bade verib içmişəm, vəli,
O nə ki buyurub, demişəm bəli.
Qurbaninin fikri-zikri, xəyalı
Axır ki, mətləbi Pəri xandadı.
(səh. 137)

QM-65-də QM-61-dəki variantdır. II bəndin son misrası: *Dü çeşmim gözləyir, sübhü dandadı*. Son bəndin ilk misrası da fərqlidir.

AH-65-də:

İbtidada qədəm basdı məclisə,
Ustadlar ustadı görüm handadı.
O qızın dər-dəri çoxdu canımda,
Göherli sözlərim hələ kandadı.

Həzrət Əli verdi mənə bədəni,
Canıma saldılar qovğanı, qanı,
Qurbaninin fikri, zikri, xəyalı,
Deyə bilməm yenə Pəri xandadı.
(səh. 91)

QM-65-də Gəncədən toplanmış variant:

İbtida qədəmi basdım məclisə,
Aşıqlar ustadı, görüm, handadı?
Onun dərdi, qəmi çoxdu canımda,
Gövherli sözlərim hələ xandadı.

Şahin-şonqar bir tər lana səyyadam,
Dövrəsində dolanıram dəmadəm.
Gəncə şəhərində mənim iradəm,
Bilmirəm ki, qismət nə məkandadı.

Mana bade verib həzrəti Əli,
Nə buyurubsa da, demişəm, – bəli.
Qurbaninin fikri, zikri, xəyalı,
Axırı mətləbim Pəri xandadı.
(səh. 295)

“Qoşmalar” (1928) kitabındakı variant SM-28-ə uyğundur. İkinci bəndi:

Nazlı yar əlindən nə sinədağam,
Bərk yuxuya dalmamışam, oyağam.
Yar nə qədər yaşayır, mən də sağam,
Dü çeşmim gözləyir sübhü dandadı.

Son bəndin 2-ci misrası: *Sailə bağışla dövləti, malı*. Son misra: *Gecə-gündüz butam Pəri xandadı*.

73. Şah

SM-35; səh. 217.

QM-65-də:

Yerlə göy yoxkən bir nəzər qıldı,
Əritdi gövhəri, dürr eylədi şah...
Yox yerdən ələmi bərqərar etdi,
Cismini qəndildə nur eylədi şah.

Gətirdi kəlamı cümlə cahana,
Qırqları göstərdi əhli-ürfana,
Peyğəmbər kitabın gətirdi dəhana,
Həbibin söhbətin şur eylədi şah.

Dirili Qurbani, götür, din indi!
Boynundadır məhəbbətin kəməndi,
Dərya üstə oynadırdı səməndi,
Özün Cəbrayılə pər eylədi şah!
(səh. 22-23)

“Şah” redifli bu qoşma RƏİ-də mühafizə olunan bir cümgə (cüng 108, B-1335/10541, səh. 3b) qeydə alınmışdır. Təqribən XIX əsrə aid olan bu cümgə-dəki variant S.Mümtazın yazıya aldığı ilə tam uyğundur. Əslində, həmin variant ilkin mənbə hesab oluna bilər.

74. Zülfün

QM-65; səh. 35-36.

QM-61-də:

Bu gündüzün mehri, gecə vəkili,
Qüdrət üçün sirri-ilahi zülfün!
Uca tutan gedər həşri-behiştə,
Möminlərin püştü-pənəli zülfün!

Şəmsi mat elədi camalın şövqi,
Səni görək artdı qəmərin zövqi,
Göyde mələklərin səndən yox fərqi,
Nurdan sana çəkmiş kəlahi zülfün!

Qurbani deyər ki, yuxudan oyan,
Mənə bir adını etginən bəyan.
Seraser yazılıb ayeyi-Quran,
Katiblər şərhidi, ənahi zülfün.
(səh. 153)

MN-də:

Gənc üzün mehrabı, sinən məkanı,
Tökülüb çarsıdan küləhi zülfün.
Üzün gören yəqin gedər behiştə,
Azad eylər yüz min günəhi zülfün.

Qaşların qaradı, gözlərin qəmbər,
Zülfün buyı qoxur müşk ilə ənber.
Xalların türresi məscidü mənbər,
Nurdan sərrafıdı küləhi zülfün.

Qurbani, yatıbsan qəflətdən oyan,
Yarın gizli sirtin eylədin bəyan.
Surədə yasindi, ayədə Quran,
Möminlərin püştü, pənəhi zülfün.

75. Pərim

QM-61; səh. 183, 193.

QM-61-də iki müxtəlif şeir kimi yazıya alınmışdır. Eyni şeirlər olduğu üçün birincinin son bəndi ilə ikincinin əvvəlki üç bəndini birləşdirib bir şeir kimi verdik. Birinci şeirdən ixtisar olunan bəndlər:

Özü xoş sifətdi, adı xoş nişan,
Yeriyir qabaqca Mikayıl, Pərim!
Fəriştə zülfələrin tarımar olmuş,
Açılıb gərdəndən həmayıl, Pərim!

Qapına gəlmişəm, sayılam, sayıl,
Haq verən paylara mən oldum qayıl,
Qızıl qıtmığından tökdür həmayıl,
Dünya olsun sana naqail, Pərim!

İkinci şeirdən ixtisar olunmuş son bənd:

Qurbani girişmiş, meydanın dərin,
Oxuyanlar bilir dəryanın dürün,
Bir qıya baxanda yandırdı pərin,
Yetmiş min il qaldı Cəbrayıl, Pəri.

Bu şeirlər müəyyən dəyişikliklə QM-65-də də verilmişdir (səh. 65, 74).

Birinci şeirdə dəyişiklik. I bəndin son misrası: *Asılıb gərdəndən həmayıl, Pərim!* Son bəndin 2-ci misrası: *Dərviş bilər xırqa nədi, dəri nə.*

İkinci şeirdə rədif dəyişmiş və düzgün olaraq "Pərim" şəklinə salınmışdır. İlk misrada "atın" sözü "adın" şəklində düzəldilmişdir. II bəndin ilk misrası: *Özün naseh, kəlamındı imamət.* III bəndin ilk misrası: *Mənim səndən qeyri heç bir yarım yox.* 4-cü misra: *Canü baş yoluna ha qail, Pərim!* Son bəndin ilk misrası: *Qurbani, girişmişsən, meydanın dərin.* 3-cü misra: *Bir qıya baxanda yandırdı pərin.*

AD-72 və ƏA-83-də üçbəndli şeir verilmişdir.

76. Yetişdim

QM-61; səh. 177.

II bəndin ilk iki misrası "Pəri" şerinin III bəndində təkrar olunur, lakin mətnlə o qədər də uyuşmur. Bizcə, burada yerindədir.

QM-65-də Qazaxdan toplanmış variant:

Bir mələyin ələyindən ələndim,
Bəli dedi, bələyində bələndim.
Ərşi, kürşü yaradanda diləndim,
Yüz dörd çəkdim, bir dərmana yetişdim.

Qurbani der: budu söz müxtəseri,
Şah əlindən içdim abi-kövsəri.
Övliyələr, ənbiyələr sərvəri,
Pirim olan Şah-Mərdana yetişdim.
(səh. 302)

ƏS-də:

Laməkan şəhrindən gəldim məkana,
Canlar əhli bir canana yetişdim.
Haqqın min bir adın eylədim zikr,
Qətrə idim, bir ümməyə yetişdim.

İxtlas kəmərinə çaldım belimə,
Həqiqətdən su bağlandı gölümə.
Mərifətdən bir yol düşdü əlimə,
Yolu tutub yol-ərkana yetişdim.

Qurbani deyər keçdi söz müxtəseri,
Ağamın əlindən içdim ab-kövseri,
Ənbəyalar, övliyələr mürsəli
Şah deyib, Şah-Mərdana yetişdim.

77. Haralar mənim

QM-61; səh. 131.

QM-65-dəki variant xeyli pozulmuş və qoşmaya dini don geydirilmişdir:

Əzəl başdan yerim biməkan oldu,
Görünür gözümə haralar mənim!
Əyyub kimi sinəm şənbaşan oldu,
Göründü gözümə yaralar mənim.

İslam olan məzhəbimiz şərifdi,
Dərdli olan bu odları görübdü,
Ala gözlü bir dilbərim gedibdi,
Şahi-Mərdan gəlsə çaralar mənim.

Əvvəl başdan qara gəlibdi yazı,
Kimdi olsun bu dünyadan irazı?!
Məhəmməddən bizə qalıbdı yazı,
Qurbaniyəm, işim aralar mənim.

(səh. 15)

İR-də:

Başına döndüyüm, ay duran eller,
Gözümə göründü haralar mənim!

Əyyub kimi sinəm başı delikdi,
Cismimə düzüldü yaralar mənim.

İslam olan islamına şərifdi,
Bu dərdləri görənlər görübdü.
Ay ağalar, bir tərannım gedibdi,
Qədri-sübhən olsa çaralar mənim.

Ay bu nə qurğudu, ay bu nə yazı,
Verərəm yolunda canım niyazi,
Məhəmməd şəfqətçi, haqq özü razı,
Qurbaniyəm, dərdim aralar mənim.

78. O burca

QM-65; səh. 12.

İR-də:

Tifil ikən qulluq etdim ustada,
Gözüm açdım, meyl eylədim o burca.
Arif oldum, oxudum haq kəlamın,
Əlif qəddim dal eylədim o burca.

İsmin xəbər aldım, dedi: Əlidi,
Göydə gəzən Cəbrayıldı, pəridi.
O yer ki var, Şahi-Mərdan yeridi,
Peyğəmbər meraca gedər o burca.

Qurbaniyəm, arayılan tapmışam,
Qırıqlar məclisindən bir pay qapmışam.
O yer ki Kəbədir, mən də görmüşəm,
Her könüldən min yol gedər o burca.

79. Dedilər

QM-61; səh. 128.

QM-65-də qoşmanın başqa bir variantı da verilmişdir. Həmin variantın II və III bəndləri QM-61-dəki kimidir. Yalnız ilk bəndi fərqlidir:

Yatmışdım, üstümə gəldi ərənlər,
Qafil, nə yatmışan, oyan, – dedilər.
Düldülün sahibi, Qənbər ağası,
Bu dövrana şahı-mərdan dedilər.
(səh. 292)

QM-65–də Qazaxdan toplanmış variant:

Yatmışdım, üstümə gəldi ərənlər,
Qafil, nə yatıbsan, oyan, dedilər.
Aləmi-vayğada açdım gözümlü,
Görünənə Şahi-Mərdan dedilər.

Qafil, nə yatıbsan, qəflətdən oyan!
Oxu sözlərini, sən eylə bəyan!
Qəlbində nə varsa, eyləmə pünhan!
Doxsan min kəlməyə inan – dedilər!

Qurbani, giribsen qəm deryasına,
Ahular çəkilib dağ səhrasına,
Bir siyğəl çəkdilər könül pasına,
Məğribdən məşriqə ürşan dedilər.
(səh. 292-293)

AH-65–də variantı:

Yatmış idim xabi-qəflət içində,
Onda gördüm: oyan, oyan – dedilər.
Oyandım qəflətdən, açdım gözümlü,
Min bir kəlmə mənə bəyan dedilər.

Qəflətdən ayıldım, açdım gözümlü,
Xaki-övlüyəyə sürtdüm üzümü,
Dindirdilər, haqq söylədim sözümlü,
Al, abi-kövsərdən iç, qan dedilər.

Qurbani der: çıxdım dağ səhrasına,
Könlüm qalxdı, düşdü eşq sevdasına,
Bir siqal verdim könül pasına,
Məğribdən məşriqə bəyan dedilər.
(səh. 81)

İR–də:

Yatmış idim baqi qəflət içində,
Tifil, nə yatıbsan, oyan, – dedilər.
Düldülün sahibi, Qənbər ağası,
O dövrana Şahi-Mərdan dedilər.

Yatmışdım qəflətdə, açdım gözümlü,
Dindirdilər, haqq söylədim sözümlü,
Ərənlər payinə sürtdüm üzümü,
Doxsan min kəlməyə bəyan dedilər.

Qurbaniyəm, düşdüm qəm deryasına,
Ovçu olan gedər dağ binasına,
Bir siqal çəkdilər könül pasına,
Al, abi-kövsərdən iç, qan – dedilər.

80. Bu işə

AH-65; səh. 95.

81. Ya minəl-əta

QM-65; səh. 11.

82. Möminlərə gərəklı

Aşıq İsfəndiyar Rüstəmovdan yazıya alınmışdır.

83. Əli

Aşıq Məsim Səfərovdan yazıya alınmışdır.

84. Ya Murtuza Əli

AH-65; səh. 82.

85. Yaratdı

Aşıq Məsim Səfərovdan yazıya alınmışdır.
İR-də:

Haqq-teala könlündə fikir eylədi,
Əzəl sərden bu dünyanı yaratdı.
İrənginə baxdı, hayıf eylədi,
Sudan çəkdi öz eyvanın yaratdı.

Eyvanında nə çadır var, nə dirək,
Hər nə dilək tutsan, olar mübarək.
İyidin həmdəmi xidmətkar gerek,
Doqquz dəstə məleykəni yaratdı.

Qurbani qurbandı haqqın özünə,
Gecə-gündüz yuxu gəlməz gözüne.
Pərdəsini çəkdi ərşin üzünə,
Yollar bulud, ol dumanı yaratdı.

86. Dedim "bəli"di

Misir kişidən yazıya alınmışdır. İlk bəndini bərpa etmək mümkün olmadı.

87. Çəkibdi

Aşıq İsfəndiyar Rüstəmovdan yazıya alınmışdır.

88. Məmələrin

Aşıq İsfəndiyar Rüstəmovdan yazıya alınmışdır.

Varxiyanlı Aşıq Məhəmmədə aid edilən "Başına dolandı" şəri ("Azərbaycan aşıqları və el şairləri", c. I, 1983, səh. 157) Qurbaninin bu qoşması ilə müqayisədə variant təsiri bağışlayır. Lakin son bənddən görünür ki, Aşıq Məhəmmədin də belə bir qoşması olmuş, aşıqlar bu iki şəri bir-biri ilə qarışdırmışlar.

89. Ay oğlan

QM-61; səh. 152.
Qoşma şairin sevgilisi Pərinin dilindəndir.

90. Candan eylədi

Aşıq İsfəndiyar Rüstəmovdan yazıya alınmışdır.
ƏS-də:

Hayıl-mayıl pəncərədən baxan yar,
Baxan dilbər məni candan eylədi.
Ay qabaq üstündən qəmzə taxan yar,
Taxan dilbər məni candan eylədi.

Qurban olum sənə kimi həmdəmə,
Arif olub bir qulaq as bu dəmə.
Açılıb çarpazı, görünür sinə,
Sənə, dilbər, məni candan eylədi.

Bakım yoxdu sultanından, xanından,
Öldürsələr, qorxum yoxdu canından.
Ağ əlinlə Qurbaninin qanından, –
Axan qanlar məni candan eylədi.

Abbas Tufarqanlının da buna bənzər, lakin tamamilə fərqli qoşması vardır (bax: QM-61; səh. 212).

91. Öldürdü

Diri dağı ətəyindəki Xələfli kənd sakini, özünü Qurbaninin nəslindən hesab edən Bilal Yusif oğlu Rzayevdən yazıya alınmışdır. Qoşmanı tam bərpa etmək mümkün olmadı.

92. Fəryadə gəldim

H.Araslının "Aşıq yaradıcılığı" (1960, səh. 34) kitabından götürülmüşdür. Bəlkə də "Gəlmişəm" qoşmasının bir bəndi imiş.

93. Olsun

M.H.Təhmasibin "Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər)" əsərindən (səh. 373) götürülmüşdür. Natamamdır.

94. Olmasın

M.H.Təhmasibin yuxarıda qeyd etdiyimiz əsərindən (səh. 373) götürülmüşdür. Natamamdır.

95. Yarım gələ

Bu natamam şeir də M.H.Təhmasibin qeyd etdiyimiz əsərindən (səh. 374) götürülmüşdür.

TƏCNİSLƏR

1. Yar ala mənə

Aşıq Mikayıl Azafidən yazıya alınmışdır.

2. Yara yüz

SM-28; səh. 135.

QM-61-də:

Gözəl Perim, gəl Allahu seversən,
Daldalanma, bir də görkez yara yüz!
Astaca gir yarın astanasından,
Qulluq eylə, xidmət eylə yara, yüz!

Sağdan vurdu, soldan çıxdı, sağ ələm,
Sağ qoşundu, sol ləşkərdi, sağ ələm.
Bedahətədi mən bu dərddən sağalam,
Təbib birdi, dərman min bir, yara yüz!

Qurbani der: Bura gəldim yar üçün,
Kəs ciyərim, doğra bağrım yar üçün,
Yar odu ki, yardan sonra yar üçün
Yaxa yırt, zülf dağıda, yara üz!
(səh. 179)

QM-65-də birinci bənd:

Gözəl Perim, gəl Allahu seversən,
Daldalanma, bir də görkez yara üz!
Astana gör, yarın astanasında,
Qulluq eylə, xidmət eylə yara yüz!

III bənddə cinas qafiyələr hər üç mısradə "yar için" şəklində salınmışdır.

AD-72-də:

Gözəl adam, gəl Allahu seversən,
Daldalanma, bir də görkez yara üz!
Astana gör, yarın astanasında,
Qulluq eylə, xidmət eylə, yara yüz!

Sağdan vurdu, soldan çıxdı sağ ələm,
Sağ qoşundu, sol ləşkərdi, sağ ələm,
Nəgümanam mən bu dərddən sağalam,
Təbib birdi, dərman minbirdi, yara yüz!

Qurbani der: bura gəldim yar üçün,
Kəs ciyərim, doğra bağrım yar üçün,
Yar odur ki, yardan sonra yar üçün
Zülf dağıda, yaxa yırt, yara üz!
(səh. 8)

3. Bir də yaz

QM-61; səh. 180.

QM-65-də II bəndin 3-cü mısrası: *Qəvvəs olan girər dərində gəzər.*

4. Bir dala

QM-61; səh. 155-156.

ƏA-83-də son bəndin 1-ci misrası: *Süsənmisən, sünbülmüsən yara sən?*
3-cü misra: *Qurbani der: Canı verdim yara san.*

5. Ay əsər indi

QM-61; səh. 144.

ƏA-83-də II bənd:

Bahar olcaq dağlar ay lalalandı,
Bulud zülf üzünə ağ lalalandı,
Biznən mey içənlər ay lalalandı,
Tökülüb sərinə ay əsər indi!

6. İndi

QM-61; səh. 163.

Aşıq İsfəndiyar Rüstemovdan aldığımız variant:

Aydın lam içində, sin arasında,
Yar bizə göndərdi bir cöyüz indi.
Aylar, illər həsrətini çəkdiyim,
Lütf eylə, ləbindən bircə üz indi.

Gözəllər yığılıb qiya baxanda,
Ziya zülfün daldan qiya baxanda,
Nigar pəncərədən qiya baxanda,
Ömrümün işgəsin bircə üz indi.

Gözəllər oynayır göz bulağında,
Sürmətək qoyruldu göz bulağında,
Qüdrət çeşməsində, göz bulağında
Qurbani çalxanar bircə üz indi.

ƏS-də:

Aydın lam içində, sin arasında,
Yar bizə göndərib bir cəviz indi.

Aylar, illər həsrətini çəkdiyim,
Lütf eylə ləbindən bircə üz indi.

Durub pəncərədən qiya baxanda,
Apardı ağlını qiya baxanda.
Pəri xanım gəlib qiya baxanda
Ömrümün işgəsin bircə üz indi.

Gözəllər yığılıb göz bulağında,
Sürmə tək qovruldu göz bulağında,
Qüdrət çeşməsində, göz bulağında
Qurbani, çalxanar bircə üz indi.

7. Xal-xala

QM-61; səh. 175.

8. Pərim

Aşıq Məsim Səfərovdan yazıya alınmışdır. Çox pozulmuş olduğundan
cinas qafiyələrin bir qisminin mənasını aydınlaşdırmaq çətindir.

QIFILBƏNDLƏR

1. Kafü lamü kaf

QM-61; səh. 137.

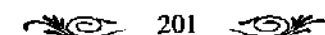
QM-65-də II bəndin 3-cü misrası: *Peyğəmbər ki, qədəm basdı meraca...*

2. Dördünə

QM-61; səh. 147-148.

MN-də:

On iki gözəlin seyrinə vardım,
Nəzər etdim gözəllərin dördünə.

Altısı bədxuydu, dindirmək olmaz,
İkisi mehriban, bunun dördü nə?

Ay ağalar, bu qəm məni tutubdu,
Çərxi-fələk daşım əldən atıbdı,
Səkkiz şeydi, bu dünyanı tutubdu,
Abü atəş, xakü baddı, dördü nə?

Qurbaninin dərslərini yeritməz qələm,
Neçə uruf oldu o məclisde cəm?
Səkkiz şey insana enibdi ənəm,
Ağıl, mərfət, huş, kamaldı, dördü nə?

İR-də:

Bu gün bir məqamə səfər etdim,
Gözüm düşdü gözəllərin dördünə.
Altısı bədxuydu, dindirmək olmaz,
İkisi mehriban, onun dördü nə?

On iki gözəl bir səhrada yatıbdı,
Məzə içib, qəm öyünə batıbdı,
Səkkiz şeydi, bu dünyanı tutubdu,
Abü atəş, xakü baddı, dördü nə?

Qurbani sözünü etdi tamam,
Sizə də xoş gəlsin bu gözəl kəlam.
Səkkiz şey insana yetişdi ənəm,
Ağıl, mərfət, huş, kamaldı, dördü nə?

ƏS-də:

On altı gözəl seyrinə vardım,
Gözüm düşdü gözəllərin dördünə,
Altısı bədxəşetdi, dindirmək olmaz,
Altısı mehribandı, bəs dördü nə?

Ay ağalar, dərslərini yaman artıbdı,
Fələk əldən-ələ daşım atıbdı.
Səkkiz şeydi bu dünyanı tutubdu,
Abü atəş, xakü baddı, dördü nə?

Qurbani sözlərini etdi tamam,
Gözümün evini alıbdı duman,
Səkkiz şey gəlibdi insana ənəm,
Ağıl, kəmal, mərfət, eşq, dördü nə?

3. Neçədi

Qıfılənd Aşıq Məsim Səfərovdan yazıya alınmışdır. Abdulla xanın dilin-
dən söylənmiş, yeni dastana uyğunlaşdırılmışdır.

DEYİŞMƏLƏR

1. Mirzalı xan ilə deyişmə

QM-61; səh. 129–130.

Aşıq İsfəndiyar Rüstəmovdan aldığımız variantı:

Qurbani

Başına döndüyüm gülüzlü ata,
Orda bir şəhər var, adı Gəncə hey!
Gözəlləri, məhəbubları, xubları,
Xub batıbdı mala-pula, gəncə hey!

İmirzalı xan

Başına döndüyüm gülüzlü oğul,
İndi mənim dərslərini olub gəncə, hey!
Fələk vurub məni səndən ayırdı,
Oldu onda, oğul, dərslərini dağca, hey!

Qurbani

Gözəl kəklik balaların ayırdı,
Ayrıban çolpoyların doyurdu,
Fələk vurdu səni məndən ayırdı,
Aram düşdü nazlı yardan gəncə hey!

Yatmaq üçün gözlərinin xabı var,
Əmmək üçün ləblərinin balı var,
Hər kimsənin tayı-tuşu, babı var,
Tutmaq olmaz özgəsinnən pəncə hey!

Qurbani

Qurbaniyəm, yar zülfünü hörmədim,
Əl uzadıb qönçə gülün dərmədim,
İran gözdüm, Turan gözdüm, görmədim,
Görməmişəm gözəllikdə onca hey!

İmirzalı xan

İmirzalı xanam, getdi varımız,
Namusumuz, qeyrətimiz, arımız,
Çünki olduq xeyrə-şərə yarı biz,
Ortaqdan bölək, oğul, tənçə hey!

“Qurbani” dastanının Dirri versiyasında Qurbaninin cavabı ayrıca qoşma şəklindədir. Atasının da adı Fərəməz bəydir. Qurbani Fərəməz bəyin: “*Bala, sənə kimi buta veriblər?*” sualına aşağıdakı qoşma ilə cavab verir:

Könlüm qalxdı Bərdə sarı yeridi,
Orda bir şəhər var, adı Gəncə hey!..
Gözəlləri, məhbubları, xubları
Xub batıbdı mala, mülkə, gəncə hey!..

Tülək tərhan balaların ayırdı,
Ayırban həm çöllərdə doyurdu.
Fələk vurdu bizi eldən ayırdı,
Biz də düşdük bir diyarə, güncə hey!..

Qurbani der: vüsalına varmadım,
Əl uzadıb qönçə gülün dərmədim.
İran gözdüm, Turan gözdüm, görmədim,
Gözəllikdə Pərim tək qönçə hey!..

(AH-65, səh. 82-83)

Könlü qalxdı dərddə sarı yeridi,
Onda bir ölkə var, adı Gəncə hey!
Gözəlləri, məhbubları, xubları
Onlar batıb malü mülkə, gəncə hey!

Geymək üçün yaşılı var, alı var,
Əmmək üçün ləblərinin balı var,
Xublarının bir özge cür halı var,
Hər yetənle vurmaq olmaz pəncə, hey!

Qurbani der: vüsalına ermədim,
Qul oluban qulluğunda durmadım,
Gözdüm İran, Turanı mən, görmədim,
Gözəllikdə, məhbubluqda sənçə, hey!..

(səh. 133)

2. Mustafa ilə deyişmə

QM-65; səh. 16-17.

QM-61-də I bəndin 2-ci mısrası: *Səbəb nədi, düşmüşən bu çölə sən?* 3-cü mısra – Mirzalı xan ilə deyişmədə də var. II bəndin 3-cü mısrası: *Gər qalar-sən, gözüm üstə yerin var.* V bəndin ilk mısrası: *Mustafa bəy ilqarında bütündü.* Son bəndin 3-cü mısrası: *Bir gözəl seçmişəm işıq dünyada.*

İR-də Qurbaninin sözləri ayrıca qoşma şəklindədir:

Başına döndüyüm bəzircan qoca,
Bir pəri salıbdı çöllərə məni.
Nə günüm günüzdü, nə gecəm gece,
Bir pəri salıbdı çöllərə məni.

Xəbər alsan, budu sözümün düzü,
Sızıldar yaralar, səpməyənə duzu.
Məmməd xan bacısı, Ziyad xan qızı,
Bir pəri salıbdı çöllərə məni.

Qurbaninin dərddə oldu ziyadə,
Çağırısam Allahı, yetişər dadə,
Ağamın əlindən almışam bədə,
Bir pəri salıbdı çöllərə məni.

Sövdagər

Başına döndüyüm gülüzlü oğul,
Nə üçün düşübsən çöldən-çölə sən?
Ya yar sevir, ya da eşqə düşübsən,
Nə üçün düşübsən çöldən-çölə sən?

Qurbani

Başına döndüyüm gülüzlü Xoca,
Bir sona salıbdı çöllərə məni.
Nə günüm gün keçir, nə gecəm gecə,
Bir sona salıbdı çöllərə məni.

Sövdagər

Var istəsən, dövlətim var, varım var,
Namusum var, qeyrətim var, arım var,
Oğul olsan, gözüm üstə yerin var,
Bir qızım var, ona həmdəm olasan.

Qurbani

Xəbər alsan, budur sözümün düzü,
Açıb yaraları səpməynən duzu.
Cavad xan bacısı, Ziyad xan qızı,
Bir sona salıbdı çöllərə məni.

Sövdagər

Xoca Saleh sözlərinə bütündü,
Var get, oğlan, mətləbinə çat indi.
Arayınan yar gətirmək çətindi,
Əhdim budu, mətləbinə çatasan.

Qurbani

Qurbaniyəm, dərdim həddən ziyada,
Ağamın əlindən içmişəm bada.
Ziyad xanın qızı o perizadə –
Bir sona salıbdı çöllərə məni.

3. Pəri ilə dəyişmə

QM-65; səh. 52-53.

QM-61-də III bəndin 3-cü mısrası: *Sinəm döşək, məməm yastıq* (səh. 169).

AD-72-də Qurbaninin cavabı ayrıca gəraylı kimi verilmişdir (səh. 57).

Aşıq İsfəndiyar Rüstəmovdan aldığımız variant:

Pəri

Dərdin alım, eşmə oğlan,
Gəl gir qoynuma, qoynuma.
Hər nə gəlsə xan babamdan,
Mənim boynuma, boynuma.

Qurbani

Ala gözlü nazlı Pəri,
Yox, Pərim, gələ bilmərəm.
Sənə qurban başı sərim,
Yat, Pərim, gələ bilmərəm.

Pəri

Otağıma qədəm basdıq,
Qəsdim budur, qatam dosduq,
Sinəm döşək, məməm yastıq,
Gəl gir qoynuma, qoynuma.

Qurbani

Nigar pəncərədən baxar,
Üzüyümü barmağına taxar,
Məkr eylər, evimi yıxar,
Yat, Pərim, gələ bilmərəm.

Pəri

Mən Pəriyəm, boyum bəstə,
Siyah zülfüm dəstə-dəstə,
Yerin saldım sinəm üstə,
Gəl gir qoynuma, qoynuma.

Qurbani

Özüm gördüm ərənləri,
Mənə bade verənləri,
Qurbaninin nadan yarı,
Yat, Perim, gələ bilmərəm.

4. Dədə Yediyarla deyişmələr

I deyişmə

M.H.Təhmasib "Qurbani" dastanına aid qeydlərdə yazır: "Dədə Yediyarla Qurbaninin deyişməsi təqdim etdiyimiz dastanda getməmişdir. Bu deyişmə altı qatar qıfılbənddən ibarətdir. Mövzusu əsasən dinidir. Qazaxdan və Şəmkirdən toplanmış variantlara görə Qurbani Dədə Yediyarla yox, Aşıq Heydərlə deyişir" (QM-65; səh. 297-298).

Aşıq Müseyib Nəsimov, Aşıq İsfəndiyar Rüstəmov və Aşıq Əhməd Sadaxlıdan aldığımız variantlarda bu qıfılbənd-deyişmələrin bir qismini əldə edə bildik. Həqiqətən də əksərən dini xarakterdədir. Lakin bunlar ümumən dövrün dünyagörüşünü, mənəvi-ideoloji aləmin müəyyən keyfiyyətlərini əks etdirdiyindən topluya daxil etməyi lazım bildik. Biz düzəlişlər aparmağa çalışmadıq. Yalnız bu və ya digər variantda özünü göstərən daha səhih cəhəti əsas götürməklə bəzi dəqiqləşmələr etməli olduq ki, belələri də çox azdır. Anlaşılmaz, əslinin bərpası mümkün olmayan cəhətlər də çoxdur.

Dədə Yediyarla birinci deyişmə Aşıq İsfəndiyar Rüstəmovdan alınmış variantdır.

Bu deyişmənin Aşıq Müseyib Nəsimovdan alınmış variantı daha pozuqdur:

Dədə Yediyar

Səndən xəbər alım, Aşıq Qurbani,
Əvvəl-əvvəl hansı şəhər salındı?
Kim idi əmr edən, nə gəldi canə?
Neçə min il dünya ləmyesir qaldı?

Qurbani

Al cavabın deyim, Dədə Yediyar!
Əvvəl-əvvəl Kəbə şəhri salındı.

Haq idi əmr edən, insan yarandı,
Yetmiş min il dünya ləmyesir qaldı.

Dədə Yediyar

Nədən hasil oldu Düldülün səngi?
Nəyə bənzər idi onun rəngi?
Cənabi əmirin əzəlki cəngi –
Əzəl Zülfüqarın o kime çaldı?

Qurbani

Nurdan hasil oldu Düldülün səngi,
Göy mafiyyə bənzər idi rəngi.
Cənabi əmirin əzəlki cəngi –
Əzəl Zülfüqarın Əntərə çaldı.

Dədə Yediyar

O nədir ki, qədəh tutub dəstində,
O nədir ki, bəni-adəm qəsdində?
O kim idi, bir növbənin üstündə
Kimin bığlarını harada yoldu?

Qurbani

Qurbani der: Əzrayıldı, qədəh tutub dəstində,
O torpaqdır, bəni-adəm qəsdində,
Cənab əmir bir növbənin üstündə
Diməşqdə Müaviyənin bığını yoldu.

Aşıq Əhməd Sadaxlıdan alınmış variant:

Dədə Yediyar

Məndən salam olsun arif olana,
Əvvəl-əvvəl hansı şəhər salındı?
Kimdən əmr olundu, Adəm yarandı,
Neçə min il dünya ləmyesir qaldı?

Qurbani

Al cavabın deyim, Dədə Yediyar,
Əvvəl-əvvəl Kufə şəhri salındı.
Haqdan əmr olundu, Adəm yarandı,
Yetmiş min il dünya ləmyesir qaldı.

Dədə Yediyar

De kim qiya baxdı, yandırdı Turu?
Nədən başa gəldi İsrail suru?
O kim idi gəldi alında nuru,
Kim onu görəcəyin müsəlman oldu?

Qurbani

Haqqım qiya baxdı, yandırdı Turu,
Nurdan başa gəldi İsrail suru
Məhəmməd peyğəmbər – alında nuru,
Xədicə görəcəyin müsəlman oldu.

Dədə Yediyar

Yediyar deyər: O kim idi tutub bədə dəstində?
O kim idi, durub nəyin qəsində?
O kim idi, durub nəyin üstində?
Kimin bığlarını harada yoldu?

Qurbani

Qurbani deyər: Əzrayıldı tutub bədə dəstində,
O – torpaqdı, durub diri qəsində,
Cənab Əmir bir nöqtənin üstində
Dimeşqdə Mülaviyənin bığların yoldu.

II deyişmə

Aşıq Müseyib Nəsimovdan yazıya alınmış variantdır.
İsfəndiyar Rüstəmovdan yazıya aldığımız variant:

Dədə Yediyar

Məndən salam olsun, ay cavan aşıq!
O nədir ki, göydən haça gəlir? ^{gəlir}
Peyğəmbər dünyaya necə gəlir, ^{gəlir}
Neçəsi əfzəldi, neçəsi mürsəl?

Qurbani

Al cavabın deyim, Dədə Yediyar!
O – qələmdi, göydən haça gəlir. ^{gəlir}
İyirmisi əfzəl, yeddisi mürsəl,
Bax gör bu dünyaya necə gəlir?

Dədə Yediyar

O nəydi ki, yoxdu onun binası?
O kim idi, harda qaldı əsası?
Peyğəmbərə gələn qoç quzunun anası,
Hansı ayda, gündə qoça gəlir?

Qurbani

O – yeldir ki, yoxdu onun binası,
Musa idi, Turda qaldı əsası.
Peyğəmbərə gələn qoç quzunun anası
Şəvval ayı, şənbəh günü qoça gəlir.

Dədə Yediyar

Yediyar deyər: O kim idi, vursun onu yol bürkü?
Kim kimin qehrindən götürdü lökü?
Behiştəki tobb ağacının kökü
Neçə yarpaq, neçə budaq, neçə haça gəlir?

Qurbani

Qurbani deyər: Yoldan çıxanları vursun yol bürkü,
Xəlil peyğəmbər Sammil qehrindən götürdü lökü.
Behiştəki Tobb ağacının kökü
366 yarpaq, 366 budaq, 366 haça gəlir.

Dastanın Dirî versiyasına görə bu deyişmə Dədə Yediyarla deyil, Aşıq Heydərle aparılır:

Aşıq Heydər

Səndən xəbər alım, ay bala aşiq,
O nədi ki, göyden haça gəlibdi?
Yüz iyirmi dörd min peyğəmbər haqdı dünyada,
Əfzəli içində neçə gəlibdi?

Qurbani

Al cavabın deyim, ey böyük aşiq,
O – qələmdi, göyden haça gəlibdi.
124 min peyğəmbər haqdı dünyada,
Əfzəli yeddidi, neçə gəlibdi.

Aşıq Heydər

O kim idi, ərşdə qızdırdı tası?
O kim idi, Turda qaldı əsası?
İsmayıla gələn qoçun anası
Hansı ayda, gündə qoça gəlibdi?

Qurbani

Həzrət Əli ərşdə qızdırdı tası,
Musa idi, Turda qaldı əsası,
İsmayıla gələn qoçun anası
Çərşənbə günündə qoça gəlibdi.

(AH-65; səh. 89-90)

Aşıq Müseyib Nəsimovdan Dədə Yediyarla Qurbaninin çox pozulmuş belə bir deyişməsi də yazıya alınmışdır:

Dədə Yediyar

Səndən xəbər alım, Aşıq Qurbani,
Adəmi-səfidən neçə min ildi?
Bu yerdən dumanə, dumandan günə,
Gündən asimana neçə mənşildi?

Qurbani

Al cavabımı deyim, Dədə Yediyar,
Adəmi-səfidən yetmiş min ildi.
Bu yerdən dumanə, dumandan günə,
Gündən asimana 90994 mənşildi.

Dədə Yediyar

O kimdi, dünyada hər nə var bildi?
O kimdi, səhrada gəzdüyün buldu?
O hansı şəxs idi, hamı tanıdı,
Kim onu görəcəyin müsəlman oldu?

Qurbani

Vəsəndi, dünyada hər nə var bildi,
Talibdi, səhrada gəzdüyün buldu.
Məhəmmədül Mustafaydı, hamı tanıdı,
Xədicə görəcəyin müsəlman oldu.

Dədə Yediyar

Dədə Yediyar yaranıbdı, adamdı,
Anmıyana dür mübarək qədəmdi (?).
Ayağı altıdı, başı ədəmdi,
Quyruğu belində o necə fildi?

Qurbani

Qurbani der: İşim düşdü bəhrəyə,
Mərd iyidən varım gedim səhrayə,
Hind cəzirəsində bənzər bəhrəyə,
Quyruğu belində ha elə fildi.

Deyişmənin Aşıq Məsim Səfərovdan aldığımız variantı da çox pozulmuşdur:

Dədə Yediyar

Səndən xəbər alım, ay cavan aşiq,
Adəmi-səfidən neçə min ildi?
Torpaqdan dumanə, dumandan günə,
Gündən asimana neçə mənşildi?

Qurbani

Al cavabın deyim, Dədə Yediyar!
Adəmi-səfiden 90 min ildi.
Torpaqdan dumana, dumandan günə,
Gündən asimana 90 min menzildi.

Dədə Yediyar

O kim idi, zina etdi anasın,
Neçə aydan sonra gəldi balası?
Neçə min, neçə yüz idi ayəsi?
O hansı şəhərdi, sən mana bildir.

Qurbani

Qaraçıydı, zina etdi anasın,
Doqquz aydan sonra gəldi balası.
Altı min altı yüz altmış altı ayəsi –
Qadir sübhan üstümüzdə adildir.

Dədə Yediyar

Yediyar deyər: Yaranıbdı adəmdi,
Nurdu, ibadətədi, həm xoş qədəmdi.
Ayaqları xizri, başı ədəmdi,
O necə heyvandı, sən mana bildir.

Qurbani

Qurbani der: Genə düşdüm qəhrayə,
Mərd igidəm, varım gedim səhrayə.
NİL deryasında benzədirem bəhr aye,
İrtməyi belində bir belə fildir.

Aşıq Əhməd Sadaxlıdan alınmış variant:

Dədə Yediyar

Məndən salam olsun arif olana,
O nə idi, göydən haça gəlibdi?
124 min nəbi bərheqdi,
Əfzəli, mürsəli neçə gəlibdi?

Qurbani

Al cavabın deyim, Dədə Yediyar!
O – qələmdi, göydən haça gəlibdi,
124 min nəbi bərheqdi,
313-ü mürsəl, 7-si əfzəl,
Qalanını say gör neçə gəlibdi.

Dədə Yediyar

O kim idi, onu vurdu yol bürkü?
Kim kimin qəhrindən götürdü lökü?
Haradaydı Tubb ağacının kökü,
Neçə yarpaq, neçə budaq, neçə gəlibdi?

Qurbani

O – şeytandı, onu vurdu yol bürkü,
Musa haq qəhrindən götürdü lökü,
Behiştəydi Tubb ağacının kökü,
Kökü, budağı, yarpağı 70 min haça gəlibdi.

Dədə Yediyar

Yediyar deyər: O nədir ki, yoxdur onun bənəsi,
O kim idi, harda qaldı əsası?
İsmayıla gələn qoç quzunun anası
Nə günündə, hansı ayda qoça gəlibdi?

Qurbani

Qurbani deyər: O yeldir ki, yoxdur onun bənəsi,
O – Musaydı, Turda qaldı əsası,
İsmayıla gələn qoç quzunun anası
Şənbə günündə şəvval ayında qoça gəlibdi.

III deyişmə

Aşıq İsfəndiyar Rüstəmovdan yazıya alınmışdır.

IV deyişmə

Aşıq Əhməd Sadaxlıdan yazıya alınmışdır.

5. Şirvanlı dostu ilə deyişmələr

I deyişmə

Aşıq Müseyib Nəsibovdan yazıya alınmış varianta əsasən Qurbani Dədə Yediyardan sonra Şirvanlı Dostu ilə də deyir. Bu variantda Şirvanlı Dostu ilə iki deyişmə vardır. I deyişmə natamamdır. Həm də II və IV bəndlərindən görünür ki, Qurbaninin başqa deyişmələri ilə qarışdırılmışdır. Biz deyişməni olduğu kimi saxladıq.

II deyişmə

Bu deyişmə nisbətən yaxşı qalmışdır. Həm də o biri deyişmələrə nisbətən, burada dünyəvi motivlər çoxdur.

6. “Qurbani” dastanında qarı ilə qızın deyişməsi

QM-61; səh. 134-135.

AH-65-də dörd bənddən ibarətdir:

Qarı

Başına döndüyüm ay cavan oğlan,
Gəl alma qızımı, sarıdır, sarı.
Səndən ötrü bəsləmişəm şirin can,
Gəl alma qızımı, sarıdır, sarı.

Qız

Başına döndüyüm gülüzlü oğlan,
Gəl alma anamı, qarıdır, qarı.
Səndən ötrü bəsləmişəm şirin can,
Gəl alma anamı, qarıdır, qarı.

Qarı

İşvə məndə, qəmzə məndə, naz məndə,
Aşıq öldürməyə gözəl söz məndə.
Öpmək məndə, qucmaq məndə, üz məndə,
Gəl alma qızımı, sarıdır, sarı.

Qız

Matəm yerdə söhbət olmaz, saz olmaz,
Bir gülünən bahar olmaz, yaz olmaz,
Günü keçmiş qarı gəlib qız olmaz,
Gəl alma anamı, qarıdır, qarı.

DİVANİLƏR

1. Ola

QM-65; səh. 306-307.

QM-65-də dastan variantı daha çox pozulmuş və hadisələrə uyğunlaşdırılmışdır:

Fələk, sənle ələşməyə bir belə meydan ola,
Tut əlimi, fürsət sənin, lütf ilə əhsan ola.
Getmiş idim mürşüdümə dərdimə dərman qıla,
Mən nə bilim, mən gəlincə xak ilə yeksan ola.

Kölgəsində zülflərinin bir zaman yatmaq gerek,
Tabutu serv ağacından, kafəni yarpaq gerek.
Tez yuyun, tez götürün ki, mənzilə çatmaq gerek,
Bari-ilahım, necə qıydın bir belə canan ölə.

Bir gülü ki dərəmmirsən, dərib xəndan eyləmə!
Bir könlü ki hörəmmirsən, yuxub viran eyləmə!
Haq-taaladan səda gəldi: Qurbani, çox qəm yemə!
Qorxum budu: bu gün burda çoxları peşman ola.

(səh. 72)

2. Gərək

QM-65; səh. 307.

Dastan variantı:

Zina əhli bihəyalar şərm-həyanı atdılar,
Adəm oğlu yoldan çıxıb, bir-birin aldatdılar.
Qazılar rüşvət alıb şəriəti satdılar,
Bu divan ki divan deyil, ədalət divan gözəl.

Axşam olcağın məşriqdə batdı şəms, doğdu qəmər,
Yer üzünə qülgülə düşdü ki, oldu ta şəhər,
Bir hüsnü camal gördüm mən, ağlım itdi sərəsər,
Perim girib ol niqabə, yanında canan gözəl.

Gəl biçərə Qurbani, gərək bu cəbrə dözəsən,
Əl uzadıb o yasəmən bağdan bir gül üzəsən.
Yaşın yetirdin əlliyə, altmışa sən, yüze sən,
Əslimiz turabdandır, məskənimiz kan gözəl
(səh. 73)

QM-61-də "Gözəl" rədifli bu variant daha pozuktur:

Zina əhli bihəyalar şərmi həya etdilər,
Adam oğlu yoldan çıxıb, bir-birin aldatdılar.
Qazılar rüşvət alıb, şəriəti batıl etdilər,
Bu divan ki divan deyil, ədalətli divan gözəl.

Şəhər açılanda Məşriqdan doğdu şəmsnən qəmər,
Yer üzünə qülgülə düşdü o gördüyüm şəhər.
Bir hüsnü camal gördüm mən, ağlım oldu sərəsər,
Perim girib o niqabə, yanında canan gözəl.

Gəl biçərə Qurbani, gərək bu cəbrə dözəsən,
Əl uzadıb o yasəmən bağından bir gül üzəsən.
Yaşın yetiresən əlliyə, altmışa, ta yüze sən,
Əslimiz Turabdandır, məskənimiz kan gözəl.
(səh. 192)

QİTƏLƏR

1. Aine mast

RƏİ, cümg 140, B-1964/13672; səh. 25b.
Əlyazması XIX əsrə aiddir.

2. Şahım

Üçmisralıq bu qitə M.H.Təhmasibin "Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər)" kitabından götürülmüşdür (səh. 376). M.H.Təhmasib bu şəri tarixçi Ənvər Şükürzadədən aldığı qeyd etmişdir. Burada Şah İsmayıl Xətayinin vəfatı tarixi mədəyi-tarixlə öz ifadəsini tapmışdır.

BAYATILAR

Diri ətrafındakı Xələfli, Soltanlı, Göyərçin Veysəlli, Qumlax kəndlərinin qocalarından toplanmışdır. Bəzilərinin folklorşünas S.Paşayev (bax: "Azərbaycan müəllimi", 1 fevral 1984) və filologiya elmləri namizədi İsmayıl Kazımov ("Kolxozçu" qəzeti, 22 fevral 1986) mətbuatda vermişlər.

Qurbaninin hesab edilən, lakin bir çoxu onun sevgilisinin dilindən söylənmiş bayatılar da vardır:

Mən aşiq, Gəncəm haray,
Tiflisdən gəncəm, haray!..
Qurbani öldü getdi,
Mənə bir əncam, haray!..

Mana gəncəli dəyərlər,
Gülü qönçəli dəyərlər,
Aşıqindən ayrı düşmüş,
Ölməz incəli dəyərlər.

Əzizim Diri dağı,
Duman, gəl bürü dağı,
Burda bir qərib ölüb,
Yamandı diri dağı.

Mən aşiqəm, ay divar,
Hörülmüsün lay, divar.
Yarım məndən eylədin,
Dağılasan, ay divar.

Dağlara duman gələr,
Yağış gələr, çən gələr.
Müdam sazı çalanda
Yadıma Pərim gələr.

CAHANNAMƏ

Cahannamə dediyimiz bu şeir dini xarakterdədir və çox pozulmuşdur. Bir çox misraların mənasını müəyyənləşdirmək çətindir. Aşıq Məsim Səferovdan yazıya alınmışdır.

LÜĞƏT

A

Abdal – dərviş, qələndər
Abi-həyat – dirilik suyu
Abi-kövsər – behiştə olan çayın suyu; içki
Axça (ağca) – gümüş pul
Alişan – adlı-sanlı, çox şöhrətli
Aya – Quran surələrindəki hər bir cümlə

B

Bab – layiq, yaraşan, tay; qapı
Bad – yel, külək; yox olma, puç olma
Badə – şərab, çaxır; şərab pialəsi
Badi – əvvəl, ilk; küləkli, yelli
Baqi – əbədi, daimi
Bar (i) – yaradan, yaradıcı, Allah
Barxanə – tay, yük
Batil – həqiqətə zidd; yalan, boş
Bazubənd – qiymətli daşlarla işlənmiş qızıl və ya gümüş qolbaq
Bədəsil – zəti pis olan, alçaq, nanəcib
Bədgüman – pis fikirli, şübhəli, inanmayan
Bəlga – nişan
Bərg – yarpaq
Bərham – qarmaqarışq, pozuc, dağıncı
Bərqərar – möhkəm, daimi, sabit, davamlı
Bəşər – insan, adam
Bəyan – anlatma, söyləmə; ərizə, gözəl yazı

Bidad – ədalətsiz, ədliyyətsiz, qanunsuz
Bidar – oyaq, ayıq
Biganə – yad, özgə
Bimürüvvət – insafsız, qəddar, namərd
Binəva – yazıq, fəqir, köməksiz
Börk – papaq
Burc (bürc) – qalanın çıxıntısı, qülləsi; qala, qüllə
Buy (bu) – iy, qoxu
Bülənd – yüksək, uca
Bünyad – özül, kök, əsas, bina, təməl
Büryan – yanan, yanıq

C

Cadə (caddə) – böyük yol, baş küçə
Cannisar – canını qurban verən
Cəbin – alın
Cəmal – gözəllik, gözəl üz
Cənnətül-məva – behişt kimi gözəl yer
Cövr – incitmə, zülm, cəfa
Cüda – ayrı, ayrılmış, uzaq düşmüş

Ç

Çahar – dörd, dörd ünsür
Çarşı (çarsuy) – dörd yan, dörd tərəf; iki tərəfində dükənlər olan üstüörtülü və ya üstüaçıq bazar (çarsubazar)
Çərx – göy, asiman; tale, bəxt

D

Dad – haray, aman; ədalət, insaf
Dadü bidad – haray-həşir
Damad – küreken
Damanda – ümitsiz, çaresiz, naçar
Darülamən – aman evi, pənah
 gətirilən yer
Dəhan – ağız
Dəm – an
Dəndan – diş
Dər – qapı
Dərbədar – avara, sərsəri, sərgərdan
Dərgah – saray, qapı, qapı önü
Dəst – əl
Didar – üz, camal; görmə, görüş
Didə – göz
Digərgun – başqa cür, halı pozğun
Dil – ürək, qəlb
Dilgir – incik; bezmiş, qəmli
Dimağ – beyin, kef, nəşə
Divan – böyük məclis, rəsmi məclis
Divanə – dəli
Dud – tüstü, duman, çən
Dudi-ah – ahın tüstüsü
Dübarə – ikinci dəfə, yenidən
Dürr – inci, mirvari
Düta – bükülmüş; ikiqat

E

Ehram – dini mərasim; sərdabə, piramida
Ehsan – yaxşılıq, bağışlama, lütf, əhsan
Eyn – göz; çeşmə, bulaq
Eys – yaşayış, yaşama; eys-işrət, kef, nəşə
Eyvan – köşk, qəsr, böyük salon

Ə

Əbrişim – ipek, qatlanmış ipek
Əfzal – daha fəzilətli, böyük hörmət sahibi
Əğyar – yadlar, özgələr, tanış olmayan
Əhdü peyman – söz vermə, öhdəyə götürmə
Əhli-ürfan – bilikli, elimli, arif adamlar
Əhmər – qırmızı
Əqiq – qiymətli daş
Ələzab – məlum əzab, o əzab
Əmir – hökmdar, padşah
Əmr – iş, sərəncam
Ənah – damar, boru
Ənam – hədiyyə, bəxşiş
Ənbar – gözəl iy, xoş rəyihe
Ənbiya – peyğəmbərlər, nəbilər
Əndam – bədən; boy, qədd-qamət
Ərgəvan – qırmızı rəngli qeşəng gül; qırmızı
Ərmağan – sovqat, hədiyyə
Ərş – qübbə, göyün doqquzuncu və ən uca qatı, səma
Ərşi-əla – çox uca göy
Ərz – anlatma, şikayət
Ərzi-hal – xahişnamə, ərizə
Əsmər – qarabuğdayı, qarayanız
Əta – bağışlama, bəxşiş
Əttar – otir satan
Əyyar – hiyləgər, kələkbaz
Əza – üzvlər
Əzəm – ən böyük, çox böyük, çox görkəmli

F

Fani – puç olan, qalmayan
Fanus – fənər

Fəda – qurban; əvəz, bədəl
Fəğan (əfğan) – fəryad, nalə
Fəhm – anlayış, idrak
Fələk – göy, asiman; tale, bəxt
Fəraq (fıraq) – ayrılıq, hicran
Firiştə – mələk, mələikə

G

Gah – zaman, vaxt; yer, məkan
Gahi – arabir, hərdən
Gəg – əgər
Gənc – xəzine, dəfinə
Gərdən – boyun
Gərdənbənd – boyunbağı
Gərdiş – gəzinti, dolanma
Gəşt – gəzişmə, gəzinti; seyr
Giriftar – tutulmuş; dustaq, əsir; müb-təla, düşər
Göftər – söz, söhbət, mövzu
Gövhər – inci, cavahir, daş-qaş; bir şeyin əsli, mayası
Gövhərkan – daş-qaş mədəni
Gülüzar – gül yanaqlı, gözəl bədənli
Güzər – keçmə, yol getmə

H

Heydər – aslan, şir; igid, cəsur
Heykəl – boyuna salınan dua
Heyz – xəstəlik
Həbib – sevimli, sevgili
Həqayiq – həqiqətlər
Həmail (həmayıl) – boyunbağı
Hərəmi (haramı) – yolkəsən, soy-günçü, haram mala əl uzadan
Həsr – qiyamət, qiyamət günü; top-lama, bir yərə yığma
Həşt – səkkiz

Həyya (həyyə) – ilan
Həyy-ləyamut – qalan, ölməz
Həzar – min; bülbül
Həzər – saqınma, çəkinmə, ehtiyat etmə

X

Xanədan – ailə, ocaq; sülalə
Xar – tikan; zəlif, heqir, alçaq
Xasə (xassə) – əla, çox gözəl
Xəndan – gülən, gülər; şəh, şad
Xətm – möhürləmə, möhür basma; sonuncu, axır
Xətt – cizgi, cızıq; saqqal
Xəzan (xəzanə) – payız, saralıb-solma vaxtı
Xilaf – zidd, əks, qarşı
Xirqə – bez və ya qumaş parçası; dərvişlərin geydikləri üst paltar; pambıq paltar
Xoca – din xadimi, mürebbi, tərbiyəçi
Xoryat (xoryad) – tərbiyesiz, kobud adam
Xun – qan
Xuni-cigar – ciyər qanı, dər-d-qəm, qüsse, kəder
Xüms – gəlirin beşdə biri miqdarında verilən dini vergi

İ

İbtida – başlama, başlanğıc, baş, evvel
İxtilat – qaynayıb-qarışma, yaxın əlaqə, görüşmə
İqbal – bəxt, tale
İqrar – qərarlaşdırma, təsdiq etmə
İlahi – Allaha aid, yerdə tapılmayan, yerdə olmayan

İlğa – ləğv etmə, aradan qaldırma
İltica – sığınma, himayə istəmə
İmam – peyğəmbərdən sonra din işlərinə rəhbərlik edən
İmamət – imamlıq etmə, məzhəb işlərinə rəhbərlik etmə
İmdad – kömək
İrab – qorxutma, vahiməyə salma
İstiyaq – arzu etmə, çox istəmə
İzam – böyükklər; sümüklər

K

Kafir (*kafir*) – islam dininə inanmayan; itaətsiz, üsyankar
Kafi – bəs olan, kifayət edən
Kam – arzu, istək, məram, məqsəd
Kan – mədən, bir şeyin çox olan yeri, mənbə; bu dünya
Kar – iş, qazanc, fayda
Kəlləmanqo – xəstəlik növü
Kəramət – lütf, əzizləmə, hörmət, ehsan
Kəram – alimcənablıq, mərhəmət, bağışlama
Kasir – çox, bol, sıx
Kəzzab – yalançı, yalan danışan
Kirdigar – Allah, xaliq
Kövsər – cənnətdə bulaq adı
Ku (*kuy*) – küçə, məhəllə
Küləh – papaq
Kütah – qısa, gödək

Q

Qab – məsafə, ara; uzunluq ölçüsü
Qabe-qövs – qaşların arası
Qabil – bacarıqlı, istedadlı
Qadir – qüdrət və qüvvət sahibi

Qail – inanan, etibar edən, iqrar edən
Qal – söz, danışq
Qasid – məktub aparıb gətirən, elçi
Qazi – din yolunda döyüşən, cihad edən, qazi
Qədəm – addım, ayaq, bir addım məsafə
Qəflət – xəbərsizlik, qafil olma
Qəhr – qəzəb, hirs, hiddət
Qəlil – az
Qəmar – Ay
Qəmzə – göz qırpması, gözle işarə etmə; naz, işvəli baxış
Qəndil – çıraq, çilçıraq
Qər – quyu; dəniz və s.-in dərin yeri
Qərra (*ğərra*) – işıqlı, parlaq, şöləli
Qəvvəs – dalğıcı, üzgüçü
Qəza – bədbəxt hadisə, insanın başına gələn hadisə
Qəzəbnək – acıqlı, qəzəbli
Qibləgah – qiblə yeri, pərəstis edilən, çox hörmətli
Qiyamə – dua, səcdə
Qiyamət – məşhər günü
Qövs – yay, kaman; qaş
Qübar – toz, narın torpaq; kədər, qüssə
Qülhüvəyya – Quran surələrindən biri
Qülqülə (*qülqulə*) – hay-küy, qışqırıq
Qürab – qarğa
Qürrətüleyl – göz işığı, göz nuru; əziz övlad
Qüsl – dinin tələb etdiyi üsullarla bədənini yuma

L

Lame' (*lamə*) – parlayan, parlaq
Laməkan – məkan olmayan, məkansız
Ləmyesir – yetim, kimsəsiz

Ləşkar – qoşun, ordu
Libas – paltar, geyim
Lifafə – sarğı, boğça
Loğman – qabil həkim, çox bilikli, böyük alim
Lövhi-ülhə – ən gözəl, ən uca göylər
Lütf – mehribanlıq, yumşaqlıq, yaxşılıq, kərəm

M

Mahi – balıq
Mahru – ayüzlü, gözəl
Mahtab – ayın aydınlığı, aydınlıq gəccə
Mail – meyil etmə, düşkün, mübtəla
Manşiq – nişan
Mehr – sevgi, məhəbbət; Günəş, gün
Merac – Məhəmməd peyğəmbərin göyə getməsi, yüksəlmə; çıxılacaq yer; nərdivan
Mədar – vasitə, özü, çıxış nöqtəsi
Məğrib – qərb, günbatan
Məhbub – sevgili, dost
Məhpara (*mahpara*) – ay parçası, gözəl
Məhrəm – yaxın dost; qohum
Məlayik – mələklər
Mərak – saray, anbar, bina
Mərfət (*marifət*) – bilik, elm, hüner
Məruf – bilinən, məlum olan, məşhur
Məsail – məsələlər
Məsti – keflilik, sərxoşluq
Məşriq – şərq, gündoğan
Məşşatə – bəzəkçi, gəlin və qızları bəzəndirən qadın
Məşuq – sevgili
Məta – mal, əmtəə, sərmayə, kapital
Mətləb – istək, məqsəd, tələb; məsələ, mövzu
Min – dan, dən mənasında ön qoşma
Mina – şüşə, büllur

Mininə (*niminə*) – cənnəti
Mizan – ölçü, meyar, tərəzi; qiymətdə günahları ölçən tərəzi
Mömin – dindar, qatı dindar
Mövlə – sahib, yiyə; ağa, cənab, hami, havadar
Murad – istək, xahiş, kam; məqsəd, məram
Muy – tük, saç
Müddəi – iddia edən, haqsız tələb edən, rəqib
Müənnəb – ənənəli, ətirli
Müxənnət (*müxənnəs*) – namərd, etibarsız
Müjgan – kirpiklər
Müqarin – birləşmiş
Münəvvər – işıqlı, nurlu, parlaq
Münkir – inkar edən, danan, inkar olunan
Mürəssə' – qiymətli daş-qaşla bəzədilmiş
Mürğ – quş
Mürsəl – göndərilmiş, elçi, peyğəmbər
Mürşid – yol göstərən, rəhbər; müridlərə rəhbərlik edən təriqət başçısı
Müşk (*mişk*) – ətir
Müşkül – çotın, ağır; əngəl, maneə
Müştaq – arzulayan, can atan
Mütəəllim – söyləyən, danışan, nətiq
Mütəəzziz – yiyə, sahib, vali
Müzaf – qatılmış, əlavə edilmiş

N

Naçaq – xəstə, kefsiz
Nagah – birdən, qəfildən, vaxtsız
Nagüman – gümansız, gümanı, ehtimal olmayan
Nalça – incə damarlar, bəzək

Namdar (namidar) – adlı-sanlı, igid, qəhrəman
Naməhrəm – məhrəm olmayan, yad, özge
Nargilə – odlu qəlyan, xor-xor qəlyan
Naseh – nəsihət verən, nəsihətçi
Nayib – katib, canişin
Nazanin – nazlı, işvəli
Nəcat – qurtulma, salamatlığa çıxma
Nəhs – uğursuz
Nəhy – qadağan etmə
Nəng – eyib, ar, bədnamıq
Nəşib – qismət, pay
Nəzil (nazil) – enən, Allah tərəfindən göndərilən
Nigar – gözəl, sevgili; rəsm, surət, şəkil
Nihan – gizli, gizli saxlanmış
Niqab – üz örtüyü, yaşmaq
Nisar – qurban
Novrasidə – yeniyetmə, kamala yeni çatmış
Nurani – işıqlı, nurlu, hörmətə layiq qoca
Nübüvvət – peyğəmbərlik

P

Pa – ayaq
Payəndaz – ayaq altına salınan şey; peşkoş, hədiyyə
Peykan – oxun ucundakı dəmir; kirpik
Pər – qanad, quş tükü; yaraşıqlı, gözəl
Pərgar – dairə çəkmək üçün alət; kainat, dünya
Pəri – gözəl qadın və ya qız; qadın surətində sehrbaz, cadugər
Pərizadə – kiçik pəri
Pəyan (payan) – son, axır, uc, kənar
Püşt – arxa, dal, geri

R

Rah – yol
Rastkar – doğru, düz adam
Rəbbülaləmin – Allah
Riba – faiz, müamilə, sələm, saxta pul
Rişə – kök, saçaq
Rubənd (ürbənd) – üz örtüyü
Ruzi-əzəl – ilk gün
Ruzigar (ruzgar) – zaman, vaxt; külək; dövrən, fələk

S

Sahibzaman – zamanın sahibi, 12-ci İmam Mehdi'nin adlarından biri; bözi hökmdarlara verilən ad
Sail (sayıl) – dilənən, dilənçi; soruşan, sual edən
Saqi – içki məclisində şərab paylaşan; su satan
Sar – sığırçın; dəvə
Sevda (sovda) – eşq, məhəbbət, həvəs, alver
Seyrağıb (seyraqib) – it xasiyyətli; özge işinə qanşan, rəqib
Seyrəngah – seyr, gəzinti yeri
Səbat – sözümdən dönməmə, mətanət
Səbük – yüngül
Səbz – yaşıl
Sədəf – içindən inci çıxan dəniz böcəyi, həmin böcəyin qabığı
Sədr – düş, sinə, ürək, könül
Səfa – rahatlıq, tamaşa, seyr, əyləncə
Səmax – qulaq borusu
Səmən – yasəmən ağacı və gülü
Səmənd – qırmızı ilə boz arasında olan; qırmızı kəhər at
Sər – baş

Sərasər – başdan-başa, tamamilə
Sərəndaz – ləçək, çarqat
Sərraf – bilən, dərindən başa düşən, tanıyan
Sitəm – zülm, əziyyət, cəfa
Sitəmkar – zülm edən, zülmkar
Sur – böyük buynuzdan qaynalmış boru
Suri-İsrafil – dini etiqada görə qiyamət günü İsrəfil adlı mələyin çalacağı boru
Sücut – səcdə etmə
Süleyman (i) – ağ toz, zəhər
Sürəyya – Yeddiqardaş, Ülkər ulduzu
Süvar (səvar) – minmiş, minici

Ş

Şahbaz – tərən, şahin; qoçaq adam
Şahvar – şaha, hökmdara layiq
Şeyda – dəlicəsinə vurğun
Şəbxun – gecə basqını
Şəddə – bağlı, topa
Şəfa – yaxşılaşma, sağalma
Şəfaət – günahkarın bağışlanması, iltimas, vasitəçilik
Şəfaqət (şəfəqqət) – acıma, yazığı gəlmə, mehribanlıq
Şəhla – ala (göz)
Şəkkiyyat – namazda səhv edilən rükətlər və s. üçün qoyulan qayda
Şəqaiq – lələgülü, xoruzgülü
Şəmail – şəkil, əks, surət
Şəms – günəş, gün
Şər – qanun, şəriət qanunu
Şərif – şərəfli, müqəddəs, nəcib
Şərm – utanma, həya, xəcalət
Şirinzəban – şirindilli
Şitab – çeviklik, tələsmə, sürət
Şövq – həvəs, arzu, istək
Şur – hay-küy, qalmaqal; eşq, sevgi

T

Tab – güc, qüvvət; zəhmət, dözmə
Tana – sırğa
Tar – qaranlıq; tel, sap, iplik
Teyhu – göyərçin cinsindən quş, çil quş
Təbərra – uzaqlaşma, çəkilmə
Təcəlla (təcəlli) – əyan olma, görünmə, təzahür etmə
Təfəül (təfəül) – fəal açma, xəyirə yozma
Tən – bədən, əndam, cisim
Tənə (tən) – söymə, danlama, başa qaxınc etmə
Təng – darısqal, çətin vəziyyət
Tərəhhüm – rəhm etmə, yazığı gəlmə, acıma
Təvalla – bağışlanmış şey, dostluq üçün təşəbbüs
Təvan – güc, qüvvət; var dövlət
Tiğ – qılınc, xəncər, ülgüc
Tövhid – Allahın birliyinə inanma
Tüccar – tacirlər
Türab – torpaq, toz; qəbir, məzar

Ü

Ülya – əla, ən uca; çox gözəl, qiymətli
Ümman – böyük dəniz, dərya
Ürfan (irfan) – bilmə, xəbərdar olma; Allahı dərk etmə

V

Vacibat (vacibət) – yerinə yetirilməsi vacib olan işlər (dini)
Vəfadar – vəfalı, sədaqətli
Vəsf – tərif etmə, təsvir etmə
Vəsl – birləşmə, qovuşma, vüsəl
Vüsəl – görüşmə, qovuşma

Y

Yağut – qırmızı rəngli qiymətli daş
Yək – bir, tək, vahid
Yeksan – düz, bərabər

Z

Zağ – qarğa
Zail – daimi olmayan, müvəqqəti;
 fani, yox olan
Zar – ağlayan, inləyən; dərmansız,
 çarəsiz
Zarincı – ağlayan, inləyən, ağlar
Zat – sahib, yiye, əsil, mahiyyət, şəxs
Zaval (*zəval*) – tələf olma, məhv olma;
 göy cisimlərinin batması

Zəban – dil
Zəbanə – alovun şöəsi, dili
Zəbərcəd – qızıla çalar yaşılmıtlı
 qiymətli daş
Zəkat – dini vergi
Zəmhərir – çox bərk şaxta, soyuq
Zəmin – yer
Zən – qadın
Zənbur – arı
Zənəxdən – çənə
Zərbə – öd
Zərnişan – zərle işlənmiş
Zəvvar – ziyarətçi, ziyarətə gedənlər
Zikr – yada salma, söyləmə; vird, dua
Zimistan – qış
Ziyadə – çox, daha çox, daha artıq
Zülfıqar – ikiəğızlı qılınc; həzrət
 Əlinin ləqəbi

MÜNDƏRİCAT

<i>Ön söz</i>	4
<i>Gəraylılar</i>	37
<i>Qoşmalar</i>	47
<i>Təcnislər</i>	97
<i>Qıfıləndlər</i>	102
<i>Deyişmələr</i>	104
<i>Divanilər</i>	116
<i>Qitələr</i>	117
<i>Bayatılar</i>	118
<i>Cahannamə</i>	120
<i>Müxtəlif şeirlərdən natamam parçalar</i>	124
<i>Qeyd və izahlar</i>	125
<i>Lügət</i>	221

QURBANİ
ƏSƏRLƏRİ
“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2006

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı–rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Rəvan Mürsəlov</i>
Korrektorlar:	<i>Leyla Hüseynova</i> <i>Parinaz Səmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 30.10.2006. Çapa imzalanmışdır 23.12.2006.
Formatı $60 \times 90 \frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 14,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 260.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.